

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT
2003

FRA VIBORG AMT 2003

FRA VIBORG AMT 2003

Årbog udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt

68. årgang

FRA VIBORG AMT 2003

er redigeret af

Ole Degn

under medvirken af

Jesper Hjermand (billedredaktion), Henning Ringgaard Lauridsen og Ejgil Overby

Viborg Sønderø set fra

Asmild-siden. Foto: Ole Degn, januar 2000.

Lay-out og tryk:

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Trykt i 700 eksemplarer

ISBN 87-87235-31-5

Indhold

CARSTEN BACH NIELSEN Fløjlsreformationen i Viborg?	7
JØRN KRISTENSEN Viborg-sørerne, lystfiskerne og fiskene	32
HENNING RINGGAARD LAURIDSEN Houlkær – plan og virkelighed	70
BENT ØSTERGAARD om kort, om langt blev løbebanen spændt ... – vækkelser og grundtvigianisme i Sejling-Sinding sogne	82
ZIRA O. VILLADSEN Kvaksalver på godt og ondt. Husmand Christen Thordalsen (1789-1847)	124
Beretning for året 2002	177
Regnskab for året 2002	179

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Bestyrelse:

Museumsinspektør *Marianne Bro-Jørgensen*, Viborg, formand.

Jørgen Østergaard, Møldrup, kasserer.

Genealog *Anton Blaabjerg*, Viborg, sekretær.

Museumsinspektør *Henning Ringgaard Lauridsen*, Viborg.

Arkivar, dr.phil. *Ole Degn*, Viborg.

Fhv. skovfoged *B.S. Knudsen*, Hald Ege.

Ejgil Overby, Kjellerup.

K.J. Krarup-Pedersen, Bjerringbro.

Museumsinspektør *Jesper Hjermind*.

Samfundets ekspedition:

Fru Else Hansen,

Slesvigsgade 20, 8800 Viborg.

Tlf. 86 62 18 06.

Bidrag til årbogen

sendes til *Ole Degn*, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg.

Fløjlsreformationen i Viborg?

Hans Tausens placering

Nævnt navnet på en dansk reformator. Og det svar, der næsten med garanti vil komme – om der overhovedet vil komme noget – er selvfølgelig Hans Tausen. Tausen er den eneste, der i en folkelig bevidsthed står ud fra mængden af danske købstadsreformatorer. Reformationsmonumentet i København – mellem bispegården og den nuværende domkirke – viser oprin fra Viborg, hvor Tausen og borgerne trods bispens væbnede mænd. I Berlins Domkirke møder man, hvis man ser ordentligt efter, naturligvis Hans Tausen som skulptur sammen med alle de andre lutherske reformatorer. Og det gør man også ved selve Luthers grav. Tausen er synonym med den danske reformation. Han er blevet kaldt den danske Luther, men nok så meget kender den lidt ældre generation, der sang morgensang i skolerne, Tausen som bondedrengen fra Birkende by. Med Ingemann sang vi om ham, der blev bisp i Ribe, da de stolte bisper blev bragt til fængslet. Skønt det ganske vist ikke skete i samme øjeblik. Tausen havde et arbejde at gøre, inden der blev en ledig bispestol til ham.

Tausens navn er således nok knyttet til Ribe, hvor han havde en noget besværlig bispetid. Det adelsvælde, der blev resultatet af reformationen, var for ham et nødvendigt onde. Det var den måde, hvorpå den nye konge, Christian 3., kunne fastholde reformationen som en permanent tilstand. Den folkelige friskhed, som Ingemanns sang emmer af, var blæst af, da reformationskirken trådte ind i sin dagligdag, da den almindelige mand opdagede, at der altid vil være magthavere, at Kristus ikke er en jordisk konge og leder.

Noget anderledes tænkte man i de stormfulde år, da Tausen og Jørgen Sadolin gennemførte den første byreformation i den kongerigske del af riget, nemlig i Viborg for 475 år siden.

Der er skrevet meget om Tausen. Der er ikke i nyere tid kommet noget nyt materiale frem om ham, men hver tid har sin reformationshistorie. Vinklerne på historien lægges forskelligt. Man kan se reformationen

Christian 3. Maleri i en række af kongeportrætter, der har været ophængt i Viborgs gamle rådhus, men siden 1940'erne findes på Hald Hovedgård. Foto: Lars Guldager..

i lokalt eller internationalt perspektiv. I teologisk eller politisk. Jeg skal her ridse noget af den kirkehistoriske sammenhæng op og prøve at fokusere på spørgsmålet om, hvorfor Tausens reformation blev en succes. Hvilke midler benyttede han sig af?

1520'erne

1520'erne er reformationsårene. Christian 2. var flygtet ud af landet og opholdt sig i sit eksilhof i de sydlige Nederlande, men under sit ophold i Sachsen fra oktober 1523 til juli 1524 omvendte han sig til lutherdommen. Så ville man jo tro, at hans saga var slut. Den hidtidige kristne konge havde tilsluttet sig et kætteri. Christian burde nu for alvor have tabt sin sag. Da man i Viborg den 26. marts 1523 hyldede den nye konge, Frederik 1., tog man anledning til at brænde Christian 2.s nye lands- og købstadslove, der i en række kirkelige forhold begrænsede gejstlighedens magt. Frederik 1.s håndfæstning nævner udtrykkeligt, at oprøret mod Christian var nødvendigt. Christian havde opvist for megen vold – også mod kirken. Han havde vist sig som kætter ved at indkalde fremmede lærere til landet. Frederik 1. forpligtedes således på at

værne og styrke kirken – samt aldrig at tillade nogen kætter, Luthers discipel eller andre, at prædike lønligt eller åbenbart mod kirkens tro og den helligste fader, paven, eller Romerkirken. Her var ingen slinger i valsen fra de ledende mænds side. Danmark skulle holde den traditionelle kurs. Christians overgang til Luthers side måtte således være den absolutte bekræftelse på, at de sammensvorne havde haft ret i deres oprør mod den kætterske konge.

Christian var en moderne mand. Han vidste, velsagtens fordi han kendte Luther og Wittenbergrøret – og fordi han boede i et af de lande, hvor den nye bogtrykkerkunst allerede stod på et meget højt stade – at der skulle bøger til. Masserne kunne ikke nås gennem præster og gejstlige. Den nye smutvej uden om det mundtlige medium, som menesker jo er, var den trykte tekst. Christian følger helt moderne formidlings- og påvirkningsstrategier. Han lader Guds ord oversætte til dansk, han lader det trykke og lader det smugle ind i Danmark. Det er en revolutionær og forbudt handling.

Det var ikke tilladt at oversætte bibelen til folkesprog. Det var med stigende kraft blevet slået fast op gennem det, vi nu kalder senmiddelalderen. Kirken havde indset, hvilken nedbrydende magt bibeloversættelse kunne have. Den oversatte bibel undergravede kirkens fortolkningsmonopol. Den gjorde det muligt at vende Guds ord mod kirkeorganisationen. Den gjorde det muligt for enhver mand at høre Guds ord – at modtage tilsigelsen direkte gennem Kristi lydlige ord. Man må ikke overvurdere læsefærdigheden i et land som Danmark. Den har været meget lav. På landet ikke over et par procent. Men læsning var ikke indenadslæsning. Det var oftest højtlesning. Man stimlede derhen, hvor nogen kunne læse højt. Det kunne være på kroen og på kirkegården, i stuer, kældre og hjem. Den trykte bog fik sit gennemslag ved at folk hørte den læst. Og når man nu endda kunne høre selve Bibelen, Jesu ord, læst højt på dansk, så var det nyt. Virkelig nyt. Man tilegnede sig noget, der havde været forbeholdt den herskende gejstlige klasse. Det kupagtige i den udgave af Ny Testamente, som Christian 2. havde ladet forfærdige i 1524, var, at den indeholdt et politisk opråb til danskerne. Det var indsat i bogen efter evangelierne.

Oversættelsen var ikke god, men der var sket et afgørende brud på den gejstlige autoritet – og det fik adel og gejstlighed til at reagere. Man lagde en linje, der i enhver henseende modsagde ethvert tilløb til brud med Rom. Den nyeste forskning i Frederik 1.s politik har imidlertid påvist, at kongen lagde sit ret tæt op ad de nordtyske, lutherske fyrster.

Ikke nødvendigvis fordi han selv var stærkt grebet af Luthers forkyndelse, men af mere realpolitiske årsager.

I mellemtiden skete der store forandringer i Slesvig, for hertug Christian, kongens søn havde udpræget lutherske sympatier, der var blevet vakt ved hans deltagelse i den berømte rigsdag i Worms, hvor Luther havde trådt op og forsvaret sig mod kirkens og kejserens anklager og reelt var erklæret fredløs. Christian (senere Christian 3.) reformerede byen Haderslev og Slesvig stift fra 1526. Denne reformation greb endda ind i de kongerigske dele af riget, men Frederik gjorde ikke anstalter til at standse den. En ret så konkret årsag til kongens sindelagsændring kan søges i hans datters ægteskab med den lutherske Albrecht af Preussen. Det blev mere og mere tydeligt, at Frederik var en dårlig katolik. I løbet af sommeren 1526 brød han fasteforpligtelsen. Han gjorde sig besværlig over for Rom, men havde meget lidt at have sin indenrigspolitik i. Der var ikke nogen stærk bibelhumanistisk eller luthersk fraktion i landet endnu. I Malmø ulmede det, og rundt om i Jylland var der nogle få såkaldte »prædikanter«, der trådte op og kaldte Romerkirken for en falsk kirke.

Man må tage i betragtning, at kirken var en institution, som man næppe kunne tænke anderledes. Den var en frelsesinstitution – som man nok kunne forlange reformer og modernisering af. Den var indehaver af langt de største dele af jurisdiktionen. Menneskers liv var naturligt sammenflettet med kirken. Det ville være selvødelæggende at hævde, at kirken ikke skulle findes, at den ingen ret og magt skulle have. Fra politisk hold havde der siden Christian 2.s dage tegnet sig et nyt billede af en kirke, en fri, national landskirke. Problemet med en sådan kirke ville være lederskabet. Kongerne var i hele Europa blevet stærkere gennem de sidste 50 år. Man kunne befrygte, at kongen tog bispernes magt – og hvor langt ville man så være nået? Nye støvler sparker som bekendt ligeså hårdt som gamle.

En af Danmarks klogeste – eller i det mindste mest velbegavede og velformulerede – mænd var Poul Helgesen, der er berømt og berygtet for sin Skibbykrønne. Den er ikke umiddelbart nogen god historisk kilde, for den er et flammende, retorisk angreb på de tendenser, der begyndte at vise sig i Danmark i 1526. Læst i overensstemmelse med det anliggende, Helgesen har, er den imidlertid meget oplysende. Den er i høj grad et partsindlæg.

Helgesen skriver, at i løbet af 1526 sneg lutheriets gift sig gennem hele Jylland. Den værste af disse giftige lutherske skurke er entydigt Hans Tausen.

Hans Tausen, Luther og Melanchthon

Det er beskedent, hvad vi ved om Tausen. Han er født i 1494 i Birken-
de på Fyn, muligvis af lavadelig slægt. På et tidspunkt er han indtrådt i
Johanniterordenen på det rige sjællandske kloster Antvorskov. Herfra
sendtes han af prioren, rigsråden, magister Eskil Thomsen til Rostock,
hvor han blev immatrikuleret i november 1516. Året efter tager han
baccalaurgraden og i 1519 magistergraden efter sine filosofiske studier.
Han er sandsynligvis blevet præsteviet i 1520, skønt han først i 1521
optager de teologiske studier ved Københavns Universitet. Under stu-
dierne i København har han kendt Poul Helgesen, der var hans lærer, ja,
muligvis har han boet i karmeliterkollegiet. Det kan skyldes den dybe
skuffelse over sin gamle student, at Helgesen senere går helt op i falset-
ten af raseri mod Tausen.

I begyndelsen af 1520'erne så Helgesen imidlertid endnu med milde
øjne på Luther. Det skulle siden ændre sig. Tausen blev i 1522 sendt til
universitetet i Louvain, Löwen, der var en af bibelhumanismens højbor-
ge. Men i 1523 rejste han til Wittenberg. Det var der ikke noget sært i.
Wittenbergs universitet var velanskrevet. Forbindelserne mellem Dan-
mark og Sachsen var levende og gode. Tausen er sikkert ikke taget til
Wittenberg mod sine foresattes ønsker. I Wittenberg kan have mødt
Christian 2. – foruden selvfølgelig Luther og Melanchthon. Lad os slå
fast, at Tausen i det mindste har lært sprog: græsk og hebraisk. Også
dette er nemlig nyt og revolutionerende. Humanismen har med sit krav
om at gå tilbage til kilderne brudt med den katolske kirkes enhedsover-
sættelse af Bibelen, den latinske Vulgata. Stykke for stykke falder fra
hinanden de dele, som enhedskirken har hvilet på. Det bliver nemlig
muligt ud fra de mere oprindelige tekster at trække sig fri af den tradi-
tion, kirken har etableret i sin oversættelse og udlægning af skriften.

Hvor meget har Luther og Melanchthon betydet for Tausen? Det ved
vi ikke noget bestemt om. Den lutherske lære forelå ikke i nogen færdig,
skriftlig form. Den udviklede sig langsomt gennem kampene op gen-
nem 1520'erne. Luther havde ganske vist skrevet om gudstjenesteord-
ningen med krav om regelmæssig prædiken. Han havde udgivet sin
døbebog. Han havde afvist messens karakter af en offerhandling og
nadverementernes forvandling fra brød og vin til kød og blod. Men
Luther havde ikke på afgørende vis ændret gudstjenesten fra en latinsk
messe til en tysk. Først fra midten af 1520'erne fremkom Luthers sal-
mer, der skulle kunne erstatte de latinske messeled, således at menighe-
den fik del i og ansvar for messens gennemførelse. Og alligevel, skønt

man måske kan reducere de faktiske ændringer i gudstjenestelivet til nogle få og ret konservative, så må Luthers tilstedeværelse, hans forkyndelse og hans forelæsninger have virket magnetiserende. Tanken om den nåde, Gud uden modydelser har tilsagt det syndige menneske, forestillingen om den vished, ordet giver – således at der er et klart punktum for menneskets bod og anger – må have bundfældet sig hos Tausen. Formodentlig har det virket fuldstændigt naturligt for ham at være i et teologisk miljø, hvor man tænkte i sådanne frihedsbaner – ja, sikkert så naturligt, at han ved hjemkomsten til Danmark kan have følt, at vi herhjemme var langt bagefter i udviklingen. Tausen var hjemme på Antvorskov igen i foråret eller sommeren 1524. Herfra sendtes han i slutningen af 1525 af Eskil Thomsen til Johaniterklosteret i Viborg. Og det har ikke været for at sprede en ny, kættersk lære. Tværtimod har man måttet regne med, at den nyuddannede mand netop var et godt bud på en kvalificeret munk, der kunne reformere undervisningen i klosteret. Tausen er af prioren Peder Jensen formodentlig blevet sat til at prædike, hvilket var en kunst, der ikke mestredes af enhver.

Hans Tausen i Viborg

Der flourer mange historier om sommeren 1526. I april var kongen i Viborg, og ved den lejlighed høres der intet om, at Tausens prædikener skulle være urovækkende eller kætterske. Dog allerede i maj synes der at være opstået en konflikt. Tausen er i løbet af sommeren blevet »udjaget« af klosteret. Uden kirke har han kunnet gøre som enhver anden vandreprædikant, nemlig prædike i fri luft – på det sted, borgerne ofte mødtes, nemlig på kirkegården. Det virker sandsynligt, at der er borgere i byen, der har taget sig af ham. Den 23. oktober modtog Frederik, der var i Jylland, en henvendelse fra Viborgs borgere. Kongen gjorde Tausen til sin kapellan, hvorved han var beskyttet mod den kirkelige jurisdiktion, udstyrede ham med et værnebrev og stillede ham til rådighed for Viborgs borgere, for at han kunne forkynde evangeliet i byen.

Tausen fik i første omgang stillet Skt. Hans Kirke til rådighed, men den blev snart for lille til den menighed, han samlede til sine prædikener. Borgerne ønskede en større kirke. I 1527 kom det så til selvtægt. Det skyldes alt sammen den meget spegede situation i landet. Reelt var der frihed til at vælge den konfession, man lystede, men ejerforholdet til kirkerne var uafklaret. Kirkebygningerne tilhørte kirken, altså kapitel og ordener – ikke prædikanterne eller kongen. På den anden side havde

Herredagen i Odense i august 1527 fastslået, at biskopperne i deres stifter skulle lade evangeliet forkynde ved egnede præster, samt at klosterflugt var en fri sag, og at munkene var fri til at gifte sig. Kirkens ledere havde så at sige at rette sig efter denne beslutning. De var stort set alle adelige og medlemmer af rigsrådet. De havde svært ved at agere mod kongen. Desuden var de jo så heller ikke først og fremmest teologer. De var ikke forberedt på en egentlig teologisk debat med prædikanterne. Den eneste, der kunne tage kampen op på et kvalificeret niveau, var Jens Andersen Beldenak fra Odense, der i anledning af reformationsrøret i Assens forfattede et hyrdebrev til borgmesteren og rådet i den fynske købstad. Han tog desuden anledning til at sende tilsvarende breve til rådene, borgmestrene og menighederne i Aalborg og Viborg – skønt de lå uden for hans stift. Hans brev til Viborg fra efteråret 1527 synes ikke at antyde nogen selvtægt i forhold til franciskanerne. Men begivenhederne faldt hurtigt efter hinanden. Engang i efteråret 1527 har borgerne i Viborg tiltvunget sig adgang til Gråbrødrekirken. Hvor voldsomt det hele er gået til, ved vi ikke. I Tyskland var det nærmest den sædvanlige ordning, at den gamle kirke på rådets foranledning blev tvunget til at dele en eller flere af byens kirker med prædikanterne. Det var altså den lokale øvrighed, der skred ind og regulerede forholdene. Sædvanligvis var der udfærdiget en aftale om, hvornår kirken blev brugt af hvem. Øvrigheden ønskede netop ikke konfrontation. Det var selvfølgelig praktisk, hvis en kirke var bygget som den toskibede hovedkirke i Danzig, hvor de »katolske« bevarede det ene skib, mens lutheranerne overtog det andet. Alt tyder på, at også Vor Frue Kirke i København i 1530 var indrettet som en sådan simultankirke – og at Poul Helgesens beretning om kirkestormen er en storm i et glas vand. Formodentlig er der tale om rettigheder til brug af kirken – eller bestemte altre. Konflikter opstår i det øjeblik, den ene part, den gamle kirkes menighed og gejstlighed, ønsker at begrænse den nye menigheds og prædikanternes ret til brug. Eller når kirken spærres af for den ene del af de retmæssige brugere.

I Viborg sendte den svage biskop Jørgen Friis folk hen i kirken for at afbryde Tausens prædiken – og for at bringe ham til bispegården. Borgerne skulle da have værget Tausen med våben og ladet ham fuldføre sin prædiken. Alt tyder på, at man er kommet til en forståelse om brugen af kirken. Ellers ville der ikke have været grund til den klage fra munkenes side, at Tausen og hans menighed ved aftensangen skulle have sunget tre danske salmer og dermed forstyrret deres vespergudstjeneste. Det tyder

på en nervekrig, en stillingskrig mellem de to brugergrupper. Ordningen må have været således, at Tausen og hans menighed havde kirken til brug ved aftensangsgudstjenester. Vi hører nemlig ikke om nogen messesgudstjenester på dansk i Viborg førend i 1528.

Den gamle kirkes sammenbrud

I årene mellem 1527 og 1530 må den gamle kirkes sammenbrud have stået som en realitet for enhver. Historier om voldsomme kampe er nok overdrevne. Flere af de involverede i kampen var fremragende retorer. De havde ordet i deres magt. De brugte store ord. Og skrev historien med meget store ord. For den almindelige borger har sagen sikkert ikke tegnet sig så alvorligt som for dem, der så at sige havde levet af kirken som institution. Den højeste gejstlighed skulle såmænd nok klare sig; den bedre uddannede del af præsterne ligeså, men munkene var og blev taberne. De havde et liv og en livsform at kæmpe for, fordi de var helt og holdent afhængige af den. Det er ikke uden grund, at det netop er en ordensmand, Poul Helgesen, der fører det store ord og strider med lidenskab, medens bisperne ikke rigtig gør noget. Når Ingemann taler om de stolte bisper, der førtes til fængslet, behøver man ikke have så ondt af dem. De blev hurtigt frigivet og levede videre som de adelsfolk, de var. Munkene stod oftest uden støtte fra bisperne – og ofte var de ikke velanskrevne blandt borgerne. I det mindste ikke franciskanerne, der i stadig højere grad opfattedes som en art uproduktive snyltere på fællesskabet. Der var en uhyre gradsforskel mellem tiggermunkene og de fine herreklostre, der husede medlemmer af den fineste byrd. Birgittinere og cisterciensere forblev længe i deres mere fjerntliggende klostre. I Viborg derimod gik man hårdt til værks over for franciskanere og dominikanere.

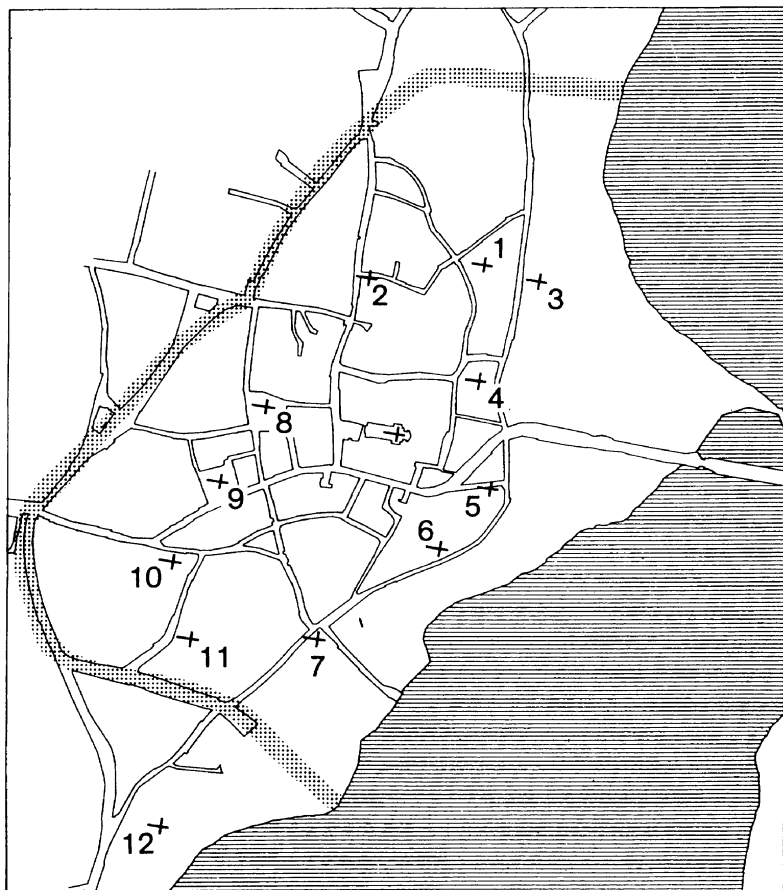
Atter skyldes det Tausens direkte kontakt med kongen, at der i begyndelsen af 1529 ganske enkelt blev givet borgerne tilladelse til at nedrive byens overflødige kirker og beholde dominikanerkirken og franciskanerkirken som sognekirker. Franciskanerne fik lov til at fortsætte med deres gudstjenester i et lille kapel i klosteromgangen, mens Hans Tausen og hans menighed residerede i selve hovedkirken. Det virker meget radikalt at nedbryde så mange kirker. Men sagen er flertydig. Hvem skulle have opretholdt kirker og klostre, når munkene enten var fordrevne eller udvandret? Kunne det være byens opgave? Det ville i givet fald være en belastning for fællesskabet. En anden »fare« set fra et byråds side

Fløj af det middelalderlige Viborg Gråbrødre kloster, de gråklædte franciskanerbødres kloster, der ved reformationen blev omdannet til hospital og fik indrettet rummet, der kaldes Kongens Kammer. Foto: Lars Guldager.

var, om klostrene som så mange andre af landets klostre gik over på adelige hænder. Højadelen havde i årevis sjakret med de større landklostre, nu var det ved at være lavedelens tid. Spørgsmålet er, om man ikke hurtigt fik nedbrudt kirkerne og udredt pengene til byens kasse, så de kunne bruges til milde formål, fordi man ville hindre nye adelige magthavere bag byens mure. I så fald er nedbrydningen faktisk udtryk for tendenser, der havde ligget i samfundet siden Christian 2.s dage, en adelsfjendtlighed og en ny stolthed i det nye samfundslag, borgerne. Tausen fik ombygget en kirkelade som præstegård til sig selv og sin kone. Han havde allerede i 1527 brudt sit cølibatsløfte ved at gifte sig med Jørgen Jensen Sadolins søster.

Den endelige uddrivelse af munkene fandt først sted, efter at Tausen

Viborgs 12 middelalderlige sognekirker og domkirken. Kort i Hans Krongaard Kristensen: Middelalderbyen Viborg, 1987, s. 48.

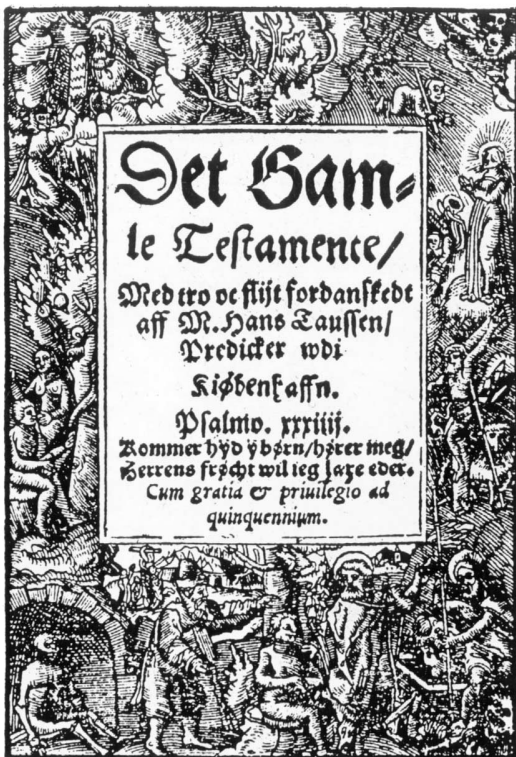
havde forladt byen i 1530. Heller ikke alle kannikker var tilfredse med, at byens borgere og prædikanter nu åbenlyst bestemte over gudstjenesteholdet i byen, der nu skulle gennemføres med dansk sang og prædiken. I august 1530 var det hele forbi. Viborg var fuldt og helt reformeret. Der var ingen vej tilbage, for kirkerne var simpelt hen nedbrudte og stenene slæbt til Hald som bygningsmaterialer. Der foregik evangelisk gudstjeneste i selve byens domkirke. Byen Viborg havde fået offentligt hospital. Evangeliske præster uddannedes på Sadolins nye præsteseminar i byen.

Den nye gudstjeneste som den ideale gudstjeneste med Kristi nærvær i dåb, nadver og ordets forkyndelse ses her i en tidlig fremstilling i et træsnit i en dansksproget bog, en bedebog, trykt i Magdeburg 1531 af Hans Walter, der senere også trykte Hans Tausens postil. Bedebogen havde som grundlag Luthers bedebog, der i 1527 var blevet oversat af Poul Helgesen.

Hans Tausens skæbne

Begivenhederne i Viborg er nogenlunde velbelyste. De virker enestående i Danmark, men der var andre byer, der reformerede sig selv. Al tanke om en tilbagevenden til tiden før 1526 var urealistisk. De politiske forhold tegnede sig således, at når Frederik døde, ville kronen tilfalde en lutheraner af den ene eller den anden art. Spørgsmålet var ene og alene, hvilken type reformation der ville blive enden på sagen. Tausen kunne måske opfattes som en borgernes mand, altså en mand, der ville støtte en linje, der lå i forlængelse af den fordrevne Christian 2.s. I mangt og meget er han af samme type som reformatorerne i Øresundsbyerne. I republikkens tid efter Frederiks død i 1533 begyndte det at gå galt. Modstanden mod ham fik vind i sejlene og han indstævnedes for Herredagen. Anklagerne lød på injurier, hånsord og indgreb i biskoppelige rettigheder. Den Tausen'ske linje i reformationen var brudt. Han måtte afgive en lydighedserklæring over for sin biskop. Faldt han til patten? Det er svært at sige. Hans bestræbelse har givetvis været at holde reformationen på lovens grund – og loven var først genoprettet med et nyt styre, da Christian 3. var konge i 1537. Borgerkrigens gru lærte ham tilsyneladende, at der måtte en streng verdslig øvrighed til, for at evangeliet ikke skulle drukne i blod. Nok er Kristus konge, men ikke en konge, der fører sværdet. Det er øvrighedens pligt. I sin københavner-tid og

I 1535 havde Tausen udgivet sin oversættelse af de fem Mosebøger. Den blev trykt hos Michael Lotter i Magdeburg. Denne trykker har som titelblad benyttet sig af en efterskæring af Erhard Altdorfers store titeltræsrit til den nedertyske Bibel fra 1533. Dette blad gik videre i den første danske helbibel fra 1550. Men dets brug i Danmark i 1535 viser, hvor stor afhængigheden af de luthersk-sindede bogtrykkere i Tyskland var. Titelbladet af synderen mellem lov og evangelium signalerer og giver et klart præg om, at reformationen nu står på luthersk grund og forløber under luthersk-wittenbergske inspiration.

under Grevens Fejde fik Tausen tid til sine boglige sysler. Han oversatte Mosebøgerne til dansk og skrev den postil, der giver os et indblik i, hvorledes en dygtig lutheraner har prædikeret på dansk – inden reformationens afslutning. Den skal jeg vende tilbage til.

Det nye i reformationen

Man kan diskutere, om reformationen i Viborg er særlig forskellig fra byreformationer i Tyskland. Hvorfor tager borgerne sagen i deres egne hænder? Er det udtryk for Luthers tanke om det almindelige præstedømme – det vil sige, at enhver kristen er præst? Næppe. Præsten opfattedes som en ideal person, en person, der burde leve et ordentligt liv. Når franske bønder i middelalderen kunne vælge og betale deres egen præst, kunne deres argument være, at så fik de en præst, de kunne have en art håndfæstning med. Han kunne endda tildeles ret vide rammer.

Præster, der levede sammen med tilfældige kvinder – eller ligefrem med andre mænds kvinder – var noget uorden. Præsten, der berigede sig af fællesskabets gods, fordi han var og blev en fremmed i byen, var en dårlig og illoyal præst. Muligheden for at vælge sin egen præst gav borgerne nogle garantier for orden og hæderlighed. Men en præst skulle det være. En ordineret præst. Man valgte ikke blot en lægprædikant, der måske nok havde ordet i sin magt. Det vil sige, at langt de fleste tidlige reformatorer, faktisk alle, stammede fra kirken selv; at reformationerne havde karakter af en indre reform, der støttedes af borgerne. Den almindelige mand valgte altså ikke nødvendigvis ståsted i overensstemmelse med en lære, men ud fra den overleverede tro, der afstemtes med en ny praksis. Tausen har været den rigtige mand, på det rigtige tidspunkt. Han har nok tilhørt en veludannet elite, men han har talt et sprog, folk har kunnet forstå.

Det at vælge en uddannet præst, der ganske vist forkyndte et andet og »bedre« budskab end prælater og munke, kunne ses som en garanti for, at frelsesinstitutionen ikke forsvandt. Kirken ville bestå – til alles gavn og tilfredshed – men i en ny skikkelse. Den sociale uro, der var knyttet til det nye budskab, gav borgere og råd muligheder for at organisere sig anderledes. Det var kollektivet, der handlede. Der var oftest tale om en kollektiv samvittighed. Der handledes hurtigt for at ændre den bestående orden – og der brugtes midler, der ikke umiddelbart var tilladte, men som oftest senere blev retfærdiggjort. En by og et råd var en overskuelig størrelse. Landet som helhed var betragteligt sværere at mobilisere. Byerne gik forud ved at vise, at reformationer kunne lade sig gøre: at den eksisterende orden – altså særligt den kirkelige – kunne ændres. Der er mange lighedspunkter mellem Viborg og en række tyske og schweiziske byer.

Strategierne var ofte også de samme. Jeg nævnte betydningen af den oversættelse af Ny Testamente, kong Christian lod trykke i Antwerpen. En ny og langt bedre oversættelse – af Christiern Pedersen – blev blot fem år senere revet væk af publikum. Der lå en utålmodighed efter at høre, at høre en præst – ikke enhver – læse af det Ny Testamente, af Herrens ord, i kirken. Der var en vældig opmærksomhed på, hvad det nye trykmedium formåede. Det nye medium var ustyrligt for magthaverne. Det kunne virke over lange afstande – og var som regel subversivt på den ene eller den anden måde. Man må regne med, at flyveskrifter og flyveblade har cirkuleret også i Danmark. Det trykte budskab var i stand til at fremkalde en hidtil ukendt, stærk opinion.

Hvis en reformator ville have succes ud over den tid, det talte ord bearedes i erindringen, så var trykpressen nærmest en forudsætning. Tausen må fra sine ophold i Nederlandene og i Wittenberg have fået farten af trykpressens nødvendighed. Man måtte have en trykker. Og dem var der ikke mange af i Danmark. Så man måtte se sig om i Tyskland, hvor man i Stuttgart fandt Hans Weingartner, der i 1528 kunne nedsætte sig i Viborg under navnet Hans Vingaard. Hvordan kunne det være, at en bogtrykker ville begive sig så langt som til lillebyen Viborg? Rygtet om, at der var en dygtig reformator, kan have trukket. Man vidste, at der ville være en god fortjeneste som trykker. Luther stillede sine værker gratis til rådighed for trykkerne. Hele fortjenesten tilfaldt altså håndværkeren. Det samme må have gjort sig gældende med Tausens værker og oversættelser. Bogtrykkerne og reformatorerne levede af hinanden. Gode reformations skrifter ville altid sælge godt, hvis de var ledsaget af et lokalt spredt rygte om, at de var kritiske. Trykkerne var interesserede i at sælge så mange skrifter som muligt – og gjorde sig derfor umage med sats, korrektur og distribution. I hele Tyskland trak bogtrykkerne hen til stæder med reformation – og undlod at trykke for den gamle kirke, da der ikke var afsætning for dens skrifter.

Hans Tausens salmer

I Viborg-tiden udsendte Tausen formodentlig de salmer, der er kendt som »Den jyske aftensang«. Det er salmer til den traditionelle gudstjeneste, men nu på dansk. Tausen skriver selv; han er ikke afhængig af tyske forbilleder. Det er påpeget, at Tausen benytter det tolinjede folkevisevers frem for de længere former med syv linjer, der var ved at komme i brug i Tyskland. Han lægger sig op ad en kendt folkelig form med sine salmer. Salmebogen eller -hæftet er for længst slidt op, men teksterne er bevaret i den salmebog, der udkom i 1553.

Hans Tausens fejdeskrifter

Derudover udgav han en række fejdeskrifter på tryk. Det første af disse hedder »Et ynkeligt klagemaal og et venligt tilbud, hvorledes den herre Jesus Kristus beklager, at vi er så faldne ham fra, og have kastet den helige kristelige tro at vi intet har beholdt der af uden navnet. Og hvorledes han nådelig tilbyder os Guds nåde og venskab formedelst sit helige evangelium«. Skriftet er ikke forfattet af Tausen, men en oversættel-

se af Nikolaus Hermanns *Eyn Mandat Jhesu Christi an alle seyne getrewen Christen* fra 1524. Det ligger i den middelalderlige formidlingstradition ved at være et »himmelbrev«, altså et brev, der er skrevet af Jesus selv, sendt til jorden og på mirakuløs vis på alfarvej fundet af nogen, der har bragt det til trykken. Det er Jesus selv, der taler. Kristus selv er forfatter. Der er ikke anden formidler inde i billedet – end trykpressen. Forstyrrende led som helgener eller andre mellemænd er borte. Det er således Kristus selv, der formulerer kritikken af romerkirken og fremlægger selve reformationsprogrammet. Kristus optræder som en fyrste, der taler som feudaltherre til sine vasaller, der er knyttet til ham ved deres riddered, nemlig dåben.

Dette er et særpræg i det tyske himmelbrev, som forfatteren Hermann selv spiller op imod. Han modsiger nemlig det feudale aspekt ved at sætte dåben og ordet, altså gudsforholdet, som det centrale og fælles for alle, hvorved kirkelige og sociale forskelle udjævnes. Brevet er oprindeligt skrevet til befolkningen i Joachimstal i Bøhmen, men Tausen ændrer flere ting i det. Han lægger allerede i titlen et mere tydeligt luthersk synd-nådetema ind. Folket er faldet fra, men tilbydes atter Guds nåde. Og ikke nok med det. På god middelalderlig vis taler han om et venskab med Gud. Det er venskabet, der kan sammenknytte brudte bånd. Desuden anfører Tausen et citat fra Jeremias, atter om folkets frafald. Hvem er det så, at folket er faldet fra? Det er Jesus – fordi det i stedet har hengivet sig til fjenden, det antikristelige pavedømme. Jesus tilbyder nu sin hjælp, nemlig sit ord, det åndelige sværd. Det haster med kampen, for dommen er nær. Gå nu trygt frem, godtfolk! Brevet slutter med oplysningen om, at det er givet »fra den øverste himmerigets trone på min faders højre hånd, 1528 år efter min fødselsdag«. Brevet er altså fremdateret i forhold til Hermanns original. Men det er også omlokeret. Hermann lader Jesus spørge, om folket ikke løber til Rom, Sct. Jacob (Santiago), Achen, Grimmental og Eicha. Hos Tausen bliver Achen til Stiernebergh (Sternberg i Mecklenburg) efterfulgt af Kippinge, Ry og Åbenrå. Det er et almindeligt træk i oversat reformations- og fejdelitteratur, at man sætter lokale stednavne ind. Det er trods alt betryggende at vide, at Jesus holder øje med, hvor vi søger vor – falske – frelse. Han har lokalkendskab. Skriftet har en klar reformatorisk tone og en tydelig adresse til almindelige folk. Og så kan det i øvrigt – som et brev fra Jesus selv – ikke spores længere end til trykkeren i Viborg. Tilsvarende var den første oversættelse af Ny Testamente til svensk fra 1526 påført en

klar forfatterangivelse, nemlig: Jesus. Ham kan man nemlig ikke trække i retten for brud på ophavsretten!

Den aggressive Hans Tausen

Langt tydeligere træder Tausen frem i sit svar på Jens Andersen Belde-naks sendebrev. Her ser vi en mere aggressiv Tausen. Uden på tryksagen vises et bloktrykt billede fra Dødedansen. Det er revet ud af sin sammenhæng, idet Dødedansen traditionelt viser mennesker af enhver stand, der bliver revet bort af døden – fremstillet som dansende knokkelmænd. Det billede, Tausen har valgt, er det af bispen i fuldt ornat. I disse billeder fra den ældste danske Dødedans vises menneskene altid foran en mur. Det udnytter Tausen effektivt ved neden under at anføre skriftstedet fra Mattæusevangeliet kap. 12: »Ve eder, I skriftkloge og farisæere, I øjenskalke, som lukker himmeriget for menneskene, selv vil I ikke derind, og ej lader I dem indgå, som gerne ville«. Altså en direkte anklage mod nutidens skriftkloge og farisæere, bisperne. Nøjagtig det samme motiv er med baggrund i tyske reformationsflyveskrifter anvendt i kalkmalerierne i Brøns Kirke i Sønderjylland. De antages at være blevet til i forbindelse med Hertug Christians Slesvigreformation i de samme år.

Skriftet viser, hvorledes Tausen udnytter trykpressen. Det trykte gør private ting offentlige. Svaret er svar på et brev, der er sendt til menighederne i Viborg og Aalborg. Tausen beklager, at han ikke har haft tid til at svare – og nævner, at et hurtigt svar ville have opflammet biskoppens vrede yderligere. Det er naturligvis spilfægteri. Ved at skrive et genarbejdet svar, hvori han nøje citerer og gendriver Jens Andersens brev, der har været prentet og nu for længst er bortkommet, rykkes korrespondancen fra det private rum ud i det offentlige. Det er et åbent brev, som alle nu kan læse. Hvad der netop ikke skulle have været en offentlig disputation, bliver det nu. Og Tausen har overtaget. Han er veloplagt. Han argumenterer som retoriker, som filolog og historiker – og når at fortælle en del om begivenhederne i Viborg, om sit eget liv og om den sande evangeliske tro. Hør blot hvordan Tausen tordner derudad:

*... ville vi have syndernes forladelse, da skulle vi have det af paven, ville vi have himmeriget, da skulle han sælge os det. Ja, ligegyldigt hvad vi skulle have til vor sjæls velfærd, da skulle vi kræve det af ham, Summa summa-
rum, han rådede og regerede over Gud og Guds ord og håndterede al ting ef-*

*Titelbladet til Hans
Tausens svar til Jens
Andersen Beldenak,
trykt 1528 hos Hans
Vingaard i Viborg.*

**Edt kortt answor till hilpēst sendhæ-
bzeff aff Wthense huilcketh handtil-
skreeff the borghere i Viborg och Mborg/
raadhendhess theunū ath bliffwæ wbeuorodhæ
m3 thesse Enangelische lerdom/ som gudh haff
wer nu aff syn besōndherligh naadhæ sendt oss/
aff Dans Lawssen predickeræ i Viborg.**

**Christus Matth. xxiij
We ether i schriftkloghæ och pharisæer/ i gghō
næschalckæ/ som lycke hvmæringstrughe forimē
næskenæ/ sielff wille i tickether ind/ och ey ladhe
i indgoo thm som ghiernæ wi'ohē.**

ter eget hoved, buller og breve, love og statutter: Men for at vi ikke skulle fornemme sådant bedrageri, da lod han læse kapitler i kirken af den hellige skrift med stor højtidelighed i kostelige klæder og stor pral, lod tænde blus og give røgelse etc. Se, sådan smurte han Gud om munden med en harefød og gav ham og hans ord sådan udvortes pris, men med sit eget ord regerede han menneskenes hjerter, sjæle og samvittigheder tvært mod al Guds lov og ret.

Begrebet »Guds lov« klinger ikke særligt luthersk, men peger mere mod sprogbugen i de sydtyske reformationsbevægelser og Ulrich Zwinglis reformation i Zürich. Diskussionen har gennem de sidste 50 år bølget frem og tilbage, hvad det teologiske indhold af den tidlige reformation angår. Der har været en tendens til at ville skille fårene fra bukkene. Var Malmøteologerne og Hans Tausen lutherske? I hvilken grad havde de tilegnet sig Luthers lære? For mig at se er sådanne spørgsmål desværre

diskuterer en person med en munk, og bag denne gemmer sig en angstelig flok, der klammer sig til afladsbreve.

Kalkmalerierne i Brøns Kirke i Sønderjylland afspejler den antipavelige polemik i forbindelse med Haderslevreformationen. På billedet her ser man et klart udtryk for reformationstidens oprør mod den katolske kirkes afladshandel. Man ser det katolske kleresi, paven, kardinaler med flade hatte, bisper og munke, samt nogle verdslige ovenover en pavebulle eller måske et afladsbrev, som holdes af deres narretjenere. Nederst til højre

udtryk for en tvivlsom historieopfattelse eller snarere en konfessionel vinkling af spørgsmålene. Sagt på en anden måde: Lutherdommen sejrede. Sejrherrene skriver historien – og lægger deres egne synspunkter ind i forløbene. Var det nemlig et relevant spørgsmål til Hans Tausen i 1526 eller 1529 – om han var luthersk? Hvad var det at være luthersk? En luthersk lære, en luthersk dogmatik og bekendelse var end ikke en realitet endnu. I Tyskland foregik der forhandlinger og religionssamtaler, hvorunder de lutherske søgte enighed og udsoning med både zwinglianerne i Zürich og med Rom. Den første lutherske bekendelse, der får en vis betydning ud over kejserrigets grænser, er Den augsburgske Bekendelse, der oprindeligt blot er en opregning af kirkens misbrug og udartninger. Den bliver senere i 1530 under Melanchthons modsvar i højere grad en læremæssig bekendelse. Set fra Danmark er spillet helt åbent. Prædikanterne og reformatorerne kalder sig lutherske. Og opfatter sig selv som lutherske, fordi de er inspireret af Luther. De har læst ham og er blevet begejstret. De har set, at man kan sætte sig op mod magten, og de har fået nogle våben i hænde. Men det er – set fra nutidens stade – helt hen i vejret at forlange, at disse tidlige reformatorer skulle have grundlagt en fuldt færdig luthersk kirke med kirkeordning og læregrundlag. Når de taler om Guds lov eller om Kristi lov, så er det udsagn, der skal ses som modsætninger til kirkens lov eller pавens lov. Det må ikke tages tungere. At man således sjældent finder et klart udfoldet kirkebegreb hos Tausen og Malmøteologerne, er da klart. De har haft kirke nok. Det er for dem ikke vigtigt at skabe en ny og fast kirke-

På det andet billede fra Brøns Kirke ser man en færestald. Foran den står Kristus og modtager pave, kardinaler og bisper, der kommer på smukke ridedyr fra venstre. Kristus møder dem med de samme ord fra Matteusevangeliet 23,13, som bruges uden på Tausens gensvar til Jens Andersen. Ordene står på indskriften under Kristi højre hånd. Til højre i billedet søger en række munke at forcere hegnet. Til dem siger Kristus: "Sandelig, sandelig siger jeg jer, den, som ikke går ind i færefolden gennem døren, men stiger andetsteds over, han er en tyv og en røver,« Johannesevangeliet 10,1. Malerierne kan være skabt kort efter 1531.

struktur, et nyt hierarki, men snarere at understrege den frihed, der ligger i, at den gamle kirke faktisk kunne væltes – og Kristi ord lyde i deres sandhed og friskhed, talt direkte til den menige mand.

I svaret til Jens Andersen udfolder Tausen da også et kirkebegreb, der ligger helt på linje med andre prædikanters – og er ligeså svagt som deres. Kirkens skikkelse er givet med Jesus Kristus, Guds søn. Jesus er den hellige kirkes eneste hoved og grundvold – og alle, der tror på ham, er lemmer på et legeme under et hoved. Denne de troendes forsamling er den kirke, som Kristus har rensset med sit blod. Dermed består der slet intet skel mellem kristne folk. Kirken er, hvor ordet lyder til tro. Kirken er usynlig og åndelig. Dermed definerer Tausen egentlig slet ikke, hvad den ydre kirke er. Hvad konstituerer en kirke med ord og sakramenter? Det siger han intet om, men nøjes med at definere »kirken« negativt – som det, den ikke er, nemlig, pave, hierarki og koncilier.

Det er og bliver det virksomme ord, der står i centrum for Tausen – også når han langt senere skal udvikle sine tanker om sakramenterne. Tausen er retoriker. Han tror fuldt og fast på ordets virkning. Han kender dets suggererende kraft, dets evne til at skabe en ny virkelighed hos den, der lytter til det og tror det. Og derfor er det selvfølgelig også, at

Iesus bleff aff Anden wd-
förd ȳ ørken/ att han stul-
de frestes aff dieflen. Oc der
han hadde fastet xi. dage oc
xi. netter/ saa hmgrede han
nom. Der trodde fresteren
til

til hannom/ oc sagde. æst du Guds
søn/ da giøret med ett ord/ att desse
stene bliffue til brød. Da swaarede
han oc sagde/ Der staaar saa screff-
uet/ mennisten lessuer icke wed brød
alene/ men wed hwert det ord som
gaar aff Guds mund. Da tog dieff-
len hannom med seg indi den hel-
lige stad/ oc satte hannom op paa
kirckeknappē/ oc sagde til hannom/
æst du Guds søn/ da lad deg falde
her neder/ effter di der staaar saa screff-
uet/ att han wil giffue sine engle be-
faling paa deg/ oc de skulle saa bæ-
re deg paa hender/ att du ey skal stø-
de dyn fod paa en steen. Iesus sag-
de til hannom/ Twert emod staaar
der oc saa screffuet/ du skal icke fre-
ste Derren dyn Gud. Da tog dieff-
len hannom atter igien med seg op
paa et saare høyt bierg/ oc wjste
hannom alle werdens riger/ oc saa
den hertlighed som der fyl med/ oc
sagde

Da Hans Tausen udgav sin postil i 1539, var han alene af den grund, at trykningen foregik i Magdeburg, helt afhængig af den måde, hvorpå man illustrerede sådanne bøger i den lutherske kreds i og omkring Wittenberg. Den træskårne illustration til Første søndag i fasten, handler om Jesu fristelse i ørkenen. Trykkeren Michael Lotter havde i 1530 i Magdeburg udgivet en udgave af Luthers Kirkepostille. Heri ses fristeren som en djævel forkleedt som munk. Det er et af de få antikatsolske motiver, der er gennemgående i de mange udgaver af Luthers Postil.

han senere i livet ud over at oversætte Mosebøgerne forfatter en postil, en prædikensamling for hele kirkeåret.

Hans Tausens postil

Postillen er ganske vist senere end Viborgtiden. Den er blevet til i begyndelsen af 1530'erne, færdiggjort med dedikation til kong Christian i 1536 og trykt i 1539. I forordet skriver han, at han i 12 eller 13 år har prædiket evangeliet – og at det er erfaringerne herfra, der har fået ham til at skrive denne postil til almindelige folk og præster, der selv skal forkynde. Postillen reflekterer også Viborgtiden.

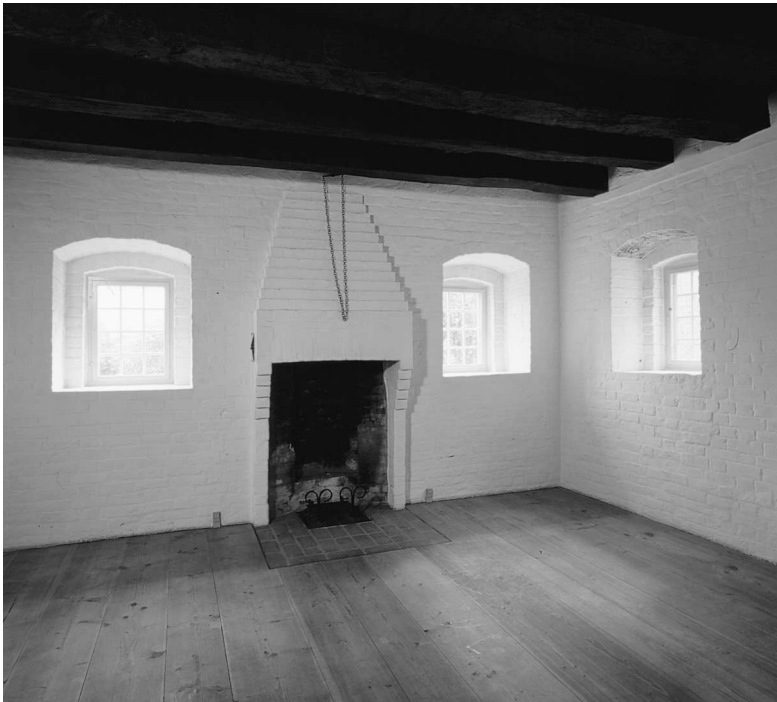
Postillen viser Tausen, som den fremragende humanistiske retoriker han er. En mand, som i det lidt ældre sprog ville være kaldt djærv. Man skal imidlertid ikke lade sig narre. Han har stilbevidsthed, sprogøre, ved

Et tegnet udkast til motivet overfor findes i Den kongelige Kobberstiksamling i København. Kunstneren er her Hans Brosamer, der stod Luther nær, og som blandt andet leverede en serie af illustrationer til den tyske Bibel. Bemærk at billedet fastholder to momenter i historien om fristelsen, idet Jesus og fristeren også ses i baggrunden på toppen af bjerget.

nøjagtigt, hvordan han skal appellere til manden på bænken. Han er ikke for intet elev af landets fremmeste humanist og retoriker, Poul Helgesen. Tausens teologi ligger i hans retorik, i hans forståelse af, hvad tale og tiltale er, hans begreb om, hvad det vi sige at høre, at rammes af ordet, at stå i forhold til en, der har et godt tilbud og en fremstrakt venlighed. Deri ligner han i høj grad Luther. Og som Luther var »uberegnelig«, fordi han havde en særlig, vildtvoksende, kreativ, psykisk konstitution, således er Tausen det. Hans teologi udspringer af hans lidenskab. Han er ikke en dogmatisk, systematisk, skoleagtig, aristotelisk tænker og teolog, der vender sig mod det, man med moderne historiker- og teologjargon kalder »middelalderen«.

Vi mødte allerede i Viborgtidens himmelbrev *Et ynkeligt klagemål* tanken om Guds og Jesu venskab med menneskene. Venskab er umiddelbart et meget jordisk begreb – men helt afgørende for opretholdelsen

Kongens Kammer, indrettet til brug for Christian 3. i Viborg Gråbrødre kloster ved hans besøg i byen. Foto: Lars Guldager.

af et samfund, således at det netop ikke går op i kiv, vold, ødelæggelse og undertykkelse af kristelige dyder. Ligeså vigtigt det er, at der hersker venskab mellem mennesker, er det, at der hersker venskab mellem Gud og mennesker. Etikken afledes nemlig heraf. I postillens prædiken til 13. søndag efter Trinitatis fletter Tausen flere tanker og planer sammen. Det gamle, som vi skal sky, og det nye, som vi skal være glade for. Vi skal udskifte fjernheden, det døde, med nærheden, det levende og forpligtende:

Elsker vi døde billeder eller affarne sjæle i skærsilden, og gør noget for deres skyld, da ved vi ej selv, hvad vi gør, og beviser det, som det intet er bevendt. Vi skal også ikke elske de fraværende, for de er os ikke til umage, og kedes ved de nærværende, for de kan være os noget umagsommelige. Men de levende og nærværende, hvilke Gud giver os til omgængelse, skal vi elske lige ved os selv

og bevise vor kærlighed mod dem, (det) være sig gode eller onde, så er vi der med Kristus lige. Ja, også Gud fader selv, som altid beviser sig villig og kærlig mod alle.

Tausen tilføjer, at der netop ikke er grund til at lave en besværlig allegori eller lære ud af dette, da det fremgår så ganske tydeligt af skriften.

Den følgende søndag taler Tausen om, hvorledes evangeliet forkyndes, spredes og bevises ved, at Jesus er udsendt af Gud; han, ordet, er opsøgende ...

... sidder ikke på et sted og lader komme til sig hvo, som vil, men at han vandrer hid og did, fra et land og til et andet og tilbyder sig alle rådløse og hjælpeløse med ord og gerninger og med al magt fuldkommer det, som skrevet står. Førend de påkalder eller beder mig, da skal jeg høre og hjælpe dem, siger Herren. Og så tidlig som disse kommer og giver deres bryst og begæring til kende, da se hvor venlig han tager imod dem, hvor kærkomne de er for ham, hvor han straks anser dem, svarer dem, og taler dem vel til.

Det revolutionære ved Jesus er, at han opsøger, at han skaber fred og venskab. Han er en stadigt vandrende – ustyrlig – prædikant, der viser Guds velvilje, ja, er Guds velvilje. Han bryder afstanden mellem mennesker og mellem menneske og Gud. Og tag ikke fejl – Jesus taler dansk! Som Jesus talte sit eget sprog til sine venner og disciple, således tales det samme ord til os på vort modersmål. Det er og bliver det grundprincip, Tausen lægger til grund for sin udformning af den nye kirkes ritualer: at det ikke først og fremmest er præsten, der handler og taler, men den venlige og nærværende Jesus selv.

Hans Tausens rolle

Hvis det er tanker som disse, der faktisk går tilbage til Luther, Tausen har prædikeret i Viborg, så forstår man nok, at borgerne har smidt hele det gamle system på porten – fordi det så klart blev præsenteret som unyttigt – eller »pladder, som de (præster og munke) ikke engang selv forstår«. Tausen har den sproglige evne til at sætte tingene på plads – gerne med folkelige og ordsprogsagtige vendinger. Han gør det svære let. Teologisk set vil en eftertid selvfølgelig hævde det betænkelige i at tale om venskab med Gud – eller om, at vi mennesker i vor indbyrdes kærlighed skulle ligne Gud og Kristus. For en skrappere samtid – nem-

*Gårdsiden af den såkaldte Karnapgården i Skt. Mogensgade. Store dele af murværket er tydeligvis opført af granitkvadre fra en eller flere af Viborgs nedlagte kirker.
Foto: Lars Guldager*

lig den katolske – kan der være noget gudsbespotteligt i sådan tale. Og det kan der også, set fra lidt senere luthersk hold. Teologerne begynder snart at tale stærkt om det manglende venskab, om menneskets syndighed og skyld, dets manglende evner til overhovedet at gøre eller føle noget ret. Og da er de nye teologiske elitestyrker og den strenge lutherske fyrste, Christian, for længst ved roret. Tausen var en nyttig mand i Viborg. Men så afgjort ikke den nye tids mand. Revolutionen, reformationen, drømmenes og entusiasmens tid er omme. Glem Viborg. Det er historie – sæt Tausen ved siden af Luther og digt ham ind i en sang, der handler om social opstigen. Så ved vi, hvor vi har ham!

Litteratur

Andersen, J. Oskar: *Reformationens Begyndelse og Hans Tausen*, 1926.

Andersen, Niels Knud: *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*, 1954.

- Fem Reformationsskrifter trykt af Hans Vingaard i Viborg 1528-1530*, 1987.
- Friis, Oluf: *Den danske Litteraturs Historie*, 1, 1975.
- Rübner Jørgensen, Kaare: Kirkestormen i København 1530. (*Danske Magazin*, 8. rk., 6, 1995, s. 339-70).
- Scribner, R.W.: *Popular Culture and Popular Movements in Reformation Germany*, London 1987.
- Tro og tale. Studier over Hans Tausens Postil*. Red. af Knud Eyvin Bugge, 1963.
- Vellev, Jens, P. Hofman Hansen og A. Karker: *Hans Tausen og Hans Vingaard, reformator og bogtrykker i Viborg*, 1986.

Viborg-søerne, lystfiskerne og fiskene

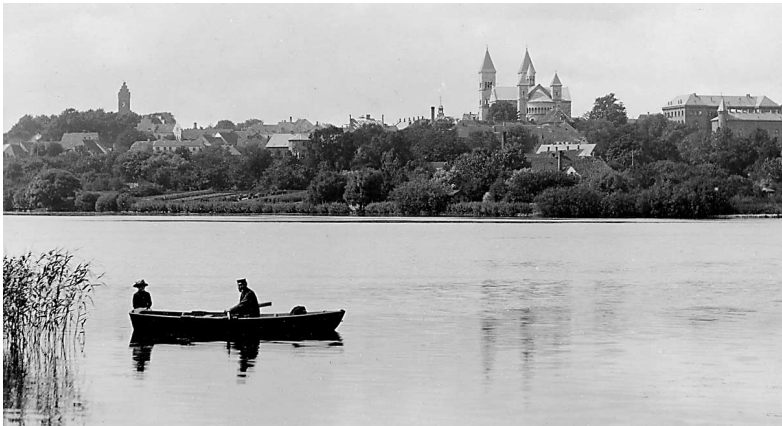
Viborg Fiskeriforenings 90 års jubilæum 2003

Indledning

Viborg Fiskeriforening blev stiftet i 1913 og hører dermed til blandt landets ældste lystfiskeriforeninger. Set i forhold til Viborg-søernes mere end 10.000-årige historie fylder Fiskeriforeningens 90 år selvfølgelig ikke meget, men det er alligevel en periode, hvor der er sket utrolig meget med både søerne og deres omgivelser.

Byen og dens indbyggertal begyndte omkring 1900 at vokse ganske betydeligt. Det kom desværre til at sætte et negativt præg på søernes vandkvalitet. Flere og større industrivirksomheder og øget befolkningstal gav uvilkaarlig større mængde spildevand, som urensset blev ledt ud i Søndersø.

Allerede i 1913 var der ellers fornuftige og fremsynede borgere, som

Viborg Søndersø set fra Klosterskoven o. 1920. Foto: Chr. E. Jørgensen/Viborg lokalhistoriske Arkiv.

Randersvej før reguleringen i 1954. Foto: Georg Pe/Viborg lokalhistoriske Arkiv.

gjorde opmærksom på, at søerne ikke forsat kunne tåle udledningen af urensset spildevand fra byen. Selv om flere af dem var meget prominente og fremtrædende borgere i byen, måtte de erkende, at som enkeltpersoner kunne de ikke få gennemført noget. Da et udenbys konsortium samtidig gjorde forsøg på at overtage fiskeretten i søerne, stod det pludselig helt klart – der måtte dannes en lokal fiskeriforening.

Det gjorde man så, og det lykkedes da også at bevare fiskeretten på lokale hænder, men der kom desværre til at gå næsten 60 år, inden der for alvor blev grebet ind mod byens forurening af søerne.

Viborg Fiskeriforenings gamle arkiv er heldigvis blevet gemt, og med udgangspunkt heri vil jeg prøve at samle op på noget af det, der gennem årene er sket. Med den viden, vi har i dag, er det tydeligt, at meget af det, der gennem tiden er blevet lavet for at nedbringe forureningen af søerne, har været temmelig nytteløst. Men lige så klart er det, at det alt sammen blev gjort i den bedste mening.

Viborg-søerne

Nuværende Nørresø og Søndersø var oprindelig én sø. Da man i 1855 byggede en dæmning over det smalleste sted – der hvor den nuværende Randersvej forløber – blev den til to søer, kun forbundet af et smalt gennemløb i den inderste krog af det, vi kalder Salonsøen.

Søerne har altid været et stort aktiv for byen og dens indbyggere, både i økonomisk og i rekreativ henseende. Så langt tilbage som i slutningen af 1500-tallet nævnes søernes store fiskerigdomme, og i en periode i 1800-tallet har tre lokale fiskere helt eller delvis kunnet leve af fiskeri i søerne. Godt nok stillede man dengang ikke helt de samme krav til tilværelsen og de materielle goder, som vi gør i dag, men det siger dog alligevel noget om søernes tilstand generelt og fiskebestanden specielt.

I betragtning af søernes store betydning for byen og dens indbyggere virker det derfor helt uforståeligt, at man lod det gå så vidt og på ubetænksom vis forurenede søerne så meget, at man på et tidspunkt var ved at kvæle alt liv i dem – specielt i Sønder sø.

Advarsler nok

Man kan selvfølgelig kun beklage, at det skulle gå helt galt, inden nogen greb ind, for advarsler havde det bestemt ikke skortet på. Gennem årene var der kommet mange tilkendegivelser om, hvad der var ved at ske i søerne, både fra byens egne borgere, fra fiskerisagkyndige, biologer, ingeniører og mange andre. Tænk, hvad både søerne og byens borgere kunne have været forskånet for, og tænk, hvor mange genvordigheder og penge, der kunne have været sparet, hvis byens folkevalgte havde lyttet og handlet i tide.

Mange års udledninger – først af urenset og senere dårligt rensset spildevand – har selvfølgelig sat sig spor på bunden af Sønder sø, da det jo først og fremmest er den, der har modtaget spildevandet, men også tungmetaller, såsom kviksølv og lignende fra hospitalerne, er gennem tiden havnet i søen.

Nørresø har dog også fået sin part, men det har mest været i form af store mængder fosfor og kvælstof, først og fremmest gennem Nørremølle Å, men også fra direkte udledninger af store mængder vand fra veje og lignende. Det har bl.a. betydet kraftig algevækst med deraf følgende dårlige iltforhold på de dybere dele af søen.

Viborg Fiskeriforening

Allerede i begyndelsen af 1900-tallet begyndte forureningen af Viborgsøerne at blive synlig, og for nogen stod det klart, at der måtte gøres no-

get. Det var dog ikke søernes forurening, der blev den direkte årsag til, at Viborg Fiskeriforening i 1913 blev stiftet. Det var derimod et forsøg fra et udenbys konsortium på at fratage byens borgere en del af deres ældgamle og velerhvervede rettigheder til at drive fiskeri i søerne. Mange drev dengang både lystfiskeri og ålestangning, og for en stor dels vedkommende betød begge dele et kærkomment tilskud til husholdningen både sommer og vinter.

Ingen fisk var værdiløse

Selv om søernes forurening på det tidspunkt allerede var ret fremskreden, var der stadig en stor bestand af gode spisefisk som f.eks. ål, gedde, aborre og ørred. Det var kendt langt omkring, og derfor var det måske heller ikke så mærkeligt, at udenbys folk begyndte at interessere sig for at overtage erhvervsfiskeriet.

Byrådet havde i mere end hundrede år haft fiskeriet forpagtet ud, men altid til lokale erhvervsfolk, der helt eller delvis levede af det. Bestanden af brasener og skaller var meget stor, men modsat i dag, hvor de betegnes som værdiløse »skidtfisk«, var de dengang slet ikke uden økonomisk interesse – tværtimod. De store brasener og skaller var fortrinlige spisefisk og kunne i stor stil eksporteres til både Tyskland og England, hvor priserne var særdeles gode. De små brasener og skaller kunne sælges lokalt som grisefoder, og da dambrug og minkfarme i begyndelsen af 1900-tallet begyndte at dukke op, aftog de dem også.

Udenbys ville overtage fiskeriet i søerne

Viborg Byråd skulle den 13. november 1913 tage stilling til en ansøgning fra et udenbys konsortium, som ønskede at overtage forpagtningen af erhvervsfiskeriet i Viborg-søerne. I en årrække havde fiskeriet været drevet af fisker Albers, men byrådet havde to år forinden opsagt kontrakten med ham, fordi man mente, han drev fiskeriet for intensivt i forhold til det, han betalte i forpagtningsafgift. Albers drev nu erhvervsfiskeri i Flyndersø, som han i øvrigt også boede ved.

Konsortiet, der bestod af en grosserer fra Viborg, to sagførere fra København, en adjunkt fra Århus og en skovrider fra Skørping, havde allerede forpagtet fiskeriet i Tjele Langsø og var nu interesserede i også at drive erhvervsfiskeri i Viborg-søerne. De pågældende skulle naturligvis ikke selv fiske, det skulle der ansættes en provisionslønnede erhvervs-

fisker til. For selvfølgelig ønskede ingen af de fine herrer at få hverken fiskeskæl eller fiskeslim på fingrene – de skulle bare sikre sig nogle let tjente penge.

En bortforpagtning af fiskeriet i søerne til en lokal mand ville ikke have givet problemer i forhold til byens borgere og lystfiskere – det var man jo ikke ukendt med – men da der her var tale om et udenbys interesseselskab uden nogen egentlig tilknytning til hverken byen eller egnen, så blev der ballade.

Tilbud og klausuler

Konsortiets tilbud gik på, at de ville forpagte fiskeriet i 25 år mod en årlig afgift til kommunen på 400 kr. Kontrakten skulle desuden være uopsigelig fra begge parter i hele perioden. Til gengæld ville de forpligte sig til ikke at fiske aborrer, gedder og ørreder, de skulle være forbeholdt byens lystfiskere. Hvis disse fiskearter kom i redskaberne skulle de straks sættes ud igen. Men omvendt, hvis byrådet og lystfiskerne gerne ville af med gedderne, ville konsortiet da gerne stå for opfiskningen af dem – selvfølgelig mod selv at kunne sælge dem og få betalingen.

Den del af en forpagtningsaftale kunne lystfiskerne måske godt have levet med, hvis det absolut ikke kunne være anderledes. Men så krævede konsortiet indført nogle klausuler, som for alvor rejste en storm af protester. Den største utilfredshed var rettet mod et forslag om, at lystfiskerne kun måtte benytte to fiskeliner monteret med enkeltkroge og så skulle ålestangning på søerne helt forbydes.

Da det kom byens borgere og lystfiskere for øre, rejste der sig et ramaskrig, og de første planer om stiftelse af en lokal fiskeriforening blev lagt. Konsortiets klausuler var i den grad et slag i ansigtet på Viborgenserne og et så stort indgreb mod deres velerhvervede og i øvrigt nedskrevne rettigheder til brug af søerne, at det måtte ende med oprør.

Gammel tradition

Som modydelse for borgernes mistede rettigheder, ville konsortiet forpligte sig til årligt at udsætte 30.000 stk. fiskeyngel af forskellig art og levere 200 pund ål til kommunen. Hvis det viste sig, at ålestangningen ikke kunne forbydes, ville konsortiet betinge sig, at stangning kun måtte foregå fra isen og højst 40 af byens borgere kunne få adgang hertil, mod at de årligt betalte 5 kr. hver.

Sagfører Carl Handberg, der var medstifter af Viborg Fiskeriforening i 1913. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

Skomagemester og skotøjsfabrikant Jens Holtegaard (1848-1930), medstifter af foreningen i 1913. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

Malermester Søren Chr. Sørensen, foreningens første formand 1913-1946. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

Ålestangning på søerne var en gammel tradition, som mange benyttede sig af, men da stangning på Viborg-søerne altid kun er foregået fra isen, var en klausul herom ganske unødvendig. For mange arbejdsløse og mindrebedemlede betød ålestangning desuden mad på bordet om vinteren og måske endda en lille ekstra indtægt.

I byrådet var der dog helt klart stemning for at overdrage forpagtningen af fiskeriet til konsortiet – det ville jo trods alt skaffe kommunen en fast årlig indtægt på 400 kr. og 200 pund ål. Om kommunen selv skulle sælge ålene, eller de skulle fordeles mellem byrødderne – det foreligger der ikke noget om. Det sidste er dog nok det mest sandsynlige. Kun ét byrådsmedlem var imod at indgå aftale med konsortiet – det var snedkermester Carl Petersen.

Dramatisk borgermøde

Byrådets holdning skabte en lang og til tider meget skarp og bitter avis-polemik mellem byens fiskeinteresserede borgere og politikerne. Det førte også til, at en kreds af lokale lystfiskere og ålestangere indbød til et protestmøde den 9. november 1913 i Afholdshotellets store sal.

Initiativtagerne til mødet var: Drejemester P. N. Eskildsen – skomagemester J. Holtegaard – tømrer L. Laurberg-Schmidt – maskinsnedker A. C. Hansen – skomagemester V. Bjergsted – guldsmed F. Christensen – sagfører Carl Handberg og malermester S. Sørensen.

Det viste sig at være et godt initiativ. Der deltog ca. 300 mennesker fra alle samfundsklasser i mødet, som til tider fik et ret dramatisk og højroret forløb, hvilket ikke mindst skyldtes, at den tidligere forpagter, fisker Albers, var tilstede. Han blev af mange betragtet som konsortiets stråmand. Det var nemlig sivet ud, at hvis forpagtningsaftalen kom i stand, ville de ansætte ham som erhvervsfisker på søerne. Den mand, kommunen to år tidligere havde fyret, fordi han var for effektiv i sin måde at drive fiskeriet på, risikerede man nu at få igen. Det var simpelt hen for meget.

På mødet blev der fremført mange velbegrundede indlæg imod byrådets planer, bl.a. af professor A. Mentz, fabrikant Chr. Riegels, murer Morell og oversergent Iver Nielsen. Som et konkret resultat af mødet blev der udarbejdet en protestskrivelse imod byrådets planer, og den fik straks de 300 mødedeltageres underskrifter.

Som afslutning på mødet fremsatte snedker A. C. Hansen forslag om at stifte en lokal fiskeriforening til at varetage lystfiskernes interesser. Det var der stor tilslutning til i forsamlingen, og resultatet blev, at der straks blev nedsat et udvalg til at arbejde videre med forslaget. Udvalget kom naturligt nok til at bestå af initiativtagerne til borgermødet. Det første skridt til stiftelsen af Viborg Fiskeriforening var hermed taget.

Stiftende generalforsamling

Protestskrivelsen blev i de følgende dage lagt frem i mange af byens forretninger, og der gik ikke længe, inden 614 borgere med deres underskrift havde tilkendegivet, at de var stærkt utilfredse med byrådets planer om bortforpagtning af fiskeriet i søerne til et udenbys konsortium.

Med så massiv en opbakning var der skabt en god baggrund for initiativtagerne til en lokal fiskeriforening. Derfor kunne der allerede den 15. december 1913 indkaldes til stiftende generalforsamling for Viborg Fiskeriforening. Sagfører Carl Handberg, som var en af initiativtagerne, havde lavet et forslag til love for foreningen, som stort set uden ændringer blev vedtaget.

Af de gamle papirer kan man se, at Handberg nok havde kigget på allerede eksisterende fiskeriforeningers love, herunder en erhvervsfiskeriforening fra Skive. Derfor kom formålsparagraffen nok til at se ud, som den gjorde, eller også var han måske bare fremsynet, for faktisk overtog foreningen nogle år senere forpagtningen af erhvervsfiskeriet i søerne. Paragraffen lød sådan:

Foreningen har til formål såvel at fremhjælpe som også på hensigtsmæssig måde at udnytte fiskeriet i Viborg-søerne, samt i det hele efter bedste evne at arbejde på at støtte fiskeriet og dets interesser af enhver art.

Viborg Fiskeriforening var nu stiftet og foreningens første bestyrelse kom til at bestå af initiativtagerne til borgermødet med malermester Søren Sørensen som dens første formand – en post han med stor dygtighed varetog i 33 år helt frem til og med 1946.

Én krone om året

Det årlige foreningskontingent var i mange år 1 kr. Man behøvede dog ikke nødvendigvis at betale hele beløbet på én gang, det kunne skam godt betales over to gange. Opkrævningen foregik ved personlig henvendelse til hvert enkelt medlem af en opkræver, som for sit arbejde fik 12½ % af beløbet. Foreningens medlemstal lå de første år på 125-150, så indtægterne til henholdsvis foreningen og opkræveren må siges at have været meget beskedne. Alligevel kunne foreningen allerede i 1918 første gang indbetale 100 kr. til kommunen som hjælp til udsætning af fisk i søerne. Det blev foreningen i øvrigt ved med helt frem til 1931, hvor den selv overtog både erhvervsfiskeriet og udsætningerne af fisk.

Ekstraordinær generalforsamling

Bestyrelsens første handling var på foreningens vegne at underskrive protestskrivelsen fra borgermødet og sende den til byrådet. Her blev den anledning til en hel del uro, og bølgerne gik højt i byrådet, idet en mindre gruppe stadig mente, at fiskeriet i søerne skulle forpagtes ud til konsortiet. Også i byens aviser førtes der en meget hård debat, hvori de forskellige byrådsmedlemmers standpunkt til forpagtningen blev brugt for eller imod dem i forbindelse med den forestående opstilling til byrådsvalget.

Da der efter valget tilsyneladende stadig var flertal i byrådet for at forpagte fiskeriet ud til konsortiet, besluttede bestyrelsen i den nystartede Viborg Fiskeriforening at indkalde til en ekstraordinær generalforsamling med det ene punkt på dagsordenen, at foreningen selv skulle fremsætte tilbud til kommunen om at forpagte fiskeriet i søerne.

Generalforsamlingen blev afholdt den 2. februar 1914, og det blev her vedtaget at indsende et tilbud til byrådet. Foreningen tilbød en årlig afgift til kommunen på 200 kr. og en kontrakt på 5 år ad gangen – altså

kun det halve af, hvad konsortiet havde budt, men til gengæld kunne fiskeriet blive på lokale hænder. Det var en meget væsentlig ting for foreningen, og det var jo også det, mere end 600 af byens borgere havde skrevet under på.

Om det var protesten med de mange underskrifter, eller det var foreningens tilbud om at forpagte fiskeriet, der fik byrådet til at skifte mening, står hen i det uvisse. Men det blev trods alt besluttet, at man ikke ville leje ud til det udenbys konsortium. Der kunne dog heller ikke skaffes flertal for at overdrage fiskeriet til Viborg Fiskeriforening, og i stedet valgte kommunen derfor selv at ansætte en lokal erhvervsfisker, som skulle afregne halvdelen af indtægterne ved fiskeriet til kommunen.

Det skulle senere vise sig at være en ganske fornuftig beslutning for kommunen, set ud fra en økonomisk betragtning.

Erhvervsfiskeriet på Viborg-søerne

Første erhvervsfisker

I 1914 ansatte Viborg Kommune J.C. Jensen fra Kvols, den senere fiskehandler Jensen, St. Sct. Mikkelsgade, som erhvervsfisker. Han skulle i en del af året fiske målrettet efter søernes såkaldte »ukrudtsfisk« – skaller og brasener.

Det viste sig dog hurtigt, at det økonomisk ikke kunne hænge sammen for ham kun at fiske efter skaller og brasener, og derfor fik han lov til også at fange søernes andre fiskearter, mod at kommunen til gengæld fik halvdelen af indtægten ved salget. En afregning fra fisker Jensen viser, at han i 1918 havde solgt skaller, brasener og ål for 9.850 kr., hvad der jo efter den indgåede aftale gav kommunen en indtægt på mere end 4.000 kr., når diverse driftsudgifter var trukket fra.

Byrådet erkendte da også senere overfor Viborg Fiskeriforening, at foreningens kraftige aktion imod fremmed overtagelse af fiskeriet i søerne havde været berettiget, og var blevet til en stor økonomisk gevinst for kommunen. I krigsårene 1914-18 skaffede kommunen sig nemlig så store indtægter fra fiskeriet, at man allerede efter to år havde fået næsten det samme ind i kroner og ører, som konsortiet skulle have betalt over 25 år.

I 1926 opgav J. C. Jensen fiskeriet i søerne. Den daværende formand for byrådets søudvalg, vognmand A. Jensen, ville ikke længere have, at der kun lejlighedsvis blev fisket efter »ukrudtsfisk«. Fiskeriet efter skaller

og brasener skulle drives langt mere rationelt, selv om prisen på dem var faldet betydeligt efter afslutningen af 1. Verdenskrig. Måske havde formanden for søudvalget set magister Otterstrøms rapport om søernes tilstand, hvor der bl.a. stod, at der skulle tyndes kraftig ud i bestanden af skalle og brasen for at bedre forholdene for de mere værdifulde arter.

Derfor antog kommunen fisker Bjerregård fra Hjarbæk som ny erhvervsfisker på søerne. Han flyttede til Viborg og begyndte et systematisk fiskeri efter alle slags fisk i søerne.

For effektiv

Bjerregårds fiskeri har åbenbart været meget effektivt, for allerede efter fire år mente Fiskeriforeningen at kunne konstatere en så stor nedgang i ålebestanden, at man indgav en klage til kommunen, hvor man bad om at få erhvervsfiskeriet efter ål bragt til ophør. Kommunen fulgte straks opfordringen og indførte et stop for ålefiskeri i to år. Det har altså tilsyneladende ikke kun været Viborg Fiskeriforening, som mente, at fiskeriet blev drevet for hårdt, der må have været folk i kommunen, som havde samme opfattelse. Da fiskeren herefter ikke længere mente, at han kunne få tilstrækkelig økonomisk udbytte af fiskeriet, blev kontrakten med kommunen opsagt i foråret 1931.

Ny forpagter

Kommunen tilbød herefter Viborg Fiskeriforening at overtage forpagtningen af fiskeriet i søerne for en årlig afgift på 400 kr. Den 4. juli 1931 – altså 17 år efter, at foreningen første gang tilbød at overtage forpagtningen – blev den første kontrakt underskrevet.

Foreningen antog straks fisker Gunnar Ammitzbøll, som dengang boede på Skytteholmen ved Hald Sø. Han havde i forvejen fiskeriet i Hald Sø og i store dele af Vedsø. Samarbejdet mellem Ammitzbøll og foreningen var særdeles godt og kom til at vare helt frem til og med 1963. Det var dog sjældent, at det var Gunnar selv, der fiskede i Viborgsøerne. Som oftest var det sønnerne Edvard og Karl, bistået af forskellige medhjælpere.

I perioden fra 1964 til 1972 var der ansat flere forskellige erhvervsfiskere, men det økonomiske udbytte af fiskeriet var efterhånden meget begrænset, og derfor var det svært at få nogen til at drive det. Priserne på skaller og brasener var helt i bund, og selv om mængderne var rimelig

Fisker Gunnar Ammitzbøl med familie og medhjælper ca. 1930. Billedet er fra Skytteholmen, hvor familien boede. Foto: Privateje.

store, kunne det ikke hænge sammen økonomisk. Ålefiskeriet skulle have været det bærende, men det svigtede totalt. Foreningen af Sønder sø var i 60'erne så fremskreden, at der stort set ikke var liv i den.

Fiskemetoder, fangster og priser

Der foreligger ikke konkrete oplysninger om, hvordan og med hvilke redskaber erhvervsfiskeriet i søerne er blevet drevet gennem årene, men formentlig er det først og fremmest foregået med voddragning, ruser, langliner og i et vist omfang med trawl, som i hvert fald Ammitzbøll drev det. Fiskeriet efter ål har altid været det bærende rent økonomisk, men også andre fiskearter, såsom gedder, ørreder, karper og sudere har betydet en del, specielt i tiden før søerne for alvor kom til at lide under foreningen med byens spildevand.

Opfiskningen af de såkaldte »ukrudtsfisk« (skaller og brasener) havde dog også en vis økonomisk betydning, ikke mindst i krigsårene 1914-18. F.eks. fremgår det af fisker J.C. Jensens afregning med kommunen i 1918, at han for ca. 35.000 pund skaller havde fået 6.000 kr., for ca.10.500 pund brasener 2.700 kr. og for 800 pund ål 1.150 kr.. De store skaller og brasener gik dengang til eksport og blev betalt ret så godt.

KØBENHAVNS FISKETORV								
En gros Notering.			Noteringen gælder kun for 1. Klases Varer.			En gros Notering.		
Fiskens Art og Sort	24/10—3/11		4/11—10/11		11/11—17/11		18/11—24/11	
	Antal kg til Salg	Salgspris	Antal kg til Salg	Salgspris	Antal kg til Salg	Salgspris	Antal kg til Salg	Salgspris
Aborre.....	—	—	81	0,60—1,00	71	0,70	205	0,70—1,00
Gedde.....	1328	0,70—1,70	1692	0,80—1,70	1159	0,80—1,40	1283	0,80—1,40
Laks, blanke..	247	4,25—8,00	726	3,00—7,25	483	3,00—7,00	1309	3,00—6,75
Ørred.....	2683	1,30—3,50	*)47	2,50—3,00	*)130	2,50—4,00	*)143	2,50—3,50
Smaalaks....	213	1,50—4,75	120	2,00—4,00	31	2,00—3,50	85	3,00—4,00
Karpe.....	35	1,80	100	1,40—1,70	—	—	—	—
Suder.....	—	—	19	0,70—0,80	—	—	—	—
Skalle.....	60	0,30	38	0,30—0,50	125	0,20—0,25	—	—
Rimte.....	—	—	20	0,60	—	—	125	0,55—0,80
Brasen.....	20	0,90	115	0,50—1,00	60	1,00	—	—
Aal,blanke,store		2,00—2,50		1,80—2,40		2,10—2,40		2,00—2,30
„ „ mellem		1,40—1,80		1,50—1,80		1,60—2,00		1,30—2,00
„ „ smaa .	15015	0,80—1,60	17615	1,20—1,60	13088	1,10—1,50	4795	1,30—1,50
„ gale, store.		1,70—2,20		1,80—2,30		1,80—2,30		1,80—2,30
„ „ mellem		1,20—1,80		1,40—1,70		1,40—2,00		1,50—1,80
„ „ smaa .		0,70—1,00		1,00—1,30		1,00—1,20		1,00—1,20
Krebs...Snese	15	1,00	—	—	—	—	—	—

Fiskepriser i 1932.

Statistik

For perioden fra 1917-72 ligger der ret detaljerede indberetninger om erhvervsfiskernes fangster i Viborg-søerne (se s. 44 og 45).

Stor eksport fra Viborg-søerne

Frem til midt i 30'erne indberettes der om fangst af stort set alle fiskearter — ål, gedde, aborre, brasen, skalle, karpe, suder, sandart og ørred. Men fra slutningen af 40'erne, hvor søerne bliver mere og mere forurenede, er det næsten kun ål, skalle og brasen, der nævnes. Andre fiskearter optræder kun i meget små mængder og slet ikke hvert år. I perioden 1924-38 var den gennemsnitlige fangst af ål 1.160 kg om året og af skalle og brasen ca. 20.000 kg. Hertil kommer så, at der i ålekisten ved Søndermølle hvert år blev fanget et ikke ubetydeligt antal ål, sikkert mindst lige så mange som ved erhvervsfiskeriet. Det er dog kun ganske få indberetninger, der ligger om fangster i ålekisten, men det kan alligevel ses, at nogle år har udbyttet været betydeligt større end ved erhvervsfiskeriet i søerne — ofte mere end dobbelt så stort.

Indberettet årlig fangst i kg ved erhvervsfiskeri i Viborg-søerne og i ålekisten ved Sønder Mølle

År	Fangster 1907-1972									
	Ål sø-erne	Ål-åle-kisten	Gedde	Aborre	Brasen	Skalle	Karpe	Suder	Sandart	Ørred
1907	2.500		25			6.500				
1908	1.000		12,5			6.000				
1909										
1910										
1911										
1912										
1913										
1914										
1915										
1916										
1917	375				1.800	1.500				10
1918	600	750			3.700	30.200				20
1919	275	1.322			4.000	38.000				
1920	400	1.099			5.000		3			
1921	530				1.900			8		
1922	75	1.500			1.000			10		
1923	526	1.028			175			3		
1924	1.231	1.072								
1925	1.050	767			1.000					
1926	2.400	748	1	25	1.272		5	25	#	11
1927	245	540		100	14.307	5.000	12			10
1928	1.000				36.000					
1929	385	340	11	50	12.760		8			14
1930	283	1.059		100	7.000	7.280				
1931		532			2.724	1.912	25			
1932		466			13.514	3.300	255	5		
1933	1.783	454			12.000	27.645	41			
1934	2.161	525		50	7.260	14.825	18,5			12
1935	1.643			50	5.500	19.750	75	3,5	18,5	
1936	1.132				5.250	23.200				
1937	1.327				25.985		68	3	82,5	Knude 3/4
1938	748,5				32.695		46,5		105	
1939										
1940										
1941										
1942										
1943										
1944	539				23.580		49		222	

Fangster 1907-1972										
År	Ål sø- erne	Ål- kisten	Gedde	Aborre	Brasen	Skalle	Karpe	Suder	Sandart	Ørred
1945										
1946										
1947										
1948										
1949	877,5				18.660		22,5			
1950										
1951										
1952										
1953										
1954	985,5				23.125					
1955	592,5				47.825					
1956	622,5				43.600					
1957	509,5				16.450					
1958	294,5				34.662					
1959	118,5				60.175					
1960	319,5				38.625					
1961	1.461				81.325					
1962	1.178				30.550					
1963	2.120				39.000				175	
1964	880				44.225				23	
1965	517				32.800				146	
1966	357,5				68.200				146,5	
1967	97				25.950					
1968	317,5				12.150					
1969	782				60.100					
1970	297				16.000					
1971	415				19.778					
1972	395				16.077					
1991		521								
1992		113								
1993		150								

Senere faldt fangsten af ål betydeligt, mens mængden af skalle og brasen steg. Fra 1954 til 1972 var den gennemsnitlige årlige fangst i søerne ca. 650 kg ål og ca. 37.000 kg skalle og brasen. Priserne varierede meget gennem årene og var helt afhængige af, om fiskene gik til eksport eller blev solgt lokalt. I krigsårene 1914-18 kunne store skaller og brasener til eksport indbringe henholdsvis 0,35 kr. og 0,50 kr. pr. kg., mens ål ko-

*Fisker G. Ammitzbøl
ved ruser.*

stede ca. 3 kr., hvilket efter datidens lønniveau må siges at have været særdeles gode priser. Da krigen var forbi, faldt priserne til ca. det halve. I 1924 kostede eksempelvis ål 1,50 kr. – skalle og brasen 0,10 kr. – karpe 1,50 kr. – suder 1 kr. – aborre 0,50 kr. og ørred 1,50 kr. pr. kg.

England bestilte fisk

I slutningen af 30'erne var der en betydelig eksport til England af stort set alle arter ferskvandsfisk. Af et brev dateret september 1938 fra det engelske importfirma Solomons & Sons, London, fremgår det, at de gerne ville have leveret så mange og så store fisk som muligt i slutningen af september og begyndelsen af oktober. Årsagen til den direkte henvendelse var, at man forventede meget stor efterspørgsel i forbindelse med de jødiske helligdage i den pågældende periode. Fra samme firma fremgår det i et andet brev, at da man første gang forsøgte sandarten introduceret på det engelske marked, gik det ikke som ventet. Kunderne var skeptiske overfor sandarten, og priserne blev derefter. Faktisk ville de til at begynde med ikke betale mere for sandart end for brasen. Der gik lang tid inden kunderne accepterede sandarten som en god og værdifuld spisefisk, men så blev efterspørgslen til gengæld også stor.

Erhvervsfiskeriet opgives

Da fisker Ammitzbøl i 1963 holdt op som erhvervsfisker i søerne var priserne 0,22 kr. pr. kg for skalle og brasen og ca. 6 kr. pr. kg for ål. Selv

om der det år blev fanget forholdsvis meget, nemlig 39.000 kg skalle og brasen og 2.120 kg ål, hvad der for ålenes vedkommende var mere end det dobbelte af normalfangsten, indbragte det trods alt kun ca. 21.000 kr.

Når Fiskeriforeningen havde fået sin part til dækning af udgifterne i forbindelse med udsætning af fisk, var der ca. 15.000 kr. tilbage. Det beløb skulle dække løn til to mand og udgifter til vedligeholdelse af fiskeredskeer og både, så der var vel ikke noget at sige til, at Ammitzbøll stoppede.

De 3-4 forskellige erhvervsfiskere, der herefter forsøgte sig, kunne heller ikke få økonomisk sammenhæng i fiskeriet og måtte derfor også give op.

Lystfiskeriet i Viborg-søerne

Selv om det var lystfiskerne og ålestangerne, der i 1913 stiftede Viborg Fiskeriforening, ligger der næsten ingen oplysninger om deres fiskeri og fangster på søerne. I de forskellige formandsberetninger står kun omtalt fiskeriet det pågældende år, og om det har været bedre eller dårligere end året forud. Hvor meget der blev fanget af lystfiskerne, kan der derfor kun gættes på, men set i forhold til erhvervsfiskernes fangster har det været meget minimalt og uden betydning for søernes samlede fiskebestand.

Fiskegrej og metoder

Det må antages, at lystfiskeriet mest er foregået fra båd, men dog også i en vis udstrækning direkte fra søbredden. Lystfiskeri i begyndelsen af 1900-tallet og lystfiskeri nu til dags, kan slet ikke sammenlignes. Alt, hvad der dengang ikke var direkte erhvervsfiskeri, blev betegnet som lystfiskeri, også selv om det udelukkende foregik for at få mad på bordet. Hvis ikke det direkte havde været forbudt alle andre end erhvervsfiskeren at bruge ruser og lignende, ville mange flere sikkert have gjort det.

Det, vi i dag forstår ved lystfiskeri, blev formentlig kun udøvet af nogle ganske få af byens mere velstillede borgere, som havde råd til at købe dyre fiskestænger, hjul og andet grej. De fleste lystfiskere har brugt løse håndliner med prop og krog agnet med orm eller småfisk, sådan

som det i øvrigt stadig i stor udstrækning bruges, når der fiskes fra båd. I forbindelse hermed er der blevet udviklet adskillige hjemmelavede trisser og ruller, nogle i ædle træsorter og meget kunstfærdigt lavet med knarrer eller anden form for bidmelder, hvilket var meget praktisk under natfiskeri. Ofte har linerne dog blot været viklet op om vindsler, hvor der i hver ende var skåret et indhak til linen. Når der var bid, begyndte de at skramle rundt i bunden af båden og virkede på den måde som bidmeldere.

Fiskesnøre var førhen lavet af bomuld, og først efter afslutningen af 2. Verdenskrig begyndte liner af forskellige kunststoffer, som f.eks. nylon, at blive almindelige. Samtidig begyndte fabriksfremstillede spinere, blink, woblere og andre former for kunstagn at dukke op i forretningerne til forholdsvis rimelige priser. De første fastspolehjul eller lightcasthjul, som de blev kaldt, kom også på markedet, men der gik mange år, inden de for alvor begyndte at udkonkurrere de gode gamle tromlehjul.

Præmie for sandart

Det egentlige lystfiskeri foregik frem til slutningen af 1940'erne først og fremmest efter ål, gedde og aborre, med ålefiskeriet som langt det mest udbredte. Bestanden og fangsterne af de øvrige arter, såsom ørred og sandart, har været meget svingende. Enkelte år omtales der gode fangster af aborre, mens gedde og ørred kun forholdsvis sjældent omtales. Det betyder ikke nødvendigvis, at der ikke blev fanget nogen af dem – lystfiskere går ofte stille med dørene og fortæller ikke alt. Det vides da også med sikkerhed, at der jævnligt er fanget både store gedder og pæne ørreder i søerne. Viborg Fiskeriselskab havde fra 1866 til 1969 et klækkehus med tilhørende opdrætsdamme i Klosterskoven, og derfra blev der i mange år jævnligt udsat ørreder direkte i Søndersø.

Efter forsøg med store udsætninger af sandart i 1920'erne og 30'erne, begyndte sandarten også så småt at optræde i søerne, om end det i de første mange år kun var i meget begrænset omfang. Bestanden har sikkert ikke været særlig stor, det tyder erhvervsfiskerens fangster i hvert fald ikke på, og lystfiskerne har tilsyneladende også haft svært ved at fange den ny fiskeart. Som en slags bevis herpå kan nævnes, at Viborg Fiskeriforening allerede i 1919 – efter de første udsætninger – udlovede en præmie på 10 kr. for den første lystfiskerfangede sandart i Viborgsøerne. 10 kr. var mange penge dengang, og der er derfor ingen tvivl

Viborg Fiskeriselskabs udklækningshus i Klosterskoven o. 1965. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

om, at der ikke blev fanget nogen, før præmien i 1938 blev udbetalt til forgylder Friis, som i Søndersø havde fanget en sandart på $\frac{3}{4}$ kg.

Fra midt i 40'erne begynder sandarten dog at optræde i lidt større antal i erhvervsfiskerens indberetninger, og for mange lystfiskere er den siden blevet den mest eftertragtede fisk i Viborg-søerne. Selv om fangsterne varierer meget fra år til år, er der vist ingen tvivl om, at bestanden af sandart nu er stor.

Fiskekonkurrencer

I 1951 fik daværende apoteker Ingvard Sørensen den idé, at der én gang årligt skulle afholdes fiskekonkurrence for Viborg Fiskeriforenings medlemmer. Det blev dog ret hurtigt lavet om til, at alle interesserede kunne deltage, og konkurrencen har nu kørt uafbrudt i 52 år. De første mange år foregik fiskeriet kun i Nørresø, idet Søndersø på daværende tidspunkt var så forurenet, at ikke ret mange ville hverken sejle eller fiske i den.

Hovedparten af præmierne er gennem årene blevet sponsoreret af byens forretninger og banker. I mange år lå deltagerantallet på 100-150,

men fra begyndelsen af 1970'erne dalede antallet en hel del. Det skyldes sikkert den generelle nedgang i antallet af lystfiskere på søerne, fordi vandkvaliteten var dårlig og fangsterne små.

Der var blevet skabt tradition for, at konkurrencen blev holdt den første søndag i juni måned, men da deltagerantallet og fangsterne begyndte at falde, blev den i nogle år forsøgsvis flyttet til september måned. Der var vejrforholdene dog ikke altid lige gunstige og fangsterne var heller ikke udpræget bedre.

Nu er konkurrencen igen flyttet tilbage til juni måned, hvor den afholdes med mulighed for natfiskeri fra lørdag aften til søndag formiddag, men ikke nødvendigvis altid den første weekend.

Variierende fangster

Selv om fangsterne ved fiskekonkurrencerne har svinget meget gennem årene, er det alligevel nok dem, der giver det mest realistiske billede af udviklingen i lystfiskeriet på søerne. De første mange år var fangsterne totalt domineret af ål, gedder, aborrer og sandarter, men i takt med, at vandkvaliteten blev dårligere, faldt antallet af gedder og aborrer. Det uklare vand gjorde livsbetingelserne for de to fiskearter dårligere. Sandarten derimod klarer sig betydelig bedre i uklart vand, og derfor kom den i mange år til totalt at dominere ved konkurrencerne.

I de seneste år, hvor vandkvaliteten i søerne generelt er blevet forbedret, er der igen sket en ændring. Både gedde og aborre klarer sig nu betydelig bedre, og begynder derfor igen at optræde i stigende antal ved fiskekonkurrencerne.

Ålene har svinget meget i antal, men det har sandsynligvis ikke noget at gøre med søernes vandkvalitet. Årsagen hertil skal snarere søges i den svigtende naturlige indvandring af ål til søerne, som kun til en vis grad har kunnet erstattes af udsætninger.

Lejlighedsvis er der blevet fanget ørreder og karper, men dem har der været langt imellem, selv om begge arter findes i søerne. Både ørreder og karper kan være svære at få til at bide, og specielt for karpens vedkommende kræver det en særlig indsats. Den fanger man ikke på hvad som helst. Ørreden derimod er ikke kostforagter. Den bider på både kunstagn og levende agn, men alligevel er der langt imellem fangsterne – ikke mindst i forbindelse med fiskekonkurrencerne.

Trods skiltet gik ålestangerne ud på søens is.

Isfiskeri

Ålestangning

På Viborg-søerne var ålestangning en ældgammel tradition, som først inden for de seneste 25 år helt er ophørt. Før den tid kunne der hver vinter ses adskillige ålestangere på søerne, så snart isen kunne bære. Nogen forsøgte sig til tider endda før, og det endte i bedste fald med en kold dukkert. Det var dog yderst sjældent, at det var de erfarne ålestangere, der faldt igennem og druknede. De kendte selvfølgelig søerne særdeles godt og vidste, hvor de skulle passe på. Desuden havde de altid deres 8-15 meter lange ålestage at holde sig til, hvis de uheldigvis gik igennem. Men som en erfaren ålestanger engang sagde: *4 cm tyk nyis i januar er langt mere sikker at færdes på end 30 cm »rådden« is i marts.*

Intet – eller næsten intet – kunne holde de gamle ålestangere fra isen, ikke engang politiet. Ålestangerne gik som sagt tit ud på meget tynd is. Det var ifølge politivedtægten forbudt. Heri stod der nemlig, at færdsel på søerne først var tilladt, når isen var minimum 13 cm tyk. Derfor skete det ikke sjældent, at politiet stod inde på land og råbte til ålestangerne, at de skulle komme ind. Ålestangerne lod dog tit som om de ikke kunne høre, hvad der blev råbt, og opfordrede med store armbevægelser og råb politiet – ofte repræsenteret ved overbetjent Ryvad – til i stedet at komme ud til dem.

Det gjorde de dog aldrig – de måtte jo ikke færdes på isen, før den ved skiltning var erklæret sikker.

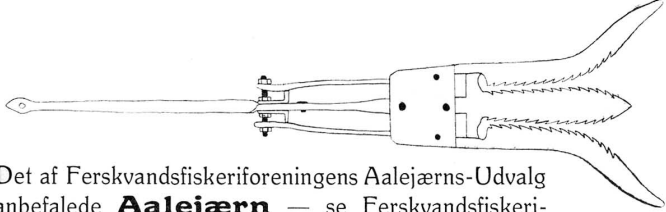
Gartner Robert Lange i gang med trælstangning i vinteren 1975/76. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

Kobbelstangning

Der var to former for ålestangning på søerne. Den sværeste form var »kobbelstangning«, som kun de mest erfarne og dygtige mestrede. Det krævede nemlig, at man blandt de mange bobler under isen kunne skelne mellem dem, der stammede fra ål, og dem, der bare var bundgas. Et »kobbel« er en række af luftbobler, som ålen frigiver fra sin svømmeblære, når den går i vinterdvale på bunden. De mest erfarne ålestangere kunne nøjagtig sige, hvor og hvordan ålen lå på bunden. Ud fra det huggede de deres stanghul, som derfor ikke behøvede at være ret meget større end lige stangjernet kunne komme igennem. Det var dog altafgørende, at stagen stod helt lodret og jernet vendte rigtig, ellers ramte man ikke ålen.

Trælstangning

Stangning efter »kobbel« krævede selvsagt, at isen var gennemsigtig og ikke dækket af sne. Derfor var det som regel kun en kort periode, det kunne lade sig gøre, og så måtte man i gang med at »trælstange« eller

Det af Ferskvandsfiskeriforeningens Aalejærns-Udvalg anbefalede **Aalejærn** — se Ferskvandsfiskeribladet 1928 Nr. 10 — faas hos nedenstaaende Udvalgsmedlemmer:

R. Albers,
Fiskeriforpagter; Rønbjerg.

S. Sørensen,
Malermester; Viborg.

Figuren viser det 65 cm lange Aalejærn. — — — Prisen er 8 Kr. pr. Stk.

Annonce fra 1932 for det i Viborg konstruerede ålejern.

»blindstange«, som det også kaldtes. På steder, hvor man erfaringsmæssig vidste, at der var chance for ål, huggede man et stort trekantet eller rundt hul og stangede så ud i alle retninger, i håb om at ramme ålene, som lå i bunden. Deraf ordet »blindstangning«. Først når man havde været hele vejen rundt og til sidst stangede lodret ned, blev hullet opgivet. Et godt hul kunne bruges i adskillige timer, men det var hårdt fysisk arbejde at »trælstange«. Var man heldig, kunne det til gengæld på en god dag godt blive til et aneligt antal ål.

Men også meget andet end ål er i tidens løb kommet op fra bunden. Det har blandt andet været gamle cykler, grene, dele af gamle både, ankre, stålwire og meget andet. Mange ålejern er blevet ødelagt af mødet med den slags, som på forskellig vis var kommet ud og ligge på bunden.

Ålejern og stager

På Nørresø blev der på grund af dens store dybde brugt ålestager på op til 15 meter, mens man på Søndersø kunne nøjes med halvt så lange stager. Selve ålejernet har gennem tiderne skiftet udseende flere gange. Fra at være et decideret hugredskab — en såkaldt lyster — der spiddede ålene, udviklede det sig til at være et fjedrende savtakket redskab, som var langt mere skånsom, hvilket gjorde det muligt at genudsætte undermålsfiskene uden væsentlige skader.

Den sidste type jern blev for øvrigt udviklet af ålestangere på Viborgsøerne, med Viborg Fiskeriforenings daværende formand, malermester S. Sørensen i spidsen. »Viborg-jernet«, som det blev kaldt, blev senere

*Holger Thisted med
ålejern.*

gjort til den eneste lovlige type ålejern i Danmark. Det blev brugt både som enkelt- og dobbeltjern. Enkeltjernet blev mest brugt til kobbelstangning og dobbeltjernet, som bestod af to mindre jern ved siden af hinanden, var det mest brugt til trælstangning. Med det kunne man afsøge et større område af bunden, og det var da heller ikke ualmindeligt, at der sad flere ål i jernet, når det kom op.

Fredede områder

Forbindelsen mellem Nørresø og Søndersø gik frem til 1954 igennem Salonsøen, hvor der helt inde i hjørnet, hvor udlejningsbådene nu ligger, var et meget lavt gennemløb under Randersvej, som det kun var muligt for små og lave både at komme under. Frihøjden var kun ca. 1 meter og man måtte derfor næsten ned at ligge i bunden af båden, når man skulle under.

I mange år var der områder af søerne, hvor stangning var forbudt, fordi man her mente, at det kunne skade bestanden af åleyngel. I 1915 blev der således indført forbud mod ålestangning i Salonsøen og i et større område ud i begge søerne. I Nørresø gjaldt forbudet mod stangning i en linje fra Vandværket over til Landbrugsskolens bådebro, og i Søndersø var det området fra enden af Klosterskoven og over til den første bygning på Sindssygehospitalets grund.

Forbudet blev sikkert indført som følge af en tilkendegivelse fra fiskerierer Errboe, som af kommunen i 1914 blev bedt om forslag til en driftsplan for fiskeriet i søerne. I en af bemærkningerne til forslaget gik han kraftigt til angreb på ålestangningen, som han mente var en mid-

delalderlig og barbarisk fangstmetode, der helt og aldeles burde forbydes.

Det skete dog ikke. Først ved en revision af ferskvandsfiskeriloven i 1965 blev enhver form for ålestangning i ferskvand total forbudt. Viborg Fiskeriforening søgte om dispensation for Viborg-søerne og fik den. Derfor fortsatte ålestangningen helt frem til slutningen af 70'erne, men til sidst var det kun nogle ganske få, der praktiserede det. Den sidste, jeg så stange på Nørresø, var nu afdøde Julius Krogh fra Loldrup. Siden blev ferskvandsfiskeriloven ændret igen, og dispensationen faldt helt væk.

Ulovligt fiskeri

Hårde straffe

Det er bestemt ikke alt fiskeri ved Viborg-søerne, der er foregået på legal vis. Både fra søerne og fra tilløbene til dem ligger der beretninger om ulovligt fiskeri. I 1915 blev f.eks. tre af byens borgere tiltalt og dømt for flere gange at have tømt erhvervsfiskerens ruser. En af de tiltalte var medlem af den nystartede Viborg Fiskeriforening. Han blev af bestyrelsen straks foreslået ekskluderet af foreningen, men inden det kunne ske, meldte han sig ud. En af de andre følte sig åbenbart så skamfuld og brødebetyngt, at han druknede sig i søen.

Den 24. november 1924 blev en mand anmeldt og senere dømt for ulovligt »at slå ørreder med lyster« i Mikkelsbæk, et lille tilløb til Nørremølle Å, hvor ørrederne gik op for at gyde i. Han havde med stangjern taget tre store ørreder i fredningstiden – det blev dyrt for ham. Af et brev fra politimesteren i Viborg dateret 22. december 1924 fremgår det, at han fik en bøde på ikke mindre end 50 kr., og derudover skulle han også betale 20 kr. til kommunens hjælpekasse. En hård straf, når datidens timeløn tages i betragtning.

Udover de her nævnte tilfælde, som endte med domfældelse, har der været adskillige tilfælde af ulovligt fiskeri på søerne. Det var som oftest erhvervsfiskerens redskaber, der blev tømt, men der foreligger også eksempler på, at nogen ulovligt har forsøgt sig med langliner, ruser og lignende. En hel del af den type redskaber er i tidens løb blevet taget op af søerne og indbragt til politiet. Men som regel har ingen henvendt sig for at få dem udleveret, hvad der jo nok også havde resulteret i et bødeforlæg.

Udsætning af fisk

Sandart fra Sverige

Hvornår de første officielle udsætninger af fisk i Viborg-søerne begyndte står hen i det uvisse. Vi ved dog, at Viborg Fiskeriselskab, som blev stiftet i 1865 af adjunkt Arthur Feddersen, allerede i 1866 begyndte udsætning af ørreder i søerne, og siden Viborg Fiskeriforening i 1913 blev stiftet, er der næsten hvert år udsat tusindvis af ål, ørred og andre fiskearter.

I 1915 blev der af foreningen indkøbt og udlagt 75.000 stk. sandartrogn fra Sverige, men det blev der aldrig rigtig noget ud af. Det var først i 1924, da man samme sted fra indkøbte sandartyngel, og man samtidig fra Skanderborg-søerne købte og udsatte et større parti store sandarter på 1-4 kg stk., at denne fiskeart slog an.

Transporten af de svenske sandarter foregik i mælkejunger, som blev sendt med toget. De rejste dog ikke alene, idet de på behørig vis blev ledsaget af fiskemester Sørensen fra Sverige, som også havde fisk med til bl.a. Lystfiskeriforeningen i København og Silkeborg Fiskeriforening. Prisen var 100 svenske kr. pr. 1000 stk., men så var der også garanti for, at de var levende, så længe de var under opsyn af fiskemesteren, som mange gange undervejs måtte skifte vand ved de små fisk. Det er slet ikke til at forestille sig, at det overhovedet kunne lade sig gøre at holde liv i dem under så lang en transport og under de tilsyneladende ret primitive forhold.

Ørreder fra Klosterskoven

Viborg Fiskeriforening har også udsat ørred, regnbueørred, gedde, karp, suder og ål i søerne, når man kunne skaffe dem. Ålene, det vil sige »glasål« på 2-5 gram stk. og 5-10 cm lange, kom bl.a. fra Højer Sluse i Sønderjylland, Ringkøbing Fjord og flere andre steder. Antallet har varieret fra 20.000-200.000 stk. årligt.

En stor del af de udsatte ørreder kom indtil ca. 1960 fra den daværende klækkeanstalt i Klosterskoven. Klækkeriet blev drevet af det agtværdige Viborg Fiskeriselskab, som siden 1865 havde klækket og opdrættet ørreder til udsætning i alle omegnens vandløb. Viborg-søerne fik hvert år deres del, dvs. mellem 3.000 og 20.000 stk., som henholdsvis Fiskeriselskabet og Viborg Fiskeriforening opdrættede i fiskedammen i Klosterskoven. Havørredrogn fik man bl.a. af fiskerne i Hjarbæk og

rogn fra regnbueørred blev indkøbt ved forskellige lokale dambrug, bl.a. Rindsbæk Dambrug.

I mange år var udsætningen af ørreder indstillet p.g.a. søernes dårlige vandkvalitet, men i de seneste år er den blevet genoptaget og foregår nu som en del af udsætningsplanen for Gudenåsystemet. Derfor udsættes der nu årligt 1.500 ørreder i størrelsen 17-28 cm direkte i Nørresø og 500 stk. 6-10 cm ørreder i Stigsbæk, et tilløb til Loldrup Sø. De udsatte fisk er alle afkom af havørreder fra Gudenå og er opdrættet i Bjertringbro.

Fisk fra andre søer

Efter ønske fra Fiskeriforeningens medlemmer begyndte man i 1934 at udsætte geddeyngel i søerne. Det første år blev der udsat 50.000 stk., og frem til og med 1966 blev der årligt udsat 60.000-100.000 stk. En del af geddeynglen blev leveret af fisker Ammitzbøll, som selv klækkede dem ved Hald Sø, mens andre blev indkøbt fra diverse klækkerier rundt om i landet. F.eks. var Tissø Geddeklækkeri på Sjælland i mange år leverandør.

Der er gennem årene også blevet udsat andre fiskearter i søerne, f.eks. aborre, karpe, suder og helt. Aborrerne kom fra henholdsvis Hald Sø, Glenstrup Sø og Tange Sø, og karperne blev indkøbt fra Gråsten Skovdistrikt. Om disse udsætninger har haft nogen betydning eller ej, er svært at afgøre, men i hvert fald har udsætningen af 100.000 stk. helt fra Frøjk i Holstebro i 1934 aldrig resulteret i en blivende heltbestand, hvorimod efterkommere af de karper, som blev sat ud i 1937, stadig trives og yngler i søerne.

Indtil 1994 blev stort set alle udgifter til indkøb og udsætning af fisk i søerne betalt af Viborg Fiskeriforening. Siden har foreningen hvert år søgt om penge fra det obligatoriske fisketegn og faktisk også fået 20.000-25.000 kr. til indkøb af ål. Desuden har Viborg Kommune de sidste år ydet tilskud til udsætningen af ørred. Alle udsætninger foretages nu efter nøje udarbejdede biologiske planer.

Statistik over udsætninger i søerne (se side 58, 59 og 60).

Registrerede udsætninger i Viborg-søerne 1915-91

antal stk. (undtaget, når kg er angivet)								
År	Ål	Gedde	Aborre	Karpe	Suder	Sandart	Ørred	Regnbue ørred
1915	20.000			4.000		75.000 stk. rogn		4.300
1916								
1917								
1918				400			100	10.000
1919						ukendt		200
1920								
1921								
1922								
1923								
1924						1.000		
1925						20.000 helt		
1926								
1927							2.000	
1928							700	
1929	50.000							
1930	40.000							
1931							1.500+5.000	ungel
1932							1,5	
1933								
1934	30.000	50.000	1.000 fra Hald Sø	1.000		100.000 helt	4.000	
1935	30.000	10.000		1.000			5.000	200
1936	30.000	30.000		1.000		5.000	1.000	
1937	40.000	25.000		600			1.000	
1938	30.000	25.000					20.000 blandet og 3.000 stk. hav- ørred	
1939	30.000	udsætn. standset midler- tidig						
1940	50.000							
1941	50.000							
1942	50.000	ukendt tal					ukendt tal	
1943	50.000	ukendt tal						
1944	35.000	ukendt tal					12.700	
1945	ukendt tal	1						
1946	ukendt tal	ukendt tal						
1947								

antal stk. (undtaget, når kg er angivet)								
År	Ål	Gedde	Aborre	Karpe	Suder	Sandart	Ørred	Regnbueørred
1948	50.000	60.000					1.000	
1949	ukendt tal	ukendt tal						
1950	ukendt tal	ukendt tal						
1951	ukendt tal	ukendt tal						
1952	ukendt tal	ukendt tal						
1953	ukendt tal							
1954	ukendt tal	ukendt tal						
1955	25.000 + 10 kg sættefisk	70 sættefisk					3.000 sætteål	
1956	100.000 +50 kg	320	300 kg store – Hald Sø				3.000 sættefisk	
1957	25.000		– do –					7.000
1958		100.000					ukendt tal	23
1959	50.000		75 kg fra Glen- strup				50.000 yngel	15.000
1960							5.000	
1961	107.000	100.000						
1962 +	200.000 50 kg sætteål						1.000 yngel	
1963	100.000 +65 kg sætteål							
1964	100.000 +15 kg	40 stk. fra Karup Å						
1965	50 kg sætteål	50.000 + 100 store Karup Å						
1966		50.000						
1967	38,5 kg	50.000						
1968		50.000						
1969							10.000 yngel	
1970	50 kg						175 kg store 30- 40 cm	
1971	40 kg	70 store						
1972	16,8 kg	50 store						

antal stk. (undtaget, når kg er angivet)								
År	Ål	Gedde	Aborre	Karpe	Suder	Sandart	Ørred	Regnbueørred
1973	50 kg	50 store						
1974							125 kg	
1975	30.000						325 kg	
1976	25.000						167 kg	
1977	30.000						170 kg	
1978							200 kg	
1979	320 kg						ukendt	
1980	276 kg						---	
1981	ukendt						---	
1982	320 kg						0	
1983	320 kg						0	
1984	300 kg						0	
1985	192 kg						0	
1986	0						0	
1987	330 kg	500					0	
1988	240 kg	40			1		200 kg	600 kg
1989	0							640 kg
1990	200 kg							540 kg
1991	0							570 kg
1992	0							
1993	13.000							
1994	0							
1995	20.000						1.500	
1996	0							
1997	20.000			500			1.500	
1998	18.000						1.500	
1999	---						1.500	
2000	---						1.500	
2001	---			350			1.500	
2002	---							
2003	---						1.500	

Forurening og rensningsanlæg

Fiskeriforeningen krævede spildevand rensat

Forureningen af Viborg-søerne er ikke kun af nyere dato. Den begyndte for så vidt allerede, da de første mennesker bosatte sig ved søerne, og voksede så i takt med, at byen udviklede sig. Men det var dog først i begyndelsen af 1900-tallet, da byens industrier voksede, og det blev almindeligt med vandskyllede toiletter, at det for alvor tog fart. Spilde-

vandet blev samlet i rørledninger og ledt urensset ud i søerne. Selv om søerne var i stand til at omsætte meget, blev mængden af spildevand dog efterhånden så stor, at forureningen og følgerne heraf blev direkte synlige.

Viborg Fiskeriforening forsøgte meget tidligt at få byrådet overbevist om nødvendigheden af, at byens spildevand blev renset, inden det blev ledt ud i søerne, men det var der ikke megen forståelse for. I et af kommunens svar til foreningen står der bl.a., at der allerede i 1908 var lavet en plan om at lede alt spildevandet udenom Nørresø og i stedet føre det til Søndersø. Det var dog først i 1921, det blev gennemført, og i 1924 svarede Viborg Kommune bl.a. følgende på en af foreningens henvendelser:

Den ny kloakledning er baseret på to hovedledninger, begge udmundende i Søndersø og ført ud i denne til dybt vand gennem nedsænkede tømmerledninger.

Der er ved dette anlæg ikke påtænkt noget rensningsanlæg, idet erfaringerne fra lignende anlæg viser, at søvandets rensningsevne er tilstrækkelig stor til, at man uden fare kan føre kloakafløb ud i det, navnlig da det i nærværende tilfælde drejer sig om en i forhold til spildevandsmængden så stor recipient som Søndersø, hvis daglige afløb er 24 gange så stort som den største spildevandsmængde, der kan være tale om at tilføre fra byen.

En ophobning af faste stoffer udfør udløbene er der ingen fare for, idet disse (sand, sten, metaldele og lign.) vil aflejre sig i den sidste, ca. 200 meter lange del af ledningen, som ligger under søens overflade, hvorfra de fjernes ved oprensning med års mellemrum. Denne del af ledningen virker følgelig som klarebassin.

At fækalier skulle virke forurenende er udelukket, da de længe før, de når ud i søen, vil være fuldstændig opløst i spildevandet, hvad den foretagne oprensning af ledningen da også har vist.

Hvad der muligvis kan virke forurenende og skadelig for fiskebestanden, er sikkert ikke de opløste fækalier, men derimod afløbet fra visse fabrikker. Da disse afløb imidlertid så længe, byen har eksisteret, har fundet sted uden at skade fiskebestanden, tør man vel gå ud fra, at den omstændighed, at de nu i stedet for at løbe ud i søbredden føres ud på dybt vand og i strømmen, ikke kan forøge faren. I øvrigt findes der ikke her i byen sådanne virksomheder, som erfaringsmæssigt skader fiskebestanden. Det er da også en kendsgerning, at man ser meget få døde fisk i søen.

Et rensningsanlæg ville være en meget dyr foranstaltning, såvel i anlægsomkostninger som i drift, og det ville medføre en sådan ubehagelig lugt i sit

nafolag, at man sikkert hurtigt blev ked af det, samtidig med at dets nytte var i høj grad omtvistelig.

Såvel byrådet som vej- og brolægningsudvalget har da også taget afstand fra det.

Det må jo nok siges at være en særdeles klar udmelding om, hvad man dengang betragtede som værende forurenende og skadeligt for søerne.

Udbygningen af byens kloaknet med flere og flere tilslutninger af både virksomheder og private boliger, viste dog ret hurtigt, at kommunen havde taget godt og grundigt fejl. Nogle år efter indrømmede man også den katastrofale fejltagelse, men da var Sønder sø allerede blevet tilført meget store mængder forurenede slam og andre gode sager. Undersøgelser og beregninger viste i 1925, at søen hvert år skønmæssigt fik tilført, hvad der svarede til 20.000-25.000 vognlæs slam, og det var trods alt mere, end den kunne omsætte.

Byens første rensningsanlæg

Det blev dog først i 1938, at byen byggede et efter datidens forhold moderne mekanisk rensningsanlæg ved bredden af Sønder sø, der hvor Golf Hotel nu ligger. Desværre viste det sig meget hurtigt, at det slet ikke kunne klare de hastigt voksende mængder spildevand. Som det siden også er blevet sagt om andre lignende anlæg, så kunne det stort set kun sortere cykler og barnevogne fra – alt andet endte stadig i Sønder sø.

Det er selvfølgelig ikke helt rigtigt, for faktisk blev der kørt tonsvis af slam væk fra anlægget hver måned, men alligevel havnede der stadig store mængder i søen. Da forholdene var værst – i slutningen af 1960'erne – var det ikke ualmindeligt, at der efter langvarigt isdække flød store mængder døde fisk rundt i Sønder sø. De var døde af iltmangel, og lugten af svovlbrinte var ulidelig, når isen smeltede. Nu var det både synligt og mærkbart for alle, at der skulle gøres noget. Derfor blev det nuværende centralrenseanlæg ved Bruunshåb bygget og taget i brug i 1971.

Da udledningen af dårligt rensede spildevand til Sønder sø ophørte, skete der forholdsvis hurtigt en markant forbedring af søens vandkvalitet. Men følgerne af mange års forurening lader sig selvfølgelig ikke bare lige fjerne. I søbunden ligger der stadig ophobet store mængder næringsstoffer, som hvert år giver anledning til en enorm produktion af alger. Desuden ligger der ret så store mængder tungmetaller, bl.a. kviksølv og andre ting fra byens hospitaler og fabrikker. De seneste års investe-

Viborg Rensningsanlæg lige efter det var opført ved Søndersø i 1938. Skuret til højre tilhørte Viborg Fiskeriforening og blev brugt af erhvervsfiskerne. Rensningsanlægget lå, hvor Golf Hotellet ligger i dag. Foto: Viborg lokalhistoriske Arkiv.

ringer i forsinkelses- og rensningsbassiner for både spildevand og overfladevand giver dog håb om, at søens vandkvalitet yderligere bliver forbedret, men det kan tage mange år.

Biologiske undersøgelser

På Viborg Fiskeriforenings generalforsamling i 1924 blev det vedtaget, at foreningen skulle foreslå byrådet, at der blev lavet en biologisk undersøgelse af søerne. Efter foreningens opfattelse var søerne allerede dengang så stærkt forurenet af byens udledninger af urensset spildevand, at den naturlige fiskebestand og andet liv i søen var truet. Undersøgelsen skulle udføres af den navnkundige magister C.V. Otterstrøm, som var ansat på Fiskebiologisk Station, som havde til huse på Chalottenlund Slot.

Når man tænker på byrådets svar til foreningen samme år, hvor det totalt blev afvist, at byens spildevand forurenet søerne, kan det jo godt undre lidt, at man nu viste stor velvilje og vedtog, at undersøgelsen skulle laves og oven i købet helt og holdent betales af kommunen. Måske ventede man at kunne få bevis for byrådets påstand om, at byens udledninger af urensset spildevand ikke havde været skadeligt for søerne.

Afslørende undersøgelse

I løbet af foråret og efteråret 1925 gennemførte magister Otterstrøm en meget grundig undersøgelse, som med al tydelighed viste, at specielt Søndersø havde det meget dårligt, primært på grund af udledningen fra

*Fiskeribiolog
C. V. Otterstrøm
(1881-1962).*

byens kloaker. Den største del af kloakvandet stammede fra byens husholdninger, som tilførte søen store mængder organisk stof.

Otterstrøm var dog også meget opmærksom på specielt to større industriudledninger, nemlig slagteriets og gasværkets. Fra slagteriet blev der naturligt nok udledt store mængder blod og tarmrester, mens der fra gasværket blev udledt adskillige direkte giftige affaldsstoffer.

Søernes fiskebestand blev selvfølgelig også grundigt undersøgt, og ikke uventet for Viborg Fiskeriforening blev det konstateret, at mange af søernes fiskearter havde det meget dårligt. Fiskene var både syge og voksede dårligt, set i forhold til fisk fra andre tilsvarende søer, som ikke i samme grad var forurenede.

Byrådet tog igen fejl

Da undersøgelsen var færdig, skrev magister Otterstrøm en meget udførlig, men også meget afslørende rapport om forholdene i søerne. Viborg Fiskeriforening opfordrede byrådet til at lade rapporten trykke i bogform, men det nægtede man kategorisk. Det var måske egentlig forståeligt nok, rapporten afslørede jo med al tydelighed, at søerne bestemt

ikke havde kunnet tåle byens udledninger af urensset spildevand. Byrådet gav dog tilladelse til, at Viborg Fiskeriforening selv kunne udgive rapporten, men det magtede foreningen af økonomiske grunde ikke, og det vidste man i kommunen jo udmærket godt.

Byrådet tog imidlertid endnu engang fejl. Godt nok havde foreningen ikke selv penge til trykningen, men dens daværende sekretær og medstifter af foreningen, sagfører Carl Handberg, mente, at det var så vigtigt at få rapporten offentliggjort og udgivet, at han for egne midler lod den fremstille i 300 eksemplarer til en samlet pris af 235 kr.

Andet og mere end biologi

Bogen beskriver minutøst søernes dyre- og planteliv, og er senere blevet en klassiker, som de fleste ferskvandsbiologer kender og har læst, om ikke andet så i hvert fald et bestemt afsnit af den. Ikke fordi det specielt har nogen biologisk interesse som sådan, men fordi det siger en hel del om, hvad man dengang også lagde vægt på i en biologisk rapport.

I bogens afsnit »Andre bemærkninger« er der en gennemgang af forskellige forhold, som har indvirkning på søernes anvendelse i almindelighed. Her omtales alt, lige fra højden på vejbroen over søerne, som var så lav, at passage i båd var meget vanskelig – kloakledningerne, som var ført langt ud i søen, og derved gjorde sejlads farlig, fordi de ikke var afmærkede – opfyldning af søbredden langs Sindssygehospitalet med murbrokker, blikdunke og andet affald – til det nok mest kendte afsnit om »diverse flydende genstande«.

Når man som i Viborg lader kloakvandet gå direkte i søen, vil disse mod forrådnelse meget modstandsdygtige emner i længere tid svømme om i søens overflade eller lejre sig ved søbredden, hvor vinden driver dem ind. Allerede nu kunde det konstateres, at derovre ved Asmild Skov hyppigt sås »franske artikler« ved søbredden, og det fortæltes, at der efter visse vinde kunne ligge talrige sådanne langs landevejen. En forøget tilslutning af Wc'er vil antagelig medføre en yderligere forsyning af søen med sådant affald. Det virker ikke pynteligt, og det er næppe heller moralsk forsvarligt overfor ungdommen at garnere søen med det menneskelige seksuallivs affald.

C.V. Otterstrøms driftsplan

Rapporten indeholdt også en driftsplan for erhvervsfiskeriet i søerne. Planen omhandlede først og fremmest, hvordan søernes fiskebestand

Broen ved vestenden af Salonsøen o. 1950. Foto: Georg Pel/Viborg lokalhistoriske Arkiv.

kunne give størst muligt økonomisk udbytte. Blandt andet foreslår den, at der skal foretages en kraftig opfiskning af de såkaldt »værdiløse« skal-ler og brasener, og at der skal udsættes store mængder fiskeyngel af mere værdifulde arter, såsom ål, helt, suder, sandart og regnbueørred. Gedderne skulle der tilmed helst føres direkte udryddelseskrig imod, og aborrebestanden skulle nedbringes. Det svarer meget nøje til det, fiskerier Johs. Errboe med samme begrundelse i 1915 foreslog byrådet.

Set med nutidens øjne kan det godt undre noget, at en mand som Otterstrøm mente, gedderne burde fjernes, men det skrev han faktisk. Han gjorde dog samtidig opmærksom på, at geddernes nyttige udtynning i bestanden af skalle og brasen skulle overtages af menneskelig arbejdskraft, i form af øget fiskeri efter disse arter. Bestanden af gedde var dog allerede i 1925 stort set udryddet på grund af et meget intensivt erhvervsfiskeri direkte efter den.

Aborrebestanden mente Otterstrøm burde delvis bevares af hensyn til lystfiskeriet. Der gik dog heller ikke mange år, inden man erkendte, at også gedden var en både værdifuld og god fisk for søerne. Derfor påbegyndte erhvervsfiskeren Gunnar Ammitzbøll i 1934 da også udsætning af gedder, for igen at få skabt en naturlig bestand.

Otterstrøms driftsplan indeholdt også forslag til andre foranstaltninger, som kunne øge det økonomiske udbytte af søernes fiskebestande. Forureningen af Søndersø skulle naturligvis bringes til ophør og åleki-sten ved Søndermølle burde erhverves af kommunen. Desuden foreslog han ålestangningen om vinteren stoppet og antallet af lappedykkere be-grænset.

Ingen af forslagene blev dog umiddelbart gennemført.

1960-undersøgelsen

I 1938 blev byens første rensningsanlæg taget i brug og 22 år senere – i 1960 – blev der af Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelsers ferskvandsafdeling lavet en ny fiskebiologisk undersøgelse af søerne, denne gang af magister Jørgen Dahl, Chalottenlund. I rapporten herfra ville det have været mindst lige så relevant at skrive om »diverse flydende genstande«, men han nøjedes dog med at konkludere, at Sønder sø var meget stærkt forurenet, og derfor uegnet som levested for de økonomisk mest værdifulde fisk.

Magister Otterstrøms driftsplan fra 1926 havde frem til 1960 stort set dannet grundlag for, hvordan søernes fiskebestand skulle plejes. Den nye undersøgelse viste, at der stadig var et meget stort behov for opfiskning af de såkaldte »ukrudtsfisk«, og udsætningen af ål, gedde og evt. sandart skulle fortsætte. De hidtidige udsætninger af ørreder og karper skulle derimod standses. Han mente ikke, ørrederne kunne trives i søerne under de daværende forhold, og karpen var desuden fødekonzurrent til ålen, som økonomisk set var den mest værdifulde fisk og den eneste art, der dengang kunne leve i begge søerne. Endnu engang blev det de økonomiske interesser, der vandt over de økologiske.

Seneste undersøgelse

I 1986 lavede Viborg kommune selv en undersøgelse af fiskebestanden i Viborg-søerne. Den blev udført som et beskæftigelsesprojekt for unge ledige, og jeg havde selv den fornøjelse at stå for gennemførelse og afrapportering af den. Befiskningerne blev for sammenlignelighedens skyld udført på de samme steder og med nogenlunde samme slags udstyr som i 1960, men der blev lavet betydelig flere af dem. Desværre blev undersøgelsen ret brat standset i september måned, idet Viborg Varmeværk ved et uheld ledte 100.000 liter spildolie ud i Sønder sø. Derfor kunne der i en lang periode ikke gennemføres befiskninger ud over dem, der blev lavet for at undersøge eventuelle skader på fiskebestanden.

Der forelå heldigvis allerede temmelig meget materiale, og konklusionen på undersøgelsen blev, at der stadig var et stort behov for opfiskning af skalle og brasen. Senere fulgte Viborg amt op med supplerende undersøgelser af bundfauna m.m., og siden 1987 har amt og kommune i samarbejde foretaget systematisk opfiskning af store mængder såkaldte skidtfisk, hvis rette benævnelse burde være fredfisk.

Erhvervsfiskere fra Thy ved Viborg Sønder sø o. 2001. Fiskerne var hyret af Viborg Amt. Foto: Privateje..

Der bliver altså gået frem efter stort set den samme opskrift som tidligere, men nu sker det ikke længere kun for at fremme bestanden af de økonomisk mest værdifulde fiskearter. Nu sker det først og fremmest som led i arbejdet på generelt at forbedre miljøforholdene i søerne, og så kaldes det med et moderne ord for »biomanipulation«.

Fremtiden

Viborg Fiskeriforening er en af landets ældste lystfiskeriforeninger, og siden 1913 har den ihærdigt arbejdet for at få forbedret vandkvaliteten og øget fiskebestanden i Viborg-søerne. Det frivillige og ulønnede arbejde er sket uanset, at fiskeriet i søerne altid har været og stadig er frit for alle.

90 års hårdt arbejde ser nu langt om længe ud til at bære frugt. Søernes vandkvalitet er de seneste år blevet betydelig bedre og fiskebestanden er i fremgang. Men dermed er ikke sagt, at foreningen har udspillet sin rolle, tværtimod. Den kan godt nok begynde at se sit oprindelige mål – renere vand og flere fisk i Viborg-søerne – men der vil fortsat være

brug for en stærk forening, som kan være med til at fastholde og bygge videre på den positive udvikling.

I de seneste år er der gjort meget for at bedre vandkvaliteten i Viborg-søerne. For eksempel er der bygget store forsinkelsesbassiner, som begrænser udledningen af spildevand til søerne, og i 1996 er der udlagt et rørsystem til iltning af bundvandet i de dybere dele af Nørresø. Søens største problem har nemlig i mange år været dårlige iltforhold ved bunden i sommermånederne og under langvarigt isdække. Det har bl.a. betydet, at søen har været inde i en ond cirkel med dårlige levevilkår for fiskene, øget frigivelse af næringsstoffer fra bunden og sidst, men ikke mindst, færre bunddyr og undervandsplanter.

Viborg-søernes forurening og følgerne heraf har Viborg Fiskeriforening peget på og forsøgt at få gjort noget ved lige siden foreningen blev stiftet i 1913. Derfor glæder det selvfølgelig den nuværende bestyrelse, at der nu for alvor gøres noget for at vende udviklingen, så den onde cirkel kan blive brudt.

Lige siden Viborgs grundlæggelse har søerne haft stor betydning for byen, og de er mange gange blevet omtalt som »byens perler«. Det er derfor vigtigt, at vandkvaliteten i Viborg-søerne fortsat forbedres mest muligt, så der kan genskabes et naturligt dyre- og planteliv til gavn og glæde for alle der bor ved, færdes i eller blot besøger området.

Houlkær – plan og virkelighed

Houlkær er et mønstereksempel på de markante omvæltninger, som har kendetegnet danskernes nyere historie. Bydelen er også kendetegnet ved, at den som udgangspunkt skulle være den bedst planlagte i Viborg Kommune. Historien afslører imidlertid, at der er et vist misforhold mellem plan og virkelighed.

Historien om Houlkær kunne begynde sådan her: Der var så dejligt ude på landet. Rugen stod gul, havren grøn, høet var rejst i stakke nede i engene nord for Nørresø. I den store dam ved Houlkærgård gik flokken af vraltende gæs og snadrede i det lave vand. På marker og slugter ud mod vest græssede en besætning af velnærede, sortbrogede køer og langt i det fjerne på Vesterheden anede man som lyse pletter små flokke af nyklippede får. På grusvejen mod Overlund trillede langsomt en grå Massey Ferguson med en rødmalet landbrugsvogn på slæb.

Det lyder som »Gamle Danmark« i Morten Korch version. Utvivlsomt var det ikke idyl alt sammen, men det var landbrugslandet Danmark, og det land var Houlkær en del af indtil omkring 1970. Hvor Brugsen ligger, var det Houlkærgård med de 105 tdr. land jord, som dominerede, men der lå også tre mindre ejendomme, foruden Holmgård nær Odshøj.

Til det rigtige danske landbosamfund hørte naturligvis også en selvbevidst andelsbonde, solidt forankret i foreningslivet og i Erik Eriksens Venstre, og med en fortid på høj- og landbrugsskole. Han var til stede med Ole Westergård på Houlkærgård. Ole Westergård sad i Asmild-Tapdrup sogneråd, i menighedsrådet, i Viborg Amts landøkonomiske Forening, i Viborg Andelsmejeri, i de samvirkende Fåreavlsforeninger, i Viborg Amts Forsikringsforening for Heste og Hornkvæg, i Historisk Samfund og i mange andre bestyrelser, så mange, at han overlod gården til datteren og svigersønnen. Det blev dermed svigersønnen J. L. Pedersen, som solgte gården til kommunen i midten af 1960'erne. Da gik det så stærkt med udstykninger og byggemodning i Overlund, at planlæggerne kunne skimte mangel på byggegrunde inden længe.

Houlkærgård ca. 1950 med Viborg og Viborg-søerne øverst i billedet. To aflængerne er fortsat med stråtag. Stuehuset i »bedre byggeskik« er opført omkring 1925. Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.

Byen rykker nærmere

Byggemodningen skyldtes, at det nye Danmark var på vej. Økonomerne kalder det »den anden industrielle revolution«. Det begyndte med Marshall-hjælpen, men det store spring fremad kom under trekantregningen 1957-60. Finansminister Viggo Kampmann, der var noget af et økonomisk geni, fik gennemført gunstige afskrivningsregler for erhvervslivet. Afskrivningsreglerne skabte sammen med fald i priser på råvarer på verdensmarkedet en hidtil uhørt økonomisk vækst i Danmark. I løbet af få år blev landet et moderne velfærdssamfund med en stor offentlig sektor. Opbygningen blev finansieret med de skatter, som Kampmann kradsede ind. I de bondekredse, hvor jeg kommer fra, kaldte man i øvrigt den nye grønthøster for en Kampmann – fordi den tog det hele med!

Udviklingen i tresserne betød også afviklingen af det traditionelle landbrug. Forfatteren Knud Sørensen, Mors, har skildret det i en lille sentens i bogen »Bondeslutspil«, hvor han – for at illustrere udviklingen – ridser op:

Siden 2. verdenskrig er ca. 295.000 mand og 570.000 heste blevet overflødige med mekaniseringen af landbruget. Dette forhold mellem mænd og heste er naturligt. 1 mand til to heste. Et besteforspand.

Forestiller man sig nu disse 295.000 overflødige mænd med deres overflødige heste på vej ud af dansk landbrug, f.eks. udover den dansk-tyske grænse ved Kruså, må man forestille sig en næsten uendelig række af mænd og heste, ned gennem Holsten, forbi Hamburg, videre ad motorvejen forbi Frankfurt, forbi Basel, over Sct. Gotthard, de når Milano, fortsætter og i det øjeblik første mand drejer ind på Pederspladsen i Rom, forlader sidste mand grænsestationen ved Kruså.

Sådan en folkevandring svarer afvandringen fra landbruget til.

For Houlkær betød det, at området blev grænseland mellem land og by. Fra Overlund bredte byen sig meter for meter nordover. Bygrænsen flyttede sig hele tiden og trængte landet tilbage.

Byplanlægning

Sognerådet i Asmild-Tapdrup forsøgte at planlægge og styre udviklingen. Det blev efterhånden svært for den enlige ingeniør, som sad på kommunekontoret, at klare det hele. Dispositionsplanen fra 1958 holdt ikke længe, nye blev udformet i de første år af tresserne, hvor også Houlkærgård blev købt med henblik på senere udstykning. Og mens parcelhusfolket tog landet i besiddelse, kredsede politikerne på begge sider af Nørresø rundt som »katten om den varme grød.« Grøden var en kommunesammenlægning.

Hvis man læser aviserne fra dengang, får man indtryk af, at borgerne i den lille forstadskommune Asmild-Tapdrup strittede bravt imod at blive opslugt af et grådigt uhyre, som lurede på dem fra ovre på den anden side Nørresø. Fanden, de malede på væggen, var byrådet i Viborg, der var forhippet på at ekspandere. Men helt så enkelt var det nok ikke. Når folk gerne ville slå sig ned øst for søerne, skyldtes det ikke alene naturen og den smukke udsigt. Det skyldes heller ikke, at der var arbejde at få herovre. For det var der ikke. Arbejdspladserne lå ovre i Viborg.

Det skyldtes derimod kommuneskatten. Ligningsprocenten var betydelig lavere i Asmild-Tapdrup. Gjorde man nøgternt regnskabet op, var det faktisk Asmild-Tapdrup, der »nassed« på Viborg Kommune og ikke omvendt. Alligevel lykkedes det for forstadskommunen at bevare

Houkærgård havde øst for bygningerne en lavvandet dam, hvor gæs og ænder snadrede sommeren lang. Foto i privateje.

selvstændigheden indtil den store kommunalreform i 1970. Inden da var politikerne dog blevet enige om at udskrive en idekonkurrence, der skulle danne grundlaget for en samlet dispositionsplan for hele Houkær-området. Konkurrencen blev vundet af to arkitektstuderende, Jan Malm og Sigurd Wandel.

De glade tressere og drømmen om lys og plads

Byudviklingen i Overlund og Houkær fra tresserne og frem er ikke speciel – der er tusindvis af paralleller rundt i det danske land. Bag udflytningen til forstæderne lå danskernes drøm om plads, lys og luft og moderne bekvemmeligheder. Teknologien muliggjorde det eksplosive byggeri. Moderne rækkehuse og parcelhuse blev præfabrikeret af store typehusfirmaer efter enkle og snusfornuftige skabeloner. Økonomisk var byggeriet betinget af inflationen og af retten til at trække rentegæld fra på selvangivelsen. De første år levede familien måske på vandgrød, men så gik det fremad, efterhånden som inflationen og fradragene slugte toppen af gældsbyrden.

Det gik for alvor stærkt fra tressernes midte og de næste ti år frem. Vi fik Asmild-parken, vi fik boligblokke, gårdhuse, terrassehuse, rækkehu-

se, klyngehuse – i gule eller røde teglsten. Her var tale om, at kernefamilien starter forfra, på den bare mark. På parcellen, med hæk og have og villavej.

Men det er tankevækkende, at det skete i en tid, hvor medierne diskuterede generationskløfter, ungdomsoprør og kollektive boligformer med Christiania som provokerende eksempel. I den periode blev der bygget en halv million parcelhuse, hvor folk begyndte forfra med kernefamilien. Over for den alternative snak stod pludselig en fornyelse af det traditionelle livsmønster, som ingen officielt troede på.

Planen for den nye bydel

Houlkær skulle som nævnt i 1970 skabes efter en samlet plan. Helhedsplanen, som blev resultatet af idekonkurrencen, udstak en række retningslinier. Her skulle være boligområder med alle nødvendige fællesanlæg som skoler, børneinstitutioner og butikker. Tilmed i en harmoni mellem boligbyggeri, fællesanlæg og de landskabelige træk. Til hovedpunkterne hørte:

- Indpasning af byggeri i landskabet med slugterne ned mod søen.
- Høj trafiksikkerhed med bilfrit centerområde og et omfattende system af fodgænger- og cykelstier.
- Parkeringsarealer placeret i periferien af boligkvartererne.
- Samlingspunkt omkring det lokale center, hvor bydelens vigtigste fællesanlæg som skoler, dagligvarebutikker, sundhedsklinikker og mødelokaler var koncentreret.

Til detaljerne hørte, at skolegården kunne indgå i forbindelse med torvet, biblioteket sammenbygges med et cafeteria eller lignende, kirken indgå som en del af centret, hvor dens lokaler så kunne anvendes til udvidet mødevirksomhed. Ved siden af kirken kunne en ungdomsklub placeres.

Det var planerne – hvordan med virkeligheden? Blev der overensstemmelse mellem plan og virkelighed?

Et nyt samfund

Opgaven var at organisere et helt nyt lokalsamfund. Ideelt set skabes det vel bedst gennem et konstruktivt samspil mellem offentlige myndighe-

Lufffoto af den nye bydel ca. 1985. Nederst til højre ligger klyngen af gårdhuse, til højre Asmildparken, centralt i billedet Houlkærcentret med Brugsen og Astrocentret og til venstre øverst i billedet Amtsgymnasiet og Houlkærskolen. Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.

der, private investorer og de lokale beboere. Set i bakspejlet kan vi se, at ikke alt lykkedes.

Lad mig nævne succes'erne først. De mange tilflyttere fik børn, og der var langt til Overlund Skole. Houlkær måtte have sin egen skole. Løsningen blev, at Skoleudvalget udpegede Christian Arnbjerg fra Overlund som skoleinspektør. Han tog en gruppe unge dygtige lærere med, og tændt af pionerånden opbyggede de en af kommunens bedste skoler. Snart efter kom fritidshjemmet i en af de nedlagte landbrugsejendomme. Siden fulgte lidt mudderkastning omkring, hvor vidt skolen skulle have overbygning eller sende børnene til Østre Skole. Væksten i bydelen afgjorde udfaldet. Østre Skole lukkede i stedet.

Amtsgymnasiet valgte amtet også i 1973 at placere her – udseendet med de rustne plader og den grå beton kan man have sin mening om, og det havde og har mange, men rektor Niels Jørgen Pedersen fik skabt et godt gymnasiemiljø i firserne.

*Det famøse Astrocenter ved Skaldehøjvej. I dag er det sammenbygget med Medieskolerne.
Foto: Viborg Lokalhistoriske Arkiv.*

Her er det også på sin plads at indføje Brugsen som en succeshistorie. Den nye brugs i Houlkær – der dengang hed Asmild Brugs – blev taget i brug den 17. november 1977. I Viborg Stifts Folkeblad stod der ikke meget om selve åbningen. Avisen var i stedet i de dage fyldt med artikler om mordet på Carl Skomager. Dommen over de tre anklagede var nært forestående. Men en notits blev det dog til, og heri kunne man læse følgende:

Så har Asmildparken fået sin egen brugsforening. Butikken åbnede i morges med musik og fest. En hestekærre med musik i spidsen stod for den symboliske flytning af de sidste varer fra den tidligere købmandsbutik, som Brugsen har benyttet et stykke tid. Turen gik til den nye bygning ved Odshøjvej over for Asmildparken.

Dermed havde beboerne altså fået deres eget indkøbssted, og endda en forretning, de havde indflydelse på, hvis de meldte sig ind i foreningen.

Til et civiliseret samfund hører også en kirke. Menigheden startede meget beskedent med en vandrekirke i 1980. Også her gælder det, at interesserede beboere var med i planlægningen, og den egentlige kirke kom, da tiden var inde og pengene til stede. Rejsegildet fandt sted i 1991, og det smukke kirkerum blev suppleret med gode mødefaciliteter. Helt i overensstemmelse med planen af 1970.

Astrocentret

Desværre kan planlægningen eller manglen på samme i Houlkær også fremvise slemme fiaskoer. Nybyggersamfund har tilsyneladende stor tiltrækningskraft på for smarte investorer.

Børn fra bydelen med deres kaniner ved et af de nedlagte landbrug. Foto: Jens Frandsen.

Det groveste eksempel er Astrocentret. Store forkromede planer blev præsenteret for de undrende beboere omkring 1980: Et nyt motions- og idrætscenter, med squashhal, solarier, massage og meget mere helse til krop og sjæl. Og ikke nok med det – projektet skulle videreudvikles med kongreshotel og butikcenter.

Beklageligvis viste det sig ret hurtigt, at der var noget muggent ved hele sagen. Først blev der ballade med murerforbundet, fordi det udenlandske firma, som stod bag, benyttede udenlandsk arbejdskraft. Dernæst protesterede grundejer- og beboerforeninger mod udvidelsesplanerne. Alligevel kunne firmaet »Ultra Leisure Ltd.« i maj 1982 indvie motionsdelen af Astrocentret. Firmaet havde på det tidspunkt endnu ikke fået byggetilladelse til hotelbyggeriet, og godt det samme, for allerede i august måtte centreret ud med et dementi om, at det havde økonomiske vanskeligheder.

Rygterne fortsatte og talte sandt. I januar 1983 indløb en politianmeldelse mod folkene bag centret. Bagmandspolitiet med Finn Mejlby i spidsen gik ind i sagen. Det engelske firma havde brugt Astrocentret som skalkeskjul for økonomisk kriminalitet. Centret var insolvent allerede før det åbnede. Regningen for det trods alt overskuelige motionscenter med squashbaner lød på ikke mindre end 41,3 mill. kr. En vur-

Foreningerne i Houlkær har formået at skabe traditioner. En af dem er Houlkærløbet, som her i 1990 skydes i gang ved Houlkærhallen. Foto: Jesper Vig.

dering fra fagfolk sagde, at det da højst kunne have kostet 15-20 mill. kr. at opføre. Hvor var resten blevet af? Og hvordan havde planlæggere og investorer forestillet sig, at et par spartanske squashbaner og en motionshal med restaurant kunne finansiere en investering på godt 41 mill. kr.?

Nogle var blevet gevaldig tørret af bagmænd, som nu var over alle bjerge. Bl.a. Kreditforeningen Danmark sad tilbage med Sorteper. Tilbage stod et motionscenter, som ingen rigtig vidste, hvad man skulle bruge til. Kommunen måtte nødtvungent ind i sagen, efter at squashklubben havde forsøgt at drive et idrætscenter en tid. I 1987 kom Medieskolen så ind i nogle af lokalerne. De var ikke velegnede, men noget skulle bygningerne bruges til. Også TV MIDT/VEST fik tilbud om husly, men de ville hellere til Holstebro. Herefter kom den store ombygning til medieskole.

Butikscenter Houlkær

Også andre entreprenante investorer kom på banen i firserne, hvor pengene tilsyneladende sad løse i finansverdenen. I sommeren 1984 luftede

Bagsiden af Houlkærcentret 1995. Hovedparten af »torvets faste stok« forsvandt, da Folkebladets fotograf tog kameraet frem. Foto: Jens Frandsen.

firmaet Rasmussen og Schiøtz store planer for en ny bydel i Asmild. Den skulle indbefatte et stort butikscenter, hvor Astro kunne indgå. Meget passende bestilte firmaet en markedsundersøgelse, som lige så bekvemt dokumenterede, at der var basis for netop et sådant butikscenter.

Og hvem troede på det? Tja... Byrådet åbenbart, de sagde god for centret, og Rasmussen og Schiøtz kørte på. Herligheden åbnede, men desværre kun med lejemål i tre af butikkerne. Det skulle beboerne nu tage helt roligt, sagde ejerne, i løbet af kort tid ville alle kvadratmeter være udlejet og Houlkærcentret ville blomstre og summe af liv.

Virkeligheden blev som bekendt en smule anderledes. Avisoverskrifterne igennem halvfemserne kredsede igen og igen om de tomme lokaler i et kriseramte butikscenter. Det eneste stabile gennem årene har været Brugsen, kiosken og bodegaen. Og naturligvis øldrillerne på bænken foran.

Planlægning og beboerindflydelse

Også mindre virksomheder deltog i det store byggeboom. De fleste håndværksmestre og byggefirmaer, som i de år opførte parcelhuse og andelsboliger i Houlkær, var bestemt gode og hæderlige folk.

Det nye aktivitetscenter i Houlkær 1992. Fire af brugerrådets medlemmer er samlet i vinterhaven. Øverst til højre i billedet en række aldreboliger. Foto: Lars Holm.

Men der var også folk iblandt, der forsøgte at presse citronen og i andelsbyggeriet gerne ville holde beboerindflydelsen nede på et minimum. Heldigvis skærpede den slags beboernes opmærksomhed. Vi fik derfor gode eksempler på, at beboere gik aktivt ind i andelsbyggeriet, så resultat blev til gavn for dem og ikke ensidigt til økonomisk gevinst for bygherren.

I det hele taget lykkedes tingene bedst, når beboerne i pionersamfundet Houlkær tog murskeen i egen hånd, gik aktiv ind i planlægningen og skaffede sig indflydelse på udviklingen af deres bydel.

Det så vi med etableringen af børnehaven og beboerhuset »Hedely«, og det så vi ikke mindst med opførelsen af Houlkærhallen. Her var idrætsforening, skole og beboere inde i et konstruktivt samarbejde med Viborg Kommune.

Og hvis vi skal kommentere Viborg Kommunens rolle i bydannelsen, må vi vist konstatere, at den på en række områder desværre svigtede intentionerne i den helhedsplan, som samme kommune havde vedtaget i 1970. Af grelle eksempler er nævnt Astrocentret og Houlkærcentret, hvor de private investorer fik alt for meget spillerum. Det var også uheldigt, at kommunen tillod opførelsen af to store sociale boligbyggerier inden for det samme skoledistrikt. For Houlkærskolen betød det – med

den indvandring, som har præget samfundet gennem firserne og halvfemserne – at der kom over 70 tosprogede børn på skolen – fordelt på 11 nationaliteter. Når det alligevel lykkedes at få skolen til at fungere, skyldes det ikke mindst en imponerende indsats fra lærernes og de øvrige ansattes side.

Kommunen har til gengæld vedkendt sig sine forpligtelser over for de yngste og de ældste. Allerede tidligt fik beboerne en god dækning med daginstitutioner, og i 1992 kunne man indvie et ældrecenter, som siden er udbygget.

Så meget om planlægning og virkelighed. Forandringerne i de 25-35 år, der her er tale om, har været markante. Kikker vi på bydelen i dag, kan vi konstatere, at hækkene omkring parcellerne er ved at være vokset høje. Kvarteret har ikke længere vokseværk. Houlkær har vel også i dag sin egen identitet. Og det er vel sådan, at lige som Tolkiens berømt hobbitter befinder sig bedst hjemme i Herredet vest for de store Tågebjerger, så vil familien Houlkær i dag helst bo og leve deres virksomme liv i bydelen øst for Viborg.

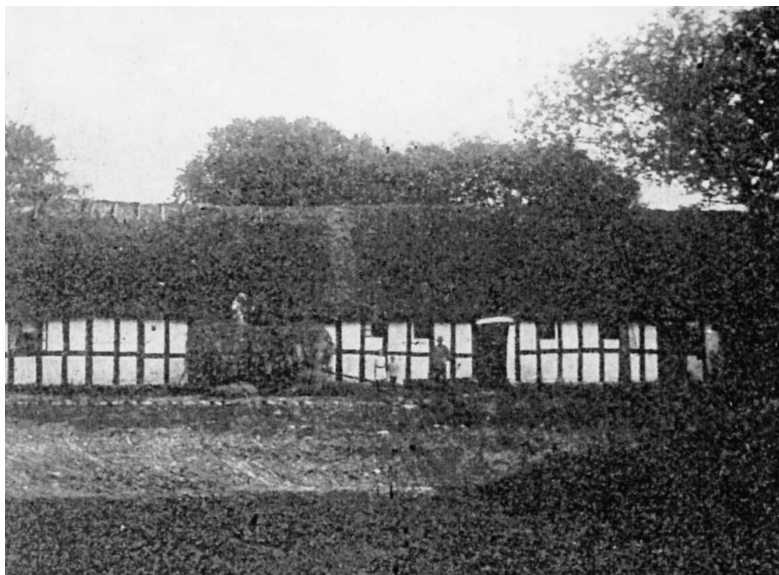
Artiklen er en lettere omarbejdelse af et foredrag, som forfatteren holdt i forbindelse med 25 årsjubilæet i Houlkær Brugs.

om kort, om langt blev løbebanen spændt ...

– vækkelser og grundtvigianisme i Sejling-Sinding sogne

Vilhelmine

En junidag i 1883 rykkede en ny familie ind i Sejlings stråttækte præstegård. En sværm af større og mindre børn hoppede ned fra flyttevognen og stormede rundt i de tomme stuer, hvor barnepigen, den 17-årige Vilhelmine, søgte at få lidt styr på dem, mens møbler og andet bohave blev båret ind og sat på plads.

Den gamle Sejling præstegård. I 1859 byggede F.D. Møller et nyt grundmuret stuehus med stråtag og kamtakkede gavle øst for præstegården, og det gamle stuehus af bindingsværk blev omdannet til stald, foderlo m.m.

C. A. Thyregod (1822-98), lærer og forfatter. Han skrev mange fortællinger og noveller, mest skildringer af den jyske bondebefolkning i fortid og fra hans samtid. Nordisk Billedmagasin, 1868.

Tre år tidligere havde Mine fået plads hos sognepræst Jens Peder Møller, der da var ansat i Nørre Felding-Tvis ved Holstebro.

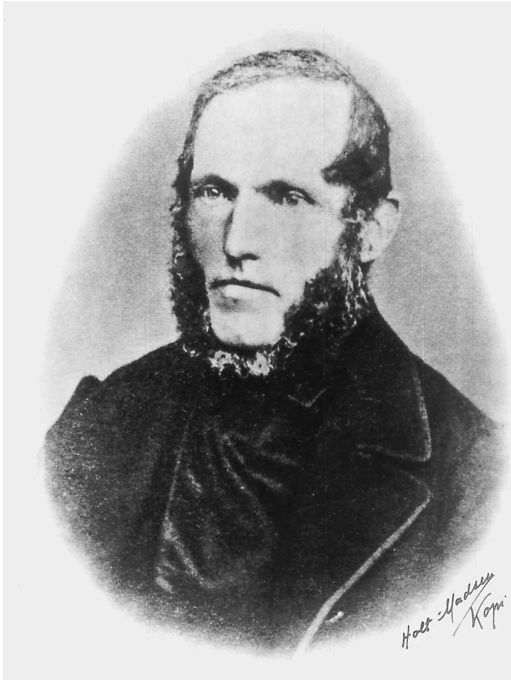
På bænken i præstens konfirmandstue 1879-80 sad Vilhelmine, der med sin familie fra Råsted ved Ulfborg netop var flyttet til Nørre Felding. En dag besvimede hun midt i undervisningen. Hun blev hjulpet ind til præstefruen, der gav hende en cognac, som lavede pigen gevaldig op.

Mine fortalte nu om sit korte, men bevægede liv. Hun havde mistet sin far som seksårig og sin mor, da hun var tretten. Nu var hun flyttet til sit nye hjem sammen med hel- og halvsøskende, og stedfaderen gik med planer om at gifte sig med sin nyansatte husholderske.

Den venlige præstefru spurgte, om hun kunne tænke sig at flytte over i præstegården og blive barnepige, når konfirmationen var overstået. Således blev Vilhelmines fremtid afgjort.

Vilhelmines far og familie

Hendes afdøde far, Knud Peder Lind, var læreruddannet fra Jelling Statsseminarium. Uddannelsen var dengang toårig, men det hold, Lind gik på, besluttede ved krigsudbruddet i 1848 at danne et frikorps, ledet

Skolemanden Christen Kold (1816-70). Han oplevede en vækkelse i 1834, da han var elev på Snedsted Seminarium. Efter mødet med Skræppenborg i 1837 tilsluttede han sig den lysere livssyn. Kold grundlagde sin højskole i Ryslinge 1851 og i 1853 friskolen i Dalum, hvortil han samme år flyttede sin højskolevirksomhed. Fotografiet blev solgt til interesserede og overskuddet givet til friskolekassen. Foto: Carl. Bech, Odense, ca. 1866.

af deres klassekammerat C.A. Thyregod, der havde lært eksercits under sin tid som værnepligtig i København.

Forstanderen, sognepræst N.P. Nielsen, gav lidt modstræbende sin tilladelse, og seminaristerne drog i krig. Holdet blev suppleret af to udefra kommende, de senere så kendte skolemænd Chresten Kold og Anders Poulsen Dal.

Frikorpset blev dog ikke involveret i krigshandlinger, men flyttede fra sted til sted på Fyn og i Jylland.

I de mange ledige stunder under felttoget læste Kold op for sine kammerater af Ingemanns romaner og lærte dem at synge Grundtvigs og Ingemanns nationale sange.

Men han påtog sig også at drøfte kristelige forhold med dem. Den da 32-årige Kold var under sit ophold på Snedsted Seminarium 1834-36 blevet grebet af den gudelige vækkelsesbevægelse. Mens frikorpset lå indkvarteret nær Kolding, benyttede han lejligheden til gentagne gange at besøge sin gamle ven vækkelsesprædikanten Peter Larsen Skræppenborg, der da ejede en gård ved Dons.¹

Seminaristerne har indbyrdes kunnet drøfte deres kommende arbejde som lærere. En del af dem havde personlige erfaringer fra kortvarige ansættelser som huslærere eller i skoler på landet.

Kold kunne her bidrage med sine oplevelser og erfaringer. Ud fra både pædagogiske og kristelige begrundelser var han nået frem til at forkaste den da herskende og ofte ret åndløse udenadslæren af katekismus og salmevers, som var en plage for mange af børnene. I stedet for Balles lærebog anbefalede han at fortælle bibelhistorien for børnene og synge salmerne med dem.

Kolds konsekvente forkastelse af Balles lærebog havde udelukket alle muligheder for ham for ansættelse i det offentlige skolevæsen. Efter et flerårigt ophold i Tyrkiet var Kold året før vendt tilbage til Danmark – det sidste stykke vej fra Trieste til fødebyen Thisted gik han til fods med sin oppakning på en lille trækvogn.

Korpset overværede ved sommerfelttogets afslutning den store troperevy på Lerbæk Mark ved Vejle 8. sept. 1848, hvor Frederik 7. over for hæren vedrørende en eventuel deling af det kære Sønderjylland udtalte de skæbnsvangre ord: »Det skal ej ske!«

Derefter kunne seminaristerne tage tilbage til Jelling og her afslutte deres eksamen. Kold flyttede til Ryslinge på Østfyn, hvor han blev huslærer hos den grundtvigske præst Vilh. Birkedal, og her grundlagde han sin berømte højskole i 1851.

Knud Peder Lind blev i 1857 lærer og kirkesanger i Råsted ved Ulfborg. Her giftede han sig året efter med sin forgænger C.A. Dalgaard datter Else Kirstine. Lind fik ved en visitats 1870 karakteristikken »Sædelig, flittig, med meget gode kundskaber og læsegaver«. Thyregod giver ham også en meget positiv omtale, da han i 1894 udgav en række artikler om korpsets oplevelser i 1848. Lind blev medlem af sogneforstanderskabet i Råsted og var en tid dets formand.²

Efter svigerfaderens død overtog han også en lille gård i Snerp, Råsted sogn. Vilhelmine blev født i 1866. Fra sit barndomshjem har hun fortalt om en lille hændelse i påsken. Familien sad og nød et festmåltid med det appetitlige navn skidenæg. Da lirkede en lille, sulten tiggerdreng sig ind gennem døren, og faderen slog ud med armen og sagde venligt: Kom her, min lille ven, så skal du få skidenæg. Drengen trak sig med forfærdelse tilbage og forsvandt omgående ud af huset.

Den udmærkede ret består af hårdkogte, gennemskårne æg, serveret i sennepssovs, og har fået sit navn efter sovsens kulør.

Men Lind fik et tragisk endeligt. I efteråret 1872 pådrog han sig, da

familien slagtede gris, en rift i hånden. Der gik blodforgiftning i såret – efter familieoverleveringen forårsaget af en blåfarvet, hjemmestrikket vante.

Thyregod kom tilfældigt på besøg lige efter dødsfaldet, og han indrykkede et par uger efter et mindedigt over vennen i Ringkøbing Avis.

Else Kirstine sad tilbage med ejendommen og fire små børn. Antagelig ved families og venners hjælp fik hun ansat en avlskarl til at forstå landbruget. Et år efter Linds død blev det noteret i kirkebogen, at enke-madam Else Kirstine Lind, født Dalgaard, var blevet viet til avlskarl Christen Andersen. Hun var da 35 år og hendes nye mand 23 år. Men ægteskabet blev ikke langvarigt. Efter tre børnefødsler døde hun i 1879. En måneds tid efter begravelsen fik enkemanden skøde på en ejendom i Nørre Sognstrup, Nørre Felding sogn, og flyttede dertil med børneflo-ken.

Således fik Vilhelmine sin konfirmandoplæring hos den grundtvigske præst J.P. Møller, der i kirkebogen har givet hende karaktererne mg i opførsel og mgx i kundskaber.³

Konfirmation

På den tid var det en lidt anspændt situation for forældre og familie nede i kirken at overvære konfirmationen. Børnene var opstillet i række efter deres kundskaber og blev overhørt i deres viden. Over for naboerne var det lidt flovt, hvis ens eget afkom stod nederst. Ikke mindst sognets velstillede, gårdmænd og andre, var skamfulde, hvis et husmandsbarn stod før deres.

I nogle sogne kunne der i årets løb indløbe små erkendtligheder til præstens køkken, naturalier som en kurv æg eller en nyslagtet gås, i håb om eller med et underforstået krav på, at det ville blive påskønnet, når rækkefølgen af børn skulle afgøres.

Der hvilede således et vist pres på præsterne, om afgørelserne skulle træffes efter samvittighedens bud eller ængstelse for at lægge sig ud med de sognebørn, der på andre tider af året efter eget skøn ydede deres offer på selve alterbordet i form af klingende mønt til både præst og degn.

I Nørre Felding lod pastor Møller retfærdigheden råde. I opførsel gav han alle samme karakter, mg. Det var ikke ualmindeligt, som da en præst i Stepping om sit hold noterede: »Alle har hos mig opført sig meget godt«, og gav alle mg.⁴

Karaktererne i kundskaber varierer på Vilhelmines hold med ét ug,

tre mgx og resten fra mg til g. Men der var intet sammenfald mellem karakterer og familiens formueomstændigheder.

Efter konfirmationen kunne Mine flytte over til præstens, hvor børneflokken efterhånden nåede op på ti – de tre sidste blev født i Sejling.

Men hun deltog også ved sin stedfaders bryllup et halvt års tid efter konfirmationen. Under det efterfølgende gilde var en af de tilstedeværende kvindelige gæster så uforsigtig i Mines påhør at spørge den nygifte brud: »Jamen, hvad gør du dog ved de to store børn? (brudgommens stedbørn). Det er jo ikke din familie! – og jo heller ikke hans. Mine sagde mange år efter til sin datter Marie, at da forstod hun, hvor fuldstændig ene hun nu stod i verden.⁵

Fra tiden som barnepige fortalte hun siden sine børnebørn, hvorledes hun med nogle af præstens børn besøgte et omrejsende dyremanageri. Tilskuerne kunne købe nødder og fodre aberne i et bur. En af pigerne, der var i drillehumør, spiste selv nødderne i abens påsyn og smed skallerne ind til den. Lidt efter, da hun kom for nær burets tremmer, langede aben sin arm ud og flåede ærmet af hendes frakke. »Og så måtte jeg jo gå hjem og rimpe stumperne sammen med min synål«, sluttede hun.

Det kunne være svært at holde tal på ti børn samtidig. Forældrene har fortalt, at da en kludekræmmer skulle tage mål på dem alle til kludesko, vandrede de én efter én gennem stuen og ud igen, når deres fødder var målt, hvorefter de første igen tilsluttede sig rækken. Kludekræmmeren fik taget mål flere gange, inden han opdagede deres spøg.

Begrebet tid anskueliggøres ofte som et vandløb, en strøm, der glider eller fosser af sted mod fjerne mål.

Men et afgrænset tidsforløb er pakket med begivenheder og skæbner – og de hændelser, der udfolder sig i et specifikt tidsrum, bærer i sig både noget fortidigt og det, der udfolder sig i tidene, der følger efter.

Kirkelivet i Sejling-Sinding

Da sognepræst Møllers husstand ankom til Sejling-Sinding, blev den indrulleret i et udviklingsforløb, der i sin begyndelse, netop i disse sogne – i sin egenart og betydning er ret enestående i dansk kirkehistorie.

Her som andre steder i Danmark ser man, hvordan en gejstlighed, præget af rationalismen, udfolder sig og bliver imødegået af lægmænd, som samles i vækkelsesbevægelser, der danner front mod de præster, hvis forkyndelse man fandt utroværdig og i modstrid med Bibelens ord. Siden forenede en ny generation af præster, præget af Grundtvigs kir-

Sejling Kirke. Foto: Børge Kristiansen 2001.

ketanker, sig med dele af vækkelsesbevægelsen og udformede sammen grundlaget for den senere danske Folkekirke.

Netop i Sejling-Sinding havde nogle af vækkelsesbevægelsens mest markante og indflydelsesrige personligheder lært hinanden at kende og ved gensidig påvirkning kunnet omforme den ældre forsamlingsbevægelse, så den hen imod århundredets midte kunne nærme sig og efterhånden indgå i et tæt og tillidsfuldt samarbejde med de grundtvigske præster.

I begyndelsen af 1800-tallet boede i Sinding en ung gårdmandssøn, Jeppe Johansen (1789-1848). Han var en udpræget ener, læste meget på egen hånd i Bibel og gudelige skrifter. Som 17-årig blev han voldsomt anfægtet ved tanken om synden og den evige fortabelse. Den bekymrede fader tog drengen, der rystede over hele kroppen, med til en »klog mand«, der »læste« over den angiveligt syge, men uden held. For drengen stod Gud som en streng og ubarmhjertig dommer.

Den unge Jeppe Johansen stod alene med sine anfægtelser og angst. Da tilkaldte forældrene pastor Dinesen fra Sejling, der havde konfirmeret ham året før. Præsten tilsagde ham Guds tilgivelse og syndernes forladelse. Ved omfattende læsning nåede han efterhånden frem til sikker forvisning om Guds nåde og tilgivelse. Billedet af den strenge dommer veg for den barmhjertige Gud.⁶

Jeppe gik herefter ikke stille omkring med sin glæde over sin nyvund-

ne og så hårdt tilkæmpede erkendelse. Det gav naturligvis anledning til opstandelse – men også morskab, da han nu påtog sig at belære sine medkristne i sognet. Han fik ikke megen respons, men opnåede øgenavnet »Helle Jep«. Kun få, deriblandt broderen Kar1, tog ham alvorligt.

Men andre steder i landet fandtes meningsfæller med lignende erfaringer, der dannede forsamlinger og optrådte i fællesskab gennem de såkaldte gudelige vækkelser. Da Karl Johansen o. 1825 kom til København som soldat, mødte han her kammerater fra de fynske vækkelser.

Præsterne på Silkeborgegnen var ikke til større hjælp for alvorligt troende og tænkende. De havde fået indpodet rationalismens optimistiske, men lidt overfladiske tro på udvikling og fornuft, og de udlagde kristendommen som en flad moralsk lære om dyd og sædelighed, mens de bevidst underbetonedede gamle luthersk-bibelske forestillinger. Det kunne ryste nogle i menigheden, når de hørte præsten åbenlyst benægte f. eks. arvesynden eller djævelens eksistens.

Mange præster lagde deres kræfter i at belære bønderne om sundhedsforhold og moderne landbrugsdrift. Langt op i århundredet kunne således Michael Aaboe, der var præst i Kragelund-Funder 1820-59, let i sine prædikener glide over fra det åndelige til det verdslige, og han belærede fra prædikestolen om, hvordan man skulle dyrke kartofler, mergle og brakke osv.⁷

Nogle præsters meget verdslige dagligdag og omgangsformer indbyrdes eller med egnens honoratiores kunne let vække anstød. Digteren Ingemann sagde således, at da l'hombren kom ind i præstegårdene, forsvandt kristendommen. Nogle præsters voldsomme sprogbrug, indbefattet eder og bandeord, fandt mange oprørende, og eksempler fra de Sejling-præster blev husket i eftertiden.⁸ Endnu større bekymring og skepsis nærrede de vakte over for en del præsters egenrådige ændringer i ritualerne for dåb og nadver, hvis ordlyd præsten omformede, så den blev mindre metafysisk.

Forsamlingsbevægelsen

Flere steder i landet begyndte enkelte i menighederne selv at finde frem til en mere alvorlig kristendomsopfattelse. De samledes til møder privat og styrkede hinanden med salmesang og oplæsning af Bibel og ældre andagtslitteratur. Forsamlingsbevægelsen søgte tilbage til gamle luthersk-pietistiske standpunkter. Oplysningskristendommen og dens præstelige tilhængere blev skarpt kritiseret.

Sinding Kirke. Sinding sogn, anneks til Sejling, er det mindste i Hids herred. Foto: Børge Kristiansen 2001.

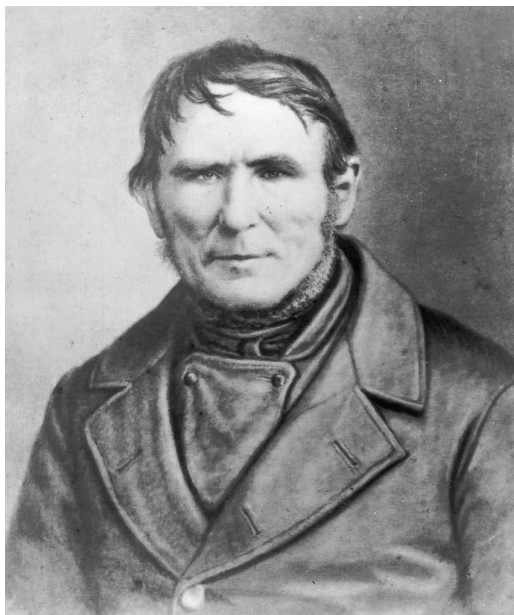
Denne udvikling tog sin begyndelse i Vejle-Horsensområdet med »de stærke jyder«. Snart efter 1820 fremstod den såkaldte Kerteminde-vækkelser på Nordøstfyn og lidt senere fik også Nordvestfyn sin vækkelse. Det kom til voldsomme sammenstød mellem de »troende«, der fik ubehageligheder med andre i sognet, som ikke forstod dette røre, og præsterne, der søgte at få myndighedernes assistance til at hindre de private møder. Her kunne man påberåbe sig en gammel forordning fra 1741 – Konventikkelplakaten – der gav præsten tilsynspligt og ret til at gribe ind omkring kristne lægmandsforsamlinger. Flere af vækkelsesbevægelsens talsmænd blev idømt store mulfter eller fængselsstraf.

Bevægelsen holdt fast ved den traditionelle katekismus, Pontoppidans forklaringer og Kingos salmebog. Den satte sig imod indførelsen af Balles lærebog og den nye Evangelisk-Kristelige Salmebog. Om den blev sagt, at den med sit stærke etiske islæt hverken var evangelisk eller kristelig.

Nogle steder, som hos de stærke jyder, kom det til voldsomme optrin, når den nye salmebog skulle introduceres. Modstanderne mødte op og søgte ofte med held at overdøve kirkesangeren ved højlydt at synge efter Kingos salmebog.

Det fortælles, at da flertallet i Sinding var enige om at indføre den nye salmebog, mødte en mand op fra Sinding-Hessel. Han var en ud-

Lægprædikanten Peter Larsen, kaldt Skræppenborg (1802-73). Han påbegyndte 1829 sine årlige rejser gennem Jylland, hvor han talte i de gudelige kredse. Påvirket af Jeppe Johansen og J. C. Lindberg ændredes hans forkyndelse efterhånden i grundtvigsk retning. Han blev en af Christen Kolds næreste venner. Efter træsnit 1873.

mærket sanger og tiltrak sig snart hele menighedens opmærksomhed. Derfor sang han endnu højere, ja, ud af alle kræfter, så at selv kirkesangeren tav; men sangen fik en brat ende, thi sangeren gavede så højt, at kæbebenet gik ud af leddet, og da stønnede han af smerte.⁹

Dette oprin må have fundet sted i 1847, da Sinding sogns ikke-vakte flertal – 34 ud af 47 husfædre – stemte for den nye salmebog. Her skete det dog meget senere end i hovedsognet Sejling, hvor vækkelsen var mindre rodfæstet. I Sejling var salmebogen indført allerede i 1839, hvor kun tre stemte imod.

Karl Johansen, Jeppe Johansen og Peter Larsen Skræppenborg

Trods dette nedslående afstemningsresultat for vækkelsens tilhængere havde udviklingen dog ændret sig i Sinding efter Karl Johansens kontakt med de vakte fynboer 20 år tidligere.

Karl Johansen havde som soldat mødt Anders Larsen Gamborg fra Vestfyn. Under en orlov traf de Gamborgs meningsfæller på hans hjemegn, deriblandt den senere mest betydningsfulde blandt tidens vækkel-sesprædikanter, Peter Larsen Skræppenborg.¹⁰

Karl inviterede dem til Sinding, og derved fik Jeppe Johansen forbindelse med andre, som delte hans erfaringer og anskuelser, men han var bestemt ikke kun den modtagende.

Skræppenborg skrev senere i et brev til vennen pastor T.E. Mau om, hvorledes han ændrede livssyn og livsstil, da »jeg gjorde bekendtskab med en mand fra østlandet, som hed Jeppe Johansen Sinding, og ved omgang med ham og siden med disse kære venner fra Fyn gav Gud mig senere nåde til at vidne offentligt om Jesu kærlighed til syndere og være hans nåde bekendt.« Skræppenborg skal også have udtalt, at det netop ved Jeppe's tale gik op for ham, at Gud først og fremmest er den kærlige fader, som elsker menneskene.¹¹

Da Peter Larsen Skræppenborg senere, i 1837, mødte den unge Christen Kold, der havde tilegnet sig vækkelsen, men i en mørk og dystert form, lod han Jeppe's udsagn gå videre til den unge seminarist. Kold har mange år efter om denne erkendelse fortalt, at »tidligere troede jeg, at Gud var en politimester, en streng skolemester, som passede på, når vi gjorde ondt, for at han kunne give os en god ørefigen. Men en dag gjorde Peter Larsen Skræppenborg mig opmærksom på, at Vor Herre elsker menneskene, og at han også elskede mig, og at han kun levede for at gøre menneskene og også mig lykkelige.¹²

Bonden på Sinding Nedergård fik således en gennemgribende betydning for vækkelsesbevægelsens indhold gennem de følgende år og indirekte på Christen Kold og hans senere skoletanker.

Jeppe Johansen fortsatte sin virksomhed, styrket ved besøg af sine venner udefra, men han fik store problemer med myndighederne. Præsten S.M. Sørensen og sognefogeden forsøgte med loven i hånd at hindre de møder, han holdt i sit hjem i 1836, da både Skræppenborg og Gamborg deltog, og i de følgende år.

Skræppenborg foretog i 1837 en ny rejse ad Nørrelandet til sammen med den kendte skolelærer og politiker Rasmus Sørensen, der i en bog fortalte om sine indtryk. De »kom til Sinding, hvor Jeppe Johansen og hans broder Karl er de eneste fuldt levende troende mænd, med hvem vi havde andagt om aftenen, men der er mange familier og folk både der i byen og i nabosognene, som kommer til dem i gudelig forsamling om søndagene og i vinteraftener og vil have Jeppe til at komme omkring til dem i gudelig forsamling, men endnu syntes han ikke, det havde brudt igennem hos dem til noget rigtigt genfødt liv.«

De to kørte videre mod nord i deres hestevogn, og på Mors traf de Christen Kold, der var huslærer hos provst J.C. Sørensen. De kendte

Gravsten rejst over Jeppe Johansen, Andreas Ravn og deres hustru, Ane Katrine Rasmussdatter. Foto: Børge Kristiansen 2001.

begge Skræppenborg fra vinteren før, da han havde afholdt gudelig forsamling i præstegården og her vundet Christen Kolds venskab og hengivenhed.¹³

Enkelte steder mødte Peter Larsen Skræppenborg nu præster, der som på Mors var åbne over for vækkelsesbevægelsen og ikke ængstelige for selv at deltage i forsamlingerne.

Der var ændringer på vej i omverdenens syn på vækkelsesbevægelserne. Frisindede præster tog afstand fra øvrighedens tvangsforanstaltninger. Yngre præster, påvirket af Grundtvig, viste sig forstående for de troende lægmænds indsats.

I vækkelsesbevægelsen læste man med interesse Grundtvigs »Kirkens Gjenmæle« fra 1825. Bogen gav ammunition til deres kritik af de rationalistiske præster. Grundtvig selv forsvarede den enkeltes ret til frit at samles uden indblanding ovenfra. Samtidig så han dog med en vis be-

Jacob Christian Lindberg (1797-1857), højtbegavet teolog og forsker i semitiske sprog. Han påtog sig at udbrede Grundtvigs kirkesyn i vækkelsesbevægelserne, ved rejser, brevveksling og gennem sit tidsskrift Den nordiske Kirke-Tidende, hvor han skildrede de lokale gudelige kredse og myndighedernes overgreb. Det er hans store fortjeneste, at han åbnede vækkelsesbevægelsen for den grundtvigske teologi og kirkepolitiske tanker. Derved sikredes dens forbliven inden for Folkekirken rammer. Litografi af S. Helsted, 1838.

tænkelse på lægfolkens optræden og udtryksformer. Men hans ven og medkæmper, den højtbegavede og iltre teolog Jacob Christian Lindberg (1797-1857), påtog sig at bekæmpe rationalismen.

Her kunne vækkelsesbevægelserne være en nyttig og virksom alliancepartner. Han udgav et tidsskrift, Den nordiske Kirketidende, 1833-40. Heri redegjorde han for Grundtvigs kirkesyn og gav oplysninger om de enkelte lokale vækkelser rundt om i Danmark og beskrev de overgreb, øvrigheden forøvede.

Den første vækkelsesleder, Lindberg fik kontakt med, var Jeppe Johansen. Men gennem talrige rejser og omfattende brevveksling lykkedes det efterhånden for ham at samle mange vakte for Grundtvigs kirkepolitiske og teologiske anskuelser, mens mere sværmeriske tendenser, som også havde præget forsamlingerne, blev afdæmpet eller isoleret fra hovedstrømningerne.¹⁴

For de vakte i Sinding var det en glæde, da de i 1839 fik Hans Broge Berg, en ven af Lindberg, til sognepræst. Bergs prædiken var en lise for denne gruppe, men til forargelse for andre i sognet, der blev oprørte over pludselig at skulle høre en »hellig« præst, der fordømte skikkelige folk.

Berg var der kun i få år og afløstes af R.C. Lehn, der bestemt ikke var en ven af de troende. Jeppe Johansen ytrede engang, at »af de syv præster, jeg mindes, var de alle imod mig undtagen Berg.«¹⁵

Men Lehns adfærd styrkede kun modstanderne. Jeppe Johansen kunne i sine sidste leveår opleve, hvorledes vækkelsen stabiliseredes yderligere i Sinding og voksede kraftigt i sognene vesterude. Men her var en meget aktiv lægmand, Kr. Vesterby, hvis strenge lovreligion den grundtvigsksindede Jeppe Johansen ikke kunne dele.

I 1845 var Jeppe Johansen forlover, da hans tjenestekarl blev viet til en husmandsenke, Maren. Hendes søster Ane var gift med gårdmand Michael Christensen i Sejling. Familien fra Sejling var også til stede ved barnedåb for Marens børn. Men som helhed mærkes der ikke forbindelser til vækkelsen i hovedsognet på den tid.¹⁶

Kort før Jeppe Johansens død i 1848 flyttede Lehn til Mesinge på Hindsholm, hvor hans bror var lærer i nabobyen Dalby. Havde Lehn betragtet det som en befrielse at slippe væk fra Jeppe Johansens kreds, fik han hurtigt en ubehagelig overraskelse. Den fynske vækkelse havde bredt sig til Dalby, hvor Christen Kold i 1853 oprettede sin friskole – den første i landet af den art. Med en engageret forældre-kreds bag sig blev Kold hurtigt involveret i en voldsom strid, hvor Lehn omgående sluttede sig til oppositionen og optrådte med stor skarphed mod Kolds skole og grundtvigianerne på Hindsholm.¹⁷

Jeppe Johansen var i tiden før sin død meget syg af tuberkulose. To år efter hans død giftede enken sig med Andreas Ravn, der nu overtog hans virke og de omfangsrige håndskrifter, Jeppe Johansen havde udformet, bl. a. 340 sider om nådemidlerne, skrevet da han til sidst var sengeliggende.

Andreas Ravn (1821-98) var velforberedt til at overtage arven. Også han havde haft sine bitre erfaringer med rationalistisk skolegang og konfirmandundervisning. Da han lå inde som soldat i København, fik han et brev fra Jeppe Johansen, der rådede ham til at søge omgang i hovedstaden med dem, der var enige med Grundtvig og Lindberg. Selv om nogle af hans soldaterkammerater lo ham ud og sagde, at Jeppe bare skulle prøve selv at være soldat, så ville han nok komme på andre tanker, opsøgte Ravn en kreds, der havde tilsluttet sig Grundtvigs kirkesyn.¹⁸

Således rustet vendte han hjem og tilsluttede sig den vakte kreds. Under Treårskrigen blev han genindkaldt og fik i København lejlighed til selv at høre Grundtvig prædike. Under en af kamphandlingerne ved Kolding i 1849 havde han den dristighed at argumentere imod sin ma-

Lægprædikant Anders Andreas Nielsen, kaldet Ravn (1821-99). Han tilsluttede sig Jeppe Johansens tilhængere og giftede sig senere med hans enke, Ane Katrine Rasmusdatter. Han fulgte helt og fuldt den grundtvigske bevægelse og afholdt fra 1858 velbesøgte sommermøder i det fri med foredragsholdere udefra.

jor og gøre ham opmærksom på, at tyskerne manøvre krævede en anden taktik end den befalede. Majoren føjede sig, og efter slaget blev Ravn indstillet til Dannebrogsmænd.

Pastor Lehns efterfølger, R.P.C. Kampmann, der var sognepræst i sognene 1848-55, var forstående over for de vakte, men ønskede at forkyndelsen skulle foregå i kirken. Forsamlingerne hørte ikke op, men mange fandt også glæde ved Kampmanns prædikener.

Nye tider

Nye tider var på vej – også for Silkeborgegnen. St. St. Blicher skildrede i 1839 Hids herred og dets »mislige beliggenhed« langtfra købstæderne Viborg, Skanderborg og Randers. Men i 1844 anlagde brødrene Drewsen Silkeborg Papirfabrik, og den tiltrak mange nye beboere. Grebet af pionerindsats og lokalbevidsthed opbyggede tilflytterne et bysamfund, der i 1900 opnåede købstadsrettigheder.

Digteren Chr. Hostrup blev i 1855 ansat som præst for Silkeborg-Linå og skrev i et vers om byens trafiksituation »Vi har en gade, lagt med sten – og fire dejlig bløde«.

Michael Drewsen anses for byens grundlægger, og hans statue står nu på byens torv. Han besluttede, at Silkeborg skulle have en dampbåd på de smukke søer, og ved støtte og indsamlinger kunne »Hjejlen« bygges og søsættes i 1861.

Drewsen var en god ven af den bramfri Frederik 7., der flere gange af lagde visit i hans store, smukke villa. Impulsivt anmeldte kongen i 1857 med kort varsel et besøg, og byen gik i gang med forberedelserne, æresport og lejlighedssange skrevet af Hostrup. Byens nye ur blev i huj og hast sat op på rådhuset.

Om aftenen kunne sammenstimlede borgere, der ville se de fornemme gæster uden for Drewsens villa, opleve en lille, meget tyk konge og den store, kraftige Drewsen komme ud og begynde at brydes med pusten og stønnen, indtil de væltede om på jorden med kongen nederst. Så rejste de høje herrer sig op, børstede og nettede tøjet og gled ind i den oplyste stue. Det drejede sig vist om et væddemål, mente man.

Frederik Ditlev Møller og Jutta Bojsen-Møller

Hostrup var ordineret samme dag som sin kollega i Sejling Frederik Ditlev Møller, der i 1855 rykkede ind i Sejling præstegård. Den 41-årige præst var endnu ungarl, men ikke længe. En dag sadlede han sin grå hest med grevekroner på seletøjet (en gave fra Gavnø, hvor han havde været huslærer) og red til Vilstrup ved Haderslev for at fri til præsten F.E. Bojsens datter, den ganske unge Jutta.

Til deres bryllup skrev vennen i Silkeborg en sang, som huskedes i sognet gennem flere generationer. Jutta Bojsen-Møller, der var 22 år yngre end sin mand, skulle pludselig stå med ansvaret for en stor husholdning og finde sig til rette som præstekone med den ældre mand i en menighed, der var farvet af vækkelsen, men ukendt med den lyse grundtvigianisme, hun selv var opvokset i.¹⁹

Ægteparret Hostrup trøstede og opmuntrede hende, og hun gik i gang med at lære de unge sang, dans og leg, og de unge piger gav hun undervisning i håndarbejde. Jutta Bojsen-Møller påtog sig også at være kirkesanger. Den evangelisk-kristne salmebog blev skiftet ud. Præsten holdt bibelmøde i byens skole, hvor folk var stuvet sammen som sild i en tønne. De gjorde et stærkt indtryk på alle, skrev Ravn, der nu opfor-

Jutta Bojsen-Møller (1837-1927) og Frederik Ditlev Møller (1814-82) som nygifte i 1857, da de boede i Sejling. F.D. Møller var præst i Sejling-Sinding gennem næsten 20 år. Jutta Bojsen-Møller var i sine senere år virksom på forskellige højskoler og formand for Dansk Kvindesamfund 1894-1910, hvor hun blandt andet arbejdede for valgret til kvinderne.

drede Skræppenborg til at komme til Sejling, for nu var der god ild under asken, og så skulle han komme og blæse med sin mægtige ånd. Ravn og Skræppenborg var således med til at fjerne deres gamle meningsfællers fordomme mod den uskyldige livsglæde, som strålede om den unge præstekone.

Udefra kom derefter så forskellige personligheder som Vilhelm Birkedal, Chr. Hostrup samt Juttas far, kaldet Budstikke-Bojsen efter det tidsskrift, han udgav. De optrådte i kirken og som foredragsholdere ved de store møder, der nu blev arrangeret.

Hostrup anbefalede, at præsteparret spiste sammen med folkene i gården som et eksempel for andre i sognet. Enkelte store gårdmænd var begyndt at holde en fornem afstand til deres folk. Af hensyn til karlenes snavsede arbejdstøj blev det ordnet praktisk, således at alle spiste sammen i borgestuen med dug og sølvbestik på bordet.

Præstefamiliens livlige optræden faldt ikke i alles smag. Fra den ældre vækkelsesbevægelse tog man afstand, bl. a. til de såkaldte »mellemting«, dans, kortspil, spøg og munterhed. Den nye ånd krævede omstilling. Da en lægprædikant over for Andreas Ravn fordømte, at præstens kone jo dansede, og det var djævelens gerninger, svarede Andreas Ravn: Hun danser lige så uskyldig, som når et lam hopper hen ad et dige.

Denne ordveksling fandt sted ved et offentligt forhandlingsmøde

1862 i Ungstrup, Torning sogn, som de »hellige« havde arrangeret for at få afgjort skillelinien til grundtvigianerne, da ét skabet får let kunne smitte hele flokken. Andreas Ravn havde modtaget udfordringen og sikrede sig deltagelse af Møller, Hostrup og en lokal lærer. Men da alle tre fik forfald, måtte Ravn ene mand påtage sig diskussionen med modstanderne. I fire timer bølgede diskussionen om skriften, trosbekendelsen som Jesu egne ord, loven og mellemtingene. Enighed kunne ikke opnås.²⁰

De to fløje måtte som Abraham og Lot efter venskabelig aftale gå hver deres egne veje – her som andre steder i Danmark. Dette forhindrede ikke, at 1ederne fra Indre Mission, Vilhelm Beck og Johs. Clausen, på en missionsrejse i 1865 prædikede i Sejling. Vilh. Beck var i sine unge dage venlig indstillet over for grundtvigianerne.

Krigen 1864

1864 blev med tilbageblik fra Dannevirke og dernæst tabet af Sønderjylland et skæbneår for Danmark og et chok for alle, ikke mindst for de fædrelandsbegeistrede grundtvigianere. Pastor Møller red altid på den grå, når han skulle prædike i annekset. En søndag kom han hjem, kastede sig i sofaen og hulkede. Dannevirke var tabt og hæren flygtet.

Den danske hær retirerede nordover med de prøjsisk-østrigske soldater lige i haserne. I april fik præstegården indkvartering af 50 danske menige og deres officerer, blandt dem kronprinsen, Frederik 8. Den kongelige gæst fik overladt havestuen, men allerede næste morgen meddelte en stafet, at fjenden var på vej. Soldater og officerer fik overrakt madpakker, smurt i nattens løb af præstefruen og hendes piger, hvorefter de hastede mod Viborg. Et par østrigske ulaner skød ude på Viborgvejen deres pistoler af efter de flygtende, men da danskerne havde smidt plankerne fra vejbroen ned i åen, måtte forfølgelsen indstilles.

I stedet blev præstegården ribbet for alt spiseligt, og vinflaskerne blev tømte – også indholdet af en flaske med soja fik en tysk soldat »begærligt sat for munden, idet han troede, det var øl.«

Fjenden beslaglagde også byens heste, mens kvinderne græd derover. Pastor Møllers to heste skulle føres til Århus af hans karl Søren Bjerg. Han satte en sten i hoven på den ene, så den blev halt, og to pinde fik han anbragt under saddelen på den anden, så den slog sin tyske rytter af. De blev derfor kede af deres bytte, og Søren kunne stolt ride tilbage til Sejling med hestene.

Andenkarlen, den 17-årige Christen Gustavussen, overværede, hvordan tyskerne tog gårdens oste; med en sabel blev de hugget i fire stykker og fordelt i deres madposer. De forlangte strøelse til de mange heste, de havde opstaldet i gården. Men drengen nægtede at udlevere det tækkehalm, man i vinterens løb havde gjort i fin stand til udbedring af bygningernes stråtag. Med en lussing fra ritmesteren blev han dog beordret op på stængeloftet for at smide langhalmen ned. Hurtigt kravlede han hen over halmen og ud af en gavlluge – »Så ku æ tyskere stå die nie å glow! Vild di ha nøj te dje krekke, skull di no liegodt sjæl kom te å hent et nie.« Dette og andet fra disse dage fortalte Christen altid med lune og glæde for sine børn og børnebørn.²¹

Hostrup var af helbredsgrunde flyttet til Hillerød i 1862. Han har givet sin vurdering af »de sindige jyske landboere med deres langsomme og vægtige tale og deres diplomatiske forsigtighed i alle udtalelser.« Aldrig havde han truffet mennesker, der dømte så mildt om andre som de. Sådanne karaktertræk har måske også været medvirkende til, at vækkelserne var så længe om at fænge flertallet, og at grundtvigianismen så forholdsvist harmonisk kunne glide ind og overtage den åndelige grobund, som forsamlingsbevægelsen havde beredt.²²

Frederik Ditlev Møllers efterfølgere

Også F.D. Møller rykkede teltpælene op og flyttede i 1874 til Sjælland. Han efterlod sig et godt eftermæle. Der var bygget forsamlingshus i Sejling, og en skytteforening var oprettet. I 1868 kunne man i Sinding indvie en højskole, der fungerede en årrække med Rasmus Geltzer som forstander.

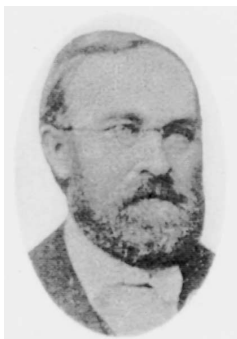
Sejling fik tre præster i rad med navnet Møller. De blev senere i almindelig omtale kendt som Gammel Møller, Store Møller og Bette Møller, præster i sognene henholdsvis 1855-74, 1874-83 og 1883-94.

Frederik Benedikt Møllers familie rykkede i 1874 grædende ind i præstegården. Det regnede ned gennem stråtaget ude ved kamgavlene i forgængerens nybyggede stuehus. Og de drog til sidst grædende, i 1883, fra den menighed, de var kommet til at holde så meget af. Men præsterne måtte tage hensyn til forsørgelsen af de store familier og søge mod de mere lukrative embeder.

F.B. Møller, en meget musikelskende præst, kunne som grundtvigianer samle mange sognebåndsløsere. I Sinding var kirken så fyldt om søndagen, at præstens børn skulle være heldige, hvis de kunne klemme

*F. D. Møller (1814-92),
sognepræst i Sejling-Sin-
ding 1855-74.*

*F.B. Møller (1832-
1914), sognepræst i Sej-
ling-Sinding 1874-
1883.*

*J.P. Møller (1846-
1920), sognepræst i Sej-
ling-Sinding 1883-94.*

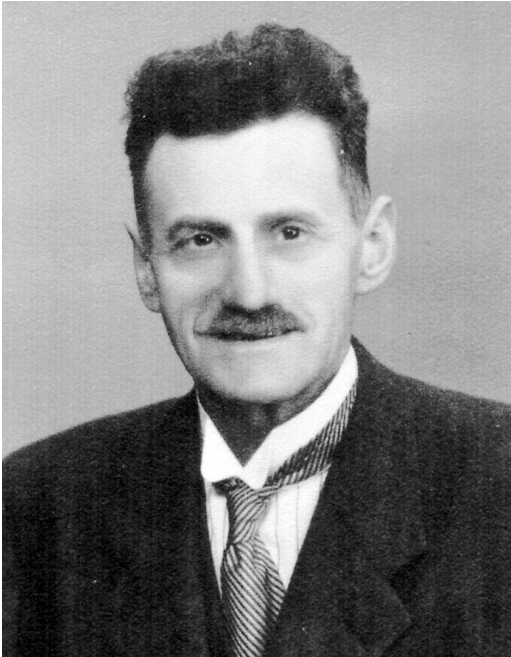
sig ind på et trappetrin til prædikestolen. Efter gudstjenesten mødtes de mange udensogns til kaffe hos folk i Sinding.²³

Ved F.B. Møllers afrejse ønskede befolkningen at følge traditionen op med endnu en Møller – den i indledningen omtalte Jens Peder Møller i Nørre Felding. Men kultusministeren havde besluttet sig for en anden. Sognefolkene lod sig ikke forknytte, men sendte den gamle Andreas Ravn og sognefoged Chr. Winther til København. De fik foretræde for ministeren, Jacob Scavenius, der opfyldte deres andragende.²⁴ Det uforudsigelige og måske tilfældige: udfaldet af samtalen mellem minister og de to Sejlingbønder, førte således J.P. Møllers familie – og dermed også Vilhelmine – til Sejling.

Anders Rasmussen i Overlund

En egn, en befolkning og dens enkelte familier spænder over fælles erindringer og private oplevelser og rummer værdier, forbilleder og grundregler, som den enkelte kan vurdere og handle ud fra.

Vilhelmine ankom til et sogn, hvor ældre normer og nye ideer eksisterede side om side. Hendes senere svigersøn Gustav Gustavussen har efterladt sig et håndskrevet hæfte, hvori han fortæller oplagt og med megen lune om dagligdagen i sin barndom og om de ældre slægtled tilbage til århundredets midte, da pastor Kampmann tog vare på sine sognebørns ve og vel.²⁵

*Gustav Gustavussen
(1888-1965), bols-
mand i Sejling. Han ef-
terlod sig håndskrevne
optegnelser om Sejling i
1800-tallet.*

Gustav Gustavussen genfortæller næsten ordret, hvad han i 1890'erne havde fået at vide af karlen Marius om sin morfars bryllupper et par menneskealdre forud. Med drengens indskud og spørgsmål fortalte Marius: Din bedstefar giftede sig til gården. – Hvordan det? Det var da ikke bedstemors gård? – Næ'ej på det lav! Nej, det var en enkekonen, der ejede gården, og hun havde to børn, og så var hun syg og kunne ikke klare sig. Så gik hun ned til præsten og fik ham til at fri til din bedstefar. Din bedstefar var kommet sammen med pastor Kampmann her til sognet og var avlskarl hos ham. Din bedstefar var indremissionsk dengang (sympatisk indstillet over for vækkelsesbevægelserne) – og det var enkekonen også – og så troede din bedstefar vist, at det var Vorherres vilje, at han skulle gifte sig med enkekonen, og hjælpe hende med gården. – Var det da ikke Vorherres vilje? – Nej, det var det ikke, Det var bare enkekonens vilje. Men så døde hun 14 dage efter, at de var blevet gift. – Men hvordan blev han så gift med bedstemor? Var det Vorherres vilje? – Ja! Hun kom til at tjene hos din bedstefar, da enkekonen var død, og hun var så ung og så god og så pæn; så din bedstefar blev rigtig forelsket i hende. Så det var rigtig nok, sluttede Marius.

Ifølge kirkebogen blev Anders Rasmussen i Overlund viet den 24. januar 1852 til Ane Malene Sørensdatter, der døde allerede den 6. marts. Den 22. oktober kunne Kampmann så forestå vielsen af enkemanden og Ane Elisabeth Hansdatter.

Gustavus Andreasen (1795-1874), g.m.	Anders Rasmussen Overlund (ca. 1824-1905), g.m.
Anne Christensdatter (1801-1878)	1° Anne Malene Sørensdatter (ca. 1803-52) 2° Ane Elisabeth Hansdatter (1829-99)
Christen Gustavussen (1847-1934), g.m.	Ane Malene Andersen (1853-1919)
Gustav Gustavussen (1888-1965), g.m.	
Ingeborg Østergaard (1899-1976)	

Kampmann havde forladt sognet i 1855, og hans efterfølgere førte som fortalt vækkelserne over i det grundtvigske spor, sammen med dem, der allerede havde fulgt Peter Larsen Skræppenborgs og hans venders lysere livssyn.

Men Anders Rasmussen blev sin ungdoms anskuelse tro. Han holdt andagtsmøder med sine meningsfæller i storstuen. De blev dog indstillet, da han til sin skuffelse opdagede, at nogle af de fremmødte tog sig helt utilbørlige friheder og stjal af stuens inventar.

Hans børn fulgte det store flertals grundtvigianske holdninger, hvad der naturligvis skulle give komplikationer.

Gustav Gustavussens far, Christen, der i 1864 var andenkarl i præstegården, kom efter sin soldatertjeneste i 1870 igen tilbage, nu som forkarl. Derved blev han nabo til sin kommende svigerfar. Sønnen fortæller, at efterhånden blev han kæreste med mor, og det var slet ikke så let eller så lige en sag. For da bedstefar i den tid var stærkt indremissionsk præget, måtte hans piger ikke gå til dans. At spørge om lov mente de ikke kunne nytte noget. Så var der jo ikke andet at gøre end at liste hjemmefra i mulm og mørke, efter at bedstefar og bedstemor var gået til ro. Når der enkelte gange var dans og »legestue«, var det jo heller ikke nemt at blive hjemme. For det var jo også en skuffelse for dem, der gerne ville danse med dem. Det skulle der jo også tages hensyn til.

Sådan gik der vel et par år. Men så blev mor meget alvorligt syg, så alvorligt, at hun gerne ville snakke med far. De andre piger fik sendt bud til ham, og så blev det jo opklaret, at de havde været »gode venner« i mere end et års tid og mente, det skulle holde for livstid. Da »Gamle

Gården Engedal, bygget i 1874 af Christen Gustavussen (1847-1934), som ses på billedet sammen med sin hustru Ane Malene Andersen og døtrene Margrete og Herta. Ejendommen er udstykket fra hustruens fødegård Overlund, og senere er der tilkøbt nogle parceller. Ejendommen blev overtaget af sønnen Gustav og senere sønesønnen Vagn Gustavussen. Foto 1908 eller 1910

Møller« lige netop havde fået nyt præstekald i Marvede på Sjælland, og skulle flytte fra Sejling, blev det bestemt, at far og mor skulle giftes den 23. marts og flytte ind i den nybyggede ejendom, så snart den kunne blive færdig. Og sådan blev det. Den nye ejendom blev døbt Engedal.²⁶

Vilhelmine og Anton Østergaard

Syv år efter dette bryllup, i 1883, kom Vilhelmine til Sejling, hvor hun blev hos præsten de følgende fem år. Her mødte hun sin kommende ægtefælle Michael Anton Andersen Østergaard, og den 31. oktober 1888 viede pastor Møller det unge par. Anton havde tidligere været på Gelters højskole i Sinding.

Hendes mand var på egnen kendt som Anton Rye, fordi hans far, Anders Sørensen, var født på Emborg Østergaard i Rye sogn. Han var siden blevet gift og bosat i Sejling.

Selv om Anders Sørensen lod alle sine børn døbe Andersen Østergaard, var de i Sejling kun kendt under kaldenavnet Rye, der igen gik i

Michael Anton Andersen Østergaard (1861-1936) og Caroline Frederikke Vilhelmine, født Lind (1866-1946). Foto 1924.

arv til nogle af børnene i næste generation, Knud Rye, Tage Rye etc. Vilhelmines datter Marie fortæller, at hun som barn ikke var glad for det navn, men vor gamle lærer Nielsen sagde engang til mig: Det navn skal du ikke være ked af, det er et hædersnavn, tænk på general Rye. Hun fortæller, at det navn fulgte hele familien, sålænge de blev hjemme i Sejling.

I Sejling var dåbsnavne ikke enerådende i til- og omtale. Gustav Gustavussen skriver, at for tilflyttere udefra var dette navnerod så forvirrende, som da den nye degn omsider fandt ud af at Pe Tammesen, Erik Peter Nielsen og Pe Muesgaard var den samme mand. For sognets folk var det jo så lige til: Per Tammesen var hans ungarlenavn, for hans far hed Niels Tammesen, og Erik Peter Nielsen var hans døbenavn, så det var jo også rigtig nok; da han så blev gift med Ane Mosegaard og fik gården af samme navn, var der nogle, der gik over til at kalde ham Pe Mosegaard.

At Niels Frandsen, Pæ Krænsen og Kr. Nielsen var kødelige brødre, vidste sognets folk jo på en prik, men det kunne forvirre udensogns. At Pe Saarensen og Rasmus Rask endda var tvillinger, var også forvirrende for fremmede i sognet.

Vilhelmines svigerforældre

Da Antons mor døde i 1918, var sønnen i skifteretten for at anmelde dødsfaldet. Nogle dage efter kom der brev derfra til Sejling, adresseret Michael Anton Andersen Østergaard. Postbudet havde det med i to dage, men kunne ikke finde adressaten og sendte det tilbage til skifteretten, men det kom igen med den notering, at manden selv havde væ-

ret der og måtte findes i sognet. Et lyst hoved fandt ud af, at det var Anton Rye.

	Michael Christensen (1805-70), g.m. Ane Christensdatter (1803-59)
Knud Peder Lind (1829-72) degn i Råsted, g.m. Else Kirstine Dalgaard (1838-79)	Anders Sørensen (Rye) (1820-96), Sejling, g.m. Kristine Michelsen (1836-1918)
Vilhelmine Lind (1866-1946), g.m.	Michael Anton Andersen Østergaard (1861-1936)
	Else (1889-1973), g.m. Julius Dam (1889-1973) Kristian (1891-1955), g.m. Astrid Christensen (1899-1993) Anders (1893-1965), g.m. Mathilde Rasmussen (1892-1989) Thora (1895-1940), g.m. Albert Olesen (1893-1978) Knud (1897-1945), g.m. Agnes Andersen (1900-98) Ingeborg (1899-76), g.m. Gustav Gustavussen (1888-1965) Marie (1901-86), g.m. Otto Knudsen (1890-1976) Tage (1902-86), g.m. Christiane Knudsen (1911-89) Emil (1904-85), g.m. Esther Thygesen (1906-91) Viggo (1907-38)

Mens Vilhelmines svigerfar var tilflytter, var svigermoderen Kristine Michelsen delvis forankret i de gamle Sejling-slægter. Deres aner kan føres tilbage til 1600-tallets første halvdel. Indtil 1700-tallet havde nogle af fæstebønderne under Silkeborg Slot og siden Allinggård Gods også nogle selvejerlodder, der gik i arv, men de var efterhånden blevet bortsolgt. Hen imod år 1800 købte bønderne her som andre steder deres gårde til selveje. Antons tipoldefar, Michael Thøgersen, havde således købt sin gård i 1818.²⁷

Gårde var nu så meget sagt. De fleste landbrug i Sejling var ret små, og indehaverne kunne betegnes som gårdmænd, bolsmænd og husmænd efter hartkornsareal. Men i døden er alle lige. På gravstenene på Sejling kirkegård kunne man udelukkende læse det gode ord gårdmand. Derfor spurgte en udensogns, der engang var kommet til begravelse i Sejling: Hvor begraver I helsen je' husmænd he øvre?

Antons mormor, Anne Christensdatter, var fra Højbjerg sogn, datter af en husmand, der omkom ved en træfældning i 1804. Hendes søster

holdt som omtalt bryllup 1845 i Sinding, hvor Hellig Jep var den ene af forloverne.

Ældre tiders mere eller mindre arrangerede ægteskaber, hvor slægtninge og andre nærtstående var behjælpelige med at knytte en gårds indehaver sammen med et antageligt emne udefra, var i slutningen af 1800-tallet ved at ebbe ud. Men naturligvis kunne generationsfornyelsen give anledning til lidt bekymring i de ældres rækker. Forældre vil jo altid deres børn det bedste.

Således ymtede Christen Gustavussen: Hvis jeg skulle have bestemt det, havde ingen af mine børn fået den, de fik – men det er jo gået bedre, end nogen kunne vente.

Hvorledes Antons forældre vurderede hans tilkommende fra præstegårdens pyntelige stuer, vides ikke. Men Vilhelmine fik en svigermor, der ikke var blandt de nemmeste at omgås – heller ikke for hendes nærmeste.

De indtryk, hendes personlighed har efterladt i børnebørnenes erindringsstof, vidner om en dominerende og noget bister gammel kone. Knap 21 år gammel var Kristine blevet gift med den 16 år ældre mand. Anders Sørensen skal have været en gemytlig mand. Kun den ældste af Antons børn nåede at kende ham, og hun skildrer ham som en god og flittig mand.

I sin husholdning regerede Kristine til sit eget bedste. Hun hældte kaffe af kanden til sig selv, og så bagefter mere vand på til de øvrige, ligesom hun spiste smør, mens de øvrige fik margarine. Kom der naboer på besøg, blev blandingen af kaffebønner og cikorie nøje afmålt efter, hvem hun kunne lide eller ikke brød sig om.

Antons forældre fik en god aftægtsordning og flyttede til Silkeborg i et hus, de havde anskaffet sig. Her måtte Vilhelmine og hendes døtre, når de blev store nok, hver lørdag gå de syv km til byen og hjælpe Kristine med rengøring og andet.

For Vilhelmine blev det ret anstrengende. Hun havde jo også det der hjemme med efterhånden ti børn at tage sig af. Datteren Ingeborg fortæller om sin farmor: Jeg kendte hende som en gammel kone, der altid var i dårligt humør, når vi som små piger gik til Silkeborg og vaskede gulve og bar brændsel ind, og hun klagede altid over min mor, skønt mor altid tog hensyn til hende. Hun kom ud og boede hos os den sidste tid, hun havde, og mor passede hende, og hun måtte næsten ikke vige fra hendes seng, men hun fik da den glæde, at bedstemor sagde hende tak for alt det, hun gjorde, det ville hendes egne børn ikke have gjort.

Anton Østergaards ejendom i Sejling. Ved gavlen to døtre og Anton med en trillebør. I hjørnet ved stuehuset Vilhelmine ved siden af de to yngste sønner og endnu en datter i døren. Sønnen Knud ses til hest. Foto ca. 1918.

Fortællerens yngre søster Marie, der også har fortalt om »kaffe-kulturen«, kan dog også til dette lidt dystre portræt tilføje om sin farmor: Hende var jeg ret glad for, hun var i mine øjne smuk, hun var en klog kone, og jeg mener forud for sin tid i mange ting. Hun fortalte mig i 12-13 års alderen mange ting, som vi ingen oplysning fik om i den tid, men som hun syntes, jeg burde vide, at jeg kun havde gavn af.

Kristine og Anders Sørensen blev begravet på Sejling Kirkegård, hvor gravstenen stadig findes.

Anton Østergaard

Anton havde overtaget gården fra sine forældre på et tidspunkt, der ikke var særlig lovende for unge, der selv skulle i gang. Det var dårlige tider for landbruget i 1880'erne og først i 90'erne. Landbrugspriserne svigtede. Gustav Gustavussen fortæller, at hans far sammen med en nabo byggede et teglværk. Der kom et teglværk næsten i hvert sogn. Alle ville sælge mursten, men ingen havde råd til at bygge. Men det var på den tid, andelsmejerierne blev til, og det gav afsætning til sognets mejeri, dog til en lav pris. Leret havde Christen Gustavussen på sin egen jord, og selv om prisen på mursten var lav, gav det dog kontante penge, og penge var vanskelige at få fat i, selv om leveomkostningerne var små.

Men de fleste måtte som Anton affinde sig med, hvad den lerede muldjord og staldenes besætninger kunne give i afkast. Anton arbejdede hårdt. I sine unge dage gik han på dagleje for 35 øre om dagen ved siden af sit arbejde med hjemmet.

Datteren Ingeborg, der var gift med Gustav Gustavussen, skriver: Min far var en dygtig mand til sit arbejde og ville ikke være i gæld til nogen. Så det var ikke så let altid. Så vi levede i stor tarvelighed, set med vore øjne (dvs. eftertidens). Hendes søster Marie supplerer: Far var en god og ualmindelig dygtig landmand og fik præmie fra Landboforeningen to gange, husker jeg i hvert fald.

Men han kunne også slå sig løs, når han var rask og glad. Han har mangan nytårsaften løbet bagefter unge mennesker, der kom for at skyde nytår ind, med pisen i hånden for at lade som om han ville forskrække dem. Men han ville vel nok være blevet skuffet, hvis ikke de var kommet ind bagefter. Nytårsaften bugnede bordet af æbleskiver.

Marie beretter også, at Anton og hans bror Martin engang rejste til Vemb for der at besøge en tredje bror, Søren. De kom dertil ud på aftenen, efter at familien var gået i seng. De to brødre var »meget for sjov«, og de fandt på at lade som om, de var vagabonder. De bankede på, vækkede familien og bad om husly og mad og drikke; men tante Trine var ikke gavmild, og det kunne ikke lade sig gøre, før de begge havde fortalt, hvem de var, og så varede det endda noget, inden hun blev god igen.

Om Vilhelmine skriver Marie: Mor var måske nok den klogeste, og hun havde flere tillidshverv i sognet, men det største tillidshverv tror jeg nok, det var, når nogen var syge eller trængte til hjælp, så gik der altid bud efter mor. Den slags mennesker findes der vist ikke mange af mere, slutter hun.

Skoleliv i Sejling

Et af Vilhelmines tillidshverv var som medlem af skolekommissionen sammen med pastor Carstensen, sognerådsformanden og andre at deltage i den årlige eksamen på skolen, hvor børnene skulle overhøres i deres kundskaber.

En bestemt hændelse har her indskrevet sig i erindringens skarpe lys. Det må være sket omkring 1913 -14, da Vilhelmines yngste børn gik på skolen. Lærer Nielsen var en erfaren og rutineret underviser. Skoledagen begyndte om morgenen med, at han, degnen, forhørte sig om, hvem

der mon var villig til at løbe til Silkeborg og hente dagens avis. Mange tilbød sig omgående, og et par drenge spurtede af sted. Når de efter en rum tid kom tilbage, trak degnen sig op til katedret, fordybede sig i de trykte nyheder og overlod regnebogens facitliste til en af de ældste elever. Så kunne klassen, hvor der gik børn af forskellig alder, regne løs individuelt og gå hen til kontrol hos facitlistens indehaver.

Metoden fungerede glimrende, indtil eksamensdagen oprandt. Mens skolekommissionen fra stolene langs klasseværelsets bagvæg skuede ud over bænkerækkerne med børn, spurgte lærer Nielsen en af Anton Ryes små drenge, hvorledes han ville udregne kubikindholdet af en terning. Sprutrød i hovedet blev den lille ham svar skyldig. Er I virkelig ikke nået så langt i regnebogen, spurgte læreren forundret, Men drengens lidt ældre bror og sidemand bladede hurtigt frem i bogen, fandt den relevante side, rakte fingeren op og sagde: længde x bredde x højde!

Familiens ære var ganske vist reddet, men den yngste bror var rasende over den offentlige ydmygelse. Først da de var kommet hjem, turde han dog sige til sin mor: Det havde vi slet ikke lært! Det skal tilføjes, at begge brødre som voksne viste udmærkede evner som kyndige i regning og regnskaber.

Den ældre bror har også fortalt, at efter middagsfrikvarteret stod der gymnastik på skemaet. Der var ingen sportsplads tilknyttet skolen, og degnen sendte derfor børnene ud at motionere på marker og enge. De løb med glæde frit omkring. De havde ikke noget ur på, men deres tidsforømmelse stod alligevel sin prøve, så når de omsider vendte tilbage, var klokken så tilpas mange, at skoledagen var slut, og læreren sendte dem hjem til de mange pligter, som forældrene pålagde dem efter skoletid.

Det skal retfærdigvis understreges, at en sådan enkeltstående erindring, mange år efter fortalt af den regnekyndige, ikke er fyldestgørende for en vurdering af niveauet i Sejling Skole.

Læreren – eller degnen, som han altid blev benævnt – nød den største agtelse og var særdeles anerkendt i sognet.

Der var ikke mange børn i skolen, de enkelte årgange var ret små. Børnene i klassen var af forskellig alder, selv om pastor Carstensen havde fået indført opdeling i tre klasser. Men læreren kunne få tid til undervisning af den enkelte, når det var påkrævet.

De breve, Vilhelmines døtre har efterladt sig, og Gustav Gustavusens optegnelser viser en overordentlig færdighed i stavning, tegnsætning og fine evner for at formulere deres tanker i et flydende og personligt sprog. Her skal det bemærkes, at børnene kun gik i skole hver anden

L.H. Carstensen (1859-1928), sognepræst i Sejling 1894-1912.

dag. Men Sejling Skole har givet dem en fortrinlig ballast i de syv år, skoletiden varede, inden konfirmation og derefter arbejde for løn og føde ventede.

Lærer Nielsen var blandt andet brændende interesseret i botanik. Hans ekspertise var anerkendt, og han samarbejdede her med den da meget kendte plantepatolog, professor F. Kolpin Ravn. Fra de første blomster spirede frem om foråret, til de sidste visnede før vinteren, tilbragte lærer Nielsen en stor del af tiden med børnene ude i naturen med at indsamle planter og lære deres navne, berettede Marie Østergaard. Hun og andre af Vilhelmines børn bevarede som voksne deres glæde ved botanikken.

Sognepræst J. H. Lundøe har om lærer Nielsen skrevet: Han var i ca. 40 år en ganske fortræffelig lærer og en fin kirkesanger, hjertelig og hjælpsom mod alle mennesker. Han var ligefrem ekspert i plantelære, og han har ført mange af sine elever ind i sangens verden, hvilket har sin store betydning, da alt åndeligt liv jo gerne er forbundet med bekendelse og sang.²⁸ Også Gustav Gustavussen har givet udtryk for, at han fik meget ud af lærer Nielsens undervisning.

Livsvilkår

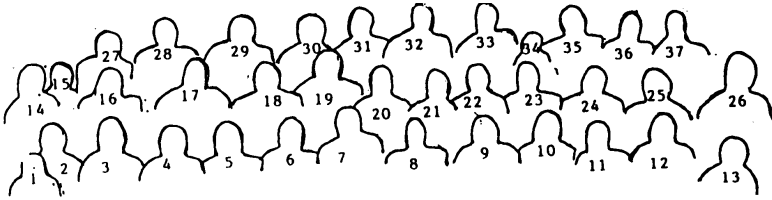
Pastor Carstensen underviste på Silkeborg Seminarium i religion og historie. Seminariet var oprettet i 1886 under beskedne former. Lærerne

og P.J.M. Vinther, forstander i årene 1899-1933, fik stor betydning for egnen, hvor de deltog i foredrag og debatter om pædagogiske, kristelige og folkelige emner. Vinther skrev om Carstensen: Han kørte i vintermørke og sommerson fra Sejling til Silkeborg og tog sine timer kl. 8 morgen, hvilket vil sige, at han skulle op senest kl. 6.²⁹

Om pastor Carstensen skriver Gustavussen, at når de unge kom på højskole, opdagede de, at der var mere redelig livsvisdom i præstens ord end i alle de foredrag, de hørte på højskolen. For de unge talte præsten om livet og virkeligheden. Livet skal leves og livet er alvor, lille børn! I må ærligt og redeligt betale for, hvad I får – også af åndelige værdier. Hvis I smiler til verden, vil den som oftest smile til jer igen, men helt undgå sorg og modgang kan I ikke, for det bliver ingen mennesker fri for. Når I da møder sorg og modgang, må I bede Vorherre hjælpe jer igennem det; for han er den eneste, der kan. Således udlagde bolsmanden præstens forkyndelse.

Også Vilhelmines søn Kristian Østergaard har givet en karakteristik af Carstensen, der var præst i hans hjemsovn og blev hans lærer på seminariet: For mig var det den kendte og tilvante forkyndelse, som jeg var vant til at høre i kirken hjemme. Hvor meget jeg skylder ham, er derfor ikke let at udrede, men jeg er klar over, at det er meget. Et af hans ord er dette: Virkeligheden er alle tings prøve. Det var ham, der i den grad stolede på ordets magt, at han gennemførte sin undervisning i dogmatik på seminariet, uden at seminaristerne havde nogen bog... han

Mine og Anton Østergaards sølvbryllup 1913. Billede fra præstegårdens have, taget til pastor Carstensen, der i 1912 var rejst fra sognet.

1. Knud Lundøe, søn af Jens Pedersen Lundøe, præst i Sejling. – 2. Fru Marie Nielsine Lundøe, f. Halkjær, gift m. pastor Lundøe, nr. 26. – 3. Nielsine Karoline Pedersen, gift m. Anders Peder Jensen, købmand, nr. 28. – 4. Inger Marie Mikkelsen, gift m. Peter Mikkelsen, nr. 29. – 5. Kirstine Nielsen, f. Rasmussen, gift m. Hans Peder Nielsen, lærer i Sejling, nr. 35. – 6. Karen Marie Thomsen, f. Rasmussen, gift m. Jens Thomsen, gårdmand i Sejling, nr. 32. – 7. Michael Anton Andersen Østergaard, husmand i Sejling, gift m. Mine Østergaard, f. Lind, nr. 8. – 8. Mine Østergaard, f. Lind, gift m. Michael Anton Andersen Østergaard, nr. 7. – 9. Mariane Pallesen, enke 1901. – 10. Anne Malene Gustavussen, f. Rasmussen, gift m. Christen Gustavussen, husmand i Engedal, nr. 33. – 11. Marie Nørgaard, enke 1910. – 12. Kirstine Kristensen, ugift lærerinde i Sejling 1901-1930. – 13. Sara Lundøe, datter af pastor Lundøe, nr. 26. – 14. Alfred Jensen, husmand i Bjørnholdt, gift m. Mine Jensen, nr. 24. – 15. Morten Nielsen, gårdmand i Sejling, gift m. Kirstine Nielsen, nr. 37. – 16. Rasmus Lassen, gårdmand i Bjørnholdt, gift m. Ane Elisabeth Gustavussen, nr. 22. – 17. Jens Jensen Skov, enkemand 1903. – 18. Anders Østergaard, søn af, nr. 7 og 8. – 19. Kristian Østergaard, søn af, nr. 7 og 8. – 20. Eline Skov, datter af Jens Jensen Skov. – 21. Astrid Nielsen Krems, datter af nr. 5 og 35. – 22. Ane Elisabeth Gustavussen, datter af nr. 33 og gift m. Rasmus Lassen, nr. 16. – 23. Alma Nørskov, datter af nr. 28 og 3, gift m. Christian Nørskov, nr. 31. – 24. Rasmine Juliane Jensen, f. Rasmussen, gift m. Alfred Jensen, husmand i Bjørnholdt, nr. 14. – 25. Ukendt. – 26. Jens Pedersen Lundøe, præst i Sejling 1912-29, gift m. Marie Nielsine Lundøe, nr. 2. – 27. Margrethe Pallesen, datter af Hans Nielsen Pallesen og Mariane Pallesen, senere gift Buchreitz. – 28. Anders Peder Jensen, købmand, gift m. Nielsine Karoline Pedersen, nr. 3. – 29. Peder Mikkelsen, husmand i Sejling, gift m. Inger Marie Mikkelsen, nr. 4. – 30. Kristen Winther Thøgersen, enkemand. – 31. Christian Nørskov, husmand i Sejling, gift m. Alma Nørskov, f. Jensen, datter af nr. 3 og 28. – 32. Jens Thomsen, gårdmand i Sejling, gift m. Karen Marie Thomsen, nr. 6. – 33. Christen Gustavussen, husmand i Engedal, gift m. Ane Malene Gustavussen, f. Rasmussen, nr. 10. – 34. Ida eller Lisbeth Krems, datter af lærer Nielsen, nr. 35. – 35. Hans Peder Nielsen, lærer i Sejling, gift m. Kirstine Nielsen, f. Rasmussen, nr. 5. – 36. Sine Rasmussen, ugift. – 37. Kirstine Nielsen, f. Magnussen, gift m. Morten Nielsen, gårdmand i Sejling, nr. 15. – Nr. 5, 6, 10 og 36 er søstre fra Overlund. (Fortegnelsen ved Leo Brøgger, Sejling).

troede kun på ordets magt og fandt det ikke nødvendigt for os at understøtte det ved læsning i nogen bog.³⁰

Pastor Carstensen syn på menneskelivet som en helhed af lykke og modgang stemte overens med tilhørernes egne erfaringer. Hårde og lange arbejdsdage var en selvfølge, men pludselig opståede sygdomme var

tunge at bære, kunne fremkalde angst, men også taknemmelighed, når de var overvundet. Da Vilhelmine havde fået sine tre første børn, blev hun meget syg af blodmangel. Udsigten til at skulle dø fra disse små berørte hende dybt. Lige efter, hun havde født det tiende og sidste barn, måtte Anton skyndsomt bringe hende til sygehuset i Silkeborg. Det foregik på enen i en hestevogn, udstyret med halm og sengetøj.

Vilhelmines og Antons børn

Husholdningen krævede planlægning og omhu. En af sønnerne fortalte, at familien bagte rugbrød til en måned ad gangen. Den store opmurede bageovn blev stablet fuld af tørv, som så blev antændt. Når alt var brændt op, skrabe og fejede man asken ud, og de nyæltede rugbrød blev lagt ind på ovnens gloende sten. Senere blev de varme brød taget ud og lagt til afsvaling på sengen. Når der var gået en måned, kunne de gamle rugbrød fremtræde lidt skimlede, men det skrabe vi bare væk, sluttede han. Hvedebrød fik man kun til jul og andre sjældne lejligheder.

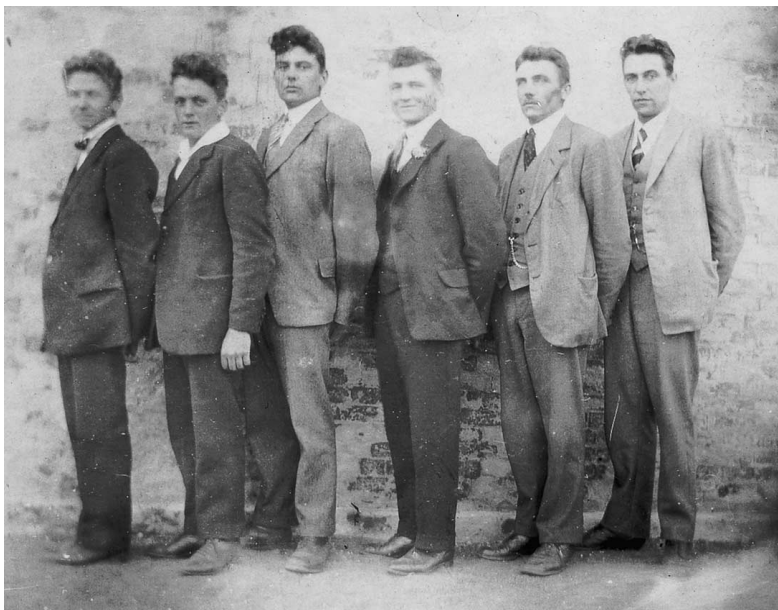
Børneflokket voksede op, og de ældste var ude at tjene, mens deres yngste søskende endnu var ganske små. Nogle, bl.a. Kristian og Tage, måtte tilbringe sommeren, før de blev konfirmeret, som tjenestedrenge, Tage udensogns med lidt sporadisk undervisning i en fremmed skole.

Det var en selvfølge, at et ungt menneske helst skulle være selvforsørgende efter konfirmationen, når man var fyldt 14 år, drengene som regel ved landbruget. Døtrene opholdt sig dog efter tur i hjemmet hos Vilhelmine for at hjælpe deres mor i husholdningen og stalden – malkningen var kvindernes gebet – og pasning af de mindre.

To blev ret tidlig gift, Else med Julius Dam i Silkeborg og Ingeborg med Gustav Gustavussen i Engedal. Så Ingeborg forblev indensogns og Vilhelmine sled i årevis på stierne mellem de to hjem.

To af sønnerne fik en håndværkeruddannelse. Knud som murer, Tage som tømrer. Læretiden var dengang fire år uden løn, dog med kost og logi hos mester. Om aftenen gik de på Teknisk Skole i Silkeborg. Her sad unge fra forskellige erhverv og tegnede bygningskonstruktioner. Tage erindrede, at der i et hjørne af klasselokalet sad en malerlærling, der ivrigt tegnede på egen hånd uden lærerens indblanding. Det var den senere så kendte grafiker og kunstner Søren Hjort Nielsen, bondesøn fra Silkeborgegnen.

Den ældste af sønnerne, Kristian, valgte lærergerningen. Han tog ek-

Seks brødre Østergaard fra Sejling, opstillet efter alder, forrest den yngste, Viggo, derefter Emil, Tage, Knud, Anders og Kristian. Foto ca. 1924.

samen fra Silkeborg Seminarium i 1912. Efter tre år som lærer på Glamsbjerg Fri- og Efterskole flyttede han til Dalby på Hindsholm, hvor han i 1915 overtog den gamle friskole, som Christen Kold i sin tid havde grundlagt. Begge stillinger modtog han efter opfordring fra den lokale kreds. Kristians forgænger, Anders Klinkby, havde været lærer i Dalby gennem 50 år, og Kristian giftede sig med et af hans børnebørn, Astrid Christensen.

Fra Kolds tid var der endnu stærke brydninger på egnen mellem kredsen om friskole og valgmenighed og den øvrige befolkning. Med sin rolige og venlige holdning lykkedes det efterhånden Kristian at nedbryde disse modsætninger.³¹

Kristian og Astrid fik mange år på Hindsholm. Han kunne her videreføre de idealer og den livsholdning, han havde modtaget under sin opvækst og uddannelse. Forstander Vinthers portræt hang på væggen i Dalby side om side med billeder af Kold og Grundtvig. Fra børneskolen havde Kristian overtaget lærer Nielsens brændende interesse for botanik. Ved barnedåb og konfirmation fik familien under festen altid en fin

og dybsindig tale af Kristian med udgangspunkt i højskolesangbogen eller fra et indslag under dagens begivenhed i kirken.

Nogle af hans yngre søskende havde i deres unge dage taget arbejde på Hindsholm eller andre steder på Fyn. Forældrene fandt det betryggende, at de her var placeret i nærheden af deres storebror, så han kunne følge deres færden på tæt hold.

I en festsang ved en begivenhed mange år efter stod der: Når brødrene Østergaard ville have sig en kone, tog de gerne en tur til Fyn. Kristian og tre af hans brødre, Anders, Emil og Tage, fandt alle deres tilkommende på Hindsholm. Også Marie blev gift med én fra Fyn, Otto Knudsen fra Dalby. Kun Thora fandt en sjællænder, Albert Olesen.

Svigerdøtrene var alle meget glade for Vilhelmine og den venlighed, de mødte i Sejling. Esther sagde, at hun blev godt modtaget, og svigerforældrene var så rare og søde. Mathilde og Agnes har givet udtryk for det samme, og Christiane, der som de andre havde Vilhelmine boende i lange perioder, påskønnede hendes rolige og tilbageholdende færden.

Astrid skriver: Hun hørte til de stille i landet. Jeg satte stor pris på dem begge to og glemmer aldrig, hvordan de tog imod mig første gang i juleferien 1918. Jeg var så nervøs for den nye familie, jeg skulle besøge. Kristian sagde: Kære lille Astrid. Det skal du ikke være bange for. Jeg har den bedste far og mor i verden og de bedste søskende.

Straks jeg trådte ind i den gamle hyggelige stue, var min angst borte. De havde en egen måde at være på, som er så svær at beskrive. Farfar stille og indadvendt, farmor mild og smilende. Ved kakkelovnen stod Tage, Emil og Viggo og stirrede nysgerrigt på den fynske pige, som Kristian kom med. Jeg er dem megen tak skyldig for al den omsorg, de viste os, når vi hver eneste ferie troppede op i Sejling. Kristian satte stor pris på sit barndomshjem, så længe han levede.

Emil rejste til Canada, hvor han opholdt sig et par år og skaffede sig arbejde ved landbrug, savværker og minedrift. Han fik den gode idé at sende en billet til Amerika til sin forlovede, Esther på Hindsholm. Men hendes far, fisker og landmand Klaus Thygesen i Midskov, var ikke begejstret, og da Else også blev syg, sendtes billetten videre til Viggo i Sejling. I modsætning til sine søskende havde han som den yngste fået mulighed for at tage præliminæreksamen fra kursus på skolen Kornmod i Silkeborg. Han opnåede det bedste resultat på hele holdet.

Hans nevø Peder Dam var dengang dreng og færdedes meget i Sejling hos sin bedstefar, som han elskede. Han var så sød og rar, sagde han senere. Da de to havde fulgt Viggo til toget i Silkeborg, den første etape

Anton og Vilhelmine Østergaard med døtrene Thora, Else, Marie og Ingeborg. Bagved sønnerne Emil, Knud, Tage, Kristian, Anders og Viggo. Foto sommeren 1924.

på den lange rejse, sagde bedstefar: Så ser jeg ham aldrig mere, fortalte Peder Dam. Det var rigtigt forudset. Mens Emil rejste hjem og blev gift i 1929 med Esther Thygesen, kom Viggo aldrig tilbage.

Antons helbred var ikke længere det bedste. Hjertet gav problemer, og en kraftig astma udviklede sig. Han og Vilhelmine havde naturligvis deres overvejelser om, hvordan ejendommen skulle drives videre. Anton gik ind for, at sønnen Knud, der var murer, kunne overtage gården. Anton og Vilhelmine ville blive boende i deres stuehus, og Knud byggede selv et nyt lige overfor, da han overtog gården i 1927.

Et af børnebørnene skildrer Vilhelmines stue fra den tid. Hun husker sin bedstefar for bordenden, uret på væggen og kedelen på kakkelovnen – et billede på dyb ro. I køkkenet var der altid orden med renpudset porcelæn i tallerkenrækken. Også Vilhelmines svigerdøtre har bemærket, at hun var mere omhyggelig med at holde sit hus og tøj mere rent og pænt end sædvane var for andre bondekoner dengang – vel en påvirkning fra opholdet i præstegården. Samme barnebarn siger også, at hun var ualmindelig renfærdig i tale og tanke. Hendes væg var udsmykket med billeder af Grundtvig, Kold og pastor J.P. Møller.

Antons helbred forværredes. En dag hentede Vilhelmine sin sønnesøn Svend ind i sovekammeret. Den treårige dreng blev lidt bange, da

han så sin bedstefar med et langt skæg i sengen. En nat sov han ganske stille ind, den 19. januar 1936.

Som enke fik Vilhelmine nogle virksomme år. Hun kunne besøge børn og børnebørn på Fyn i længere perioder og hjælpe med husholdning og forberedelser, når nye børnebørn meldte deres ankomst. Var hun hjemme, besøgte hun Engedal næsten hver dag. Børnene derfra husker, at når de kom løbende fra skole, mødte de hende, altid strikkende på en strømpe, med et garnnøgle under armen og en mulepose over skulderen.

Fra Manitoba kunne Viggo via breve og mange fotografier på afstand følge sine søskendes tilværelse og læse om den hurtigt voksende familie. Han blev underrettet om børnenes udvikling, de nye, der ankom, og de, der var i vente. I alt fik Vilhelmine 40 børnebørn.

Viggo svarer vemodigt, at han til gengæld ikke har meget at skrive om, for jeg har jo kun mig selv, ingen familie, ingen høns eller grisesøer osv. at skrive om. Han modtager et billede fra familien i Engedal og kommenterer til sin søster Marie, at han var glad for det; der skulle bare have været et navregister også, for det kniber med at huske navne på dem alle. Han påskønner, da han får et billede af niecen Thora: det var meget fornuftigt at sætte navn og dato på; det vil altid hjælpe til at holde familieregistret i orden, svarer han.

I 1930 er der arbejdsløshed både i Amerika og Europa. Viggo fægte sig igennem med samme arbejde, som Emil havde haft, og led under uvirksomheden: Arbejde er ved at blive en sjælden vare (i Winnipeg), og der er så mange om det. Jeg håber snart, tiderne vil forandre sig en smule, ellers bliver det vel ikke morsomt at være herovre, skriver han, og tilføjer: Men I har vel heller ikke gyldne tider hjemme.

Meddelelsen om Viggos død i 1938 kom ikke helt overrumplende for Vilhelmine. Hun vågnede en nat og syntes, hun havde set Viggo på stor afstand. Hun blev klar over, at der måtte være et eller andet i gære: Måske skal han giftes, måske er han død, måske kommer han nu hjem, sagde hun om morgenen.

Ved årsskiftet kom der brev fra Canada. Det var skrevet på engelsk, og Vilhelmine gik da for at få det tydet om til præsten, P.J. Fiig-Pedersen, sognepræst i Sejling-Sinding 1929-42. Her fik hun at vide, at præsten sov til middag og ikke kunne forstyrres før senere. Da hun mødte op igen, fik hun brevets indhold gengivet. Viggo var omkommet ved en ulykke i en guldmine. Mod behørig dokumentation og navne på forældre og samtlige søskende ville mineselskabet tilsende de beskedne efter-

ladenskaber og udbetaling af den ulykkesforsikring, selskabet havde tegnet for ansatte.

Præsten viste sig overordentlig hjælpsom i denne komplicerede sag. Vilhelmine skrev herom i et brev: Alt, hvad vi får, går gennem pastor Pedersen, der jo kan oversætte det for os, besvare alt, hvad der kommer; det er han jo som sømandspræst blevet vant til og gør det villig og gerne. Det er jo en stor tjeneste, han gør os. De skrivelser, der ankommer, oversætter han og skriver dem af på skrivemaskine, så I alle (hendes børn) kan læse det. Det er jo meget pænt og hensynsfuldt af ham. Pastor Petersen gør så meget for mig i denne tid, og han vil selvfølgelig ingen betaling have for det. Derfor gik Vilhelmine i stedet ned til præstegården og forærede ham en slagtet and.

Enkeltheder om den tragiske ulykke kunne uddybes, da det i 2000 lykkedes at tilvejebringe fotokopier af aviser og andre samtidige dokumenter fra et kulturinstitut i Winnipeg. Viggo havde haft arbejde et halvt års tid i en guldmine, der lå i et ret øde distrikt nordvest for Winnipegsøen nær byen The Pas. Han befandt sig på en stope, en trappeliggende udhugning i minetunnellen, da et stort klippestykke pludselig løsnede sig, faldt ned og ramte ham. De tilstedeværende arbejdskammerater bragte ham omgående op til overfladen, men før de nåede frem til fri luft, var døden indtrådt. Dødsattesten oplyser, at der var sket brud på kraniet som følge af et nedfaldende klippestykke. Minen viste sig i øvrigt urentabel og var kun i funktion 1937-39.

Vilhelmines sidste år

Vilhelmines sidste år blev ikke nemme at bære. I 1943 udbrød der ildebrand på gården, og hendes stuehus blev beskadiget. Ved genopbygningen blev det omdannet til udlænge. Vilhelmine rejste derfor i en periode rundt mellem børnene, hvor hun boede på skift nogle måneder ad gangen. Hun kom således i tættere kontakt med sine børnebørn på Fyn. Men endnu to af sine egne børn mistede hun ved uventede dødsfald, Thora i 1940, og Knud i 1945.

Det var tunge oplevelser. Men til gengæld fulgte hun med stor henvikelse sine første oldebørn. Anders og Mathilde ejede en gård i Sahl ved Bjerringbro med jord ned til Gudenåen. De to muntre og gæstfrie mennesker var særdeles afholdt af niecer og nevøer. Da Anders blev morfar til Kaj og Arne, frydede det Vilhelmine at se sin egen søn optræde i rollen som bedstefar.

Erindringen og glemslen er menneskets ledsagere gennem dets færden ad livsbanen. I de sidste år stod barndommens og ungdommens hændelser tydeligt i Vilhelmines bevidsthed, mens dagens og de seneste års begivenheder fortonede sig i tusmørket. Hun fik svært ved at genkende selv nære familiemedlemmer og kunne ikke finde rundt i huset eller på vejen.

Derfor fik hun ophold hos Ingeborg, og her fejredes hendes 80 års fødselsdag med gæster, gaver og blomster. Til alles forundring rejste hun sig og holdt en velformuleret og klar tale, uden at tilhørerne fornemmede hukommelsessvigt. Da hun den følgende dag så bordet med blomster og gaver, beklagede hun sig over, at det var umuligt for hende at erindre, hvad der var sket.

Silkeborg Avis havde bragt et indlæg³² om Vilhelmines liv og indsats, hvori blandt andet stod:

Det åndspræg, hun havde fra sit hjem, og som hun fik yderligere udviklet ved sit samliv med præstefamilien, svarede ret nøje til det præg, befolkningen i Sejling havde dengang, og op i sin høje alder har Mine Østergaard stadig været tro mod den grundtvigske arv og været med til at bære de gode traditioner frem til nutiden.

Mine Østergaard »faldt godt til« i Sejling, og da hun nogle år senere blev gift, skabte hun sammen med sin mand et udmærket hjem, der stærkt prægedes af de gamle dyder: Gudsfrygt og nøjsomhed. Hun var sin mand en udmærket medhjælp og en fortrinlig opdrager af den store børneflokk, der efterhånden befolkede hjemmet. Ved fælles hjælp fik de to ægtefæller lagt en god økonomisk grund under hjemmet og gav også i fællesskab dette et rigt indre indhold.

Men ikke alene i hjemmet fik Mine Østergaard betydning. Overalt, hvor hun er kendt, har hun vundet folks udelte højagtelse og hengivenhed ved sin stilfærdige, roligt afvejede, retsindige færd, hjælpsom og venlig, hvor hun kom, og altid kunne man få en indholdsrig og interessant samtale med hende.

Otte måneder senere, den 21. november 1946, gled hun stille ind i døden. Hun blev stedt til hvile af sognepræst K.P. Frandsen på Sejling kirkegård ved siden af Anton og sine svigerforældre.

Henvisninger, kilder og noter:

Standardværket om vækkelsesbevægelsernes historie er A. Pontoppidan Thysen: *Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede*, 1-7, 1960-77. Her af særlig interesse bd. 5. De senere jyske vækkelser, s. 69-85 og 107-98, og bd. 2. De fynske vækkelser.

Om den kirkelige udvikling i Sejling-Sinding: J.P. Lundøe: *Et blad af Hids herreds historie*. (Årbog for Viborg Amt, 1945, s. 1-112). A. Bobjerg: *Det grundtvigske livsrøre i Silkeborgegnen*, 1927, s. 7-37. A.C. Overgaard: *Fra Lysgård herred*, 1920, s. 58-119, samt de enkeltbiografier, der er nævnt i noterne.

Utrykte kilder: Gustav Gustavussen: *Drengen 1*, en håndskreven bog om forhold og begivenheder i Sejling 1850-1900. (I privateje). Familiebreve 1929-32, 1939 og 1968-86 samt mundtlige overleveringer og meddelelser.

Noter

1. Jelling seminarister i krigsåret 1848. Ungdomsminder af C.A. Thyregod. Indledning og noter af Bent Østergaard. (Vejle Amts Årbog, 1989, s. 7-63).
2. Espen Graugaard og Rigmor Lillelund: *Råsted Sogn 1600-1900*, 1998. Bent Østergaard: *En vestjysk præste- og degneslægt*. (Hardsyssels Årbog 1987, s. 19-38). Stamtafle over den Øllgaardsk-Lindske slægt, udarbejdet af adjunkt Hans Øllgaard Lind, u.å. (1908), dupl.
3. Konfirmandlisten i Nørre Felding kirkebog 4. april 1880, med navne, karakterer og stillingsbetegnelser på forældrene.
4. Kristian Hansen: *Langetveds historie*. *Skrave sogns historie*, 2, u.å. (o. 1976), s. 120.
5. Vilhelmine havde som voksen forbindelse med flere i sin familie, bl.a. broderen Andreas Christian Lind (1863-1931), der var fiskehandler i Fåborg, og farbroderen Vilhelm Frederik Lind (1830-1908), lærer i Gullestrup og gift med Thora Eyoľfsdatter. Lærer Lind var en af Evald Tang Kristensens meddelere og en god ven af folkemindeforskeren, der omtaler ham flere gange i sine erindringer: *Minder og oplevelser* 1-4, 1923-28.
6. Jens Abildtrup: *Jeppes Johansen*, 1934. Bogen giver en skildring af Jeppes Johansens liv og indsats. Her omtales J.J. Dinesens indgriben ikke. I stedet understreges, s. 12-16, at Jeppes Johansen kæmpede sig til fred med Gud uden vejledning og hjælp »fra noget andet menneske«, »et ret enestående tilfælde.« I et brev, skrevet af Andreas Ravn til Anders Gamborg efter Jeppes død, omtales Dinesens hjælp, og det understreges, at Jeppes selv senere har fortalt dette til sine omgivelser. Det var vigtigt for Ravn at vise, at Jeppes som grundtvigianer ikke udelukkende selv havde læst sig til troen, men også modtaget det åbne, levende ord. Brevet er aftrykt i *Budstikken*, nr. 15, aug. 1858. Se også note 15.
7. *Skovlovninger*. *Folkeminder fra Silkeborgs Vestereg*. Ved H.P. Hansen, 1936, s. 88.
8. *Eksempler bl. a. i Skovlovninger* (se note 7), s. 89. *Abildtrup* (se note 6), s. 19. A. N. Ravn: *Livserindringer*. *Nogle blade af Andreas Nielsen (Ravns) levnedsskildring*, Silkeborg 1899, s. 7-8.
9. *Skovlovninger* (se note 7), s. 94.
10. Var døbt Ole Peter Holm Larsen, men fik tilnavnet Skræppenborg efter sin første gård i Brylle. Som den betydeligste af vækkelsesbevægelsens ledere omtales han grundigt i alle værker om dette tema. *Biografi: Ludvig Schröder: Peter Larsens liv og gerning*, 1902. Ny sproglig bearbejdet udgave: Peter Larsen Skræppenborg. Ved Kristen

- Gausdal, 1991. I ældre litteratur omtales de vantes møde i Sinding i anledning af Anders Gamborgs bryllup med Jeppe Johansens søster som skelsættende begivenhed, idet det skulle være begyndelsen på Skræppenborgs rejsevirkosomhed. I virkeligheden startede den først to år senere. A. Pontoppidan Thyssen: Vækkelsernes frembrud i Danmark i første halvdel af det 19. århundrede, bd. 5, s. 69 ff.
11. Pontoppidan Thyssen (se note 10), bd. 5, s. 188. Schrøder, 1991 (se note 10), s. 175-76.
 12. Man har tidligere antaget, at Kold mødte Skræppenborg, netop da han var begyndt som elev på Sneedsted Seminarium i 1834, idet man gik ud fra Kolds tale om sine skoletanker og sit liv, afholdt på et grundtvigsk »vennemøde« i 1866. Poul Skaaning har ud fra en undersøgelse af Skræppenborgs ruter i Jylland påvist, at mødet mellem de to sandsynligvis først fandt sted i januar 1837. Poul Skaaning: Den unge Christen Kold, som samtiden så ham, 1995, s. 94-101.
 13. R. Sørensen: Rasmus Sørensen og Peter Larsen Skræppenborgs reise i Jylland, 1837, s. 14-18.
 14. Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg, 1958, s. 339. Lindberg besøgte Sinding Nedergård allerede i 1832, da han skulle besøge en søster på Grauballegård og prædike i den lokale kirke, hvor vakte fra Sinding og Salling også mødte op. Pontoppidan Thyssen (se note 10), bd. 5, s. 188. Jeppe Johansen fik i Nordisk Kirke-Tidende, 1837, s. 99 ff., aftrykt et indlæg, hvori han gør rede for sine anskuelser om den apostolske trosbekendelse.
 15. Abildtrup (se note 6), s. 42-43. Jeppe Johansen medregner her også J.J. Dinesen blandt de »vantrø præster«, der havde forbudt ham at tale Guds ord om omvendelse og tro, se note 3.
 16. Kirkebogen for Sinding: barnedåb 11. december 1838 og 17. januar 1841. Vielse 2. marts 1845.
 17. Hanne Engberg: Historien om Christen Kold, 1985, s. 206-36.
 18. Anders Andreas Nielsen, kaldet Ravn, har nedskrevet en selvbiografi med fyldig omtale af begivenhederne på egnen. Den blev udgivet året efter hans død (se note 8).
 19. Jutta Bojsen-Møller: Træk fra et langt liv, 1924. Her er hendes bryllup og Sejling-tiden omtalt s. 56-88, bryllupssangen af Hostrup s. 61-64. (Endnu o. 1950 kunne en gårdmandskone på Sydfyn, men født i Sejling, denne sang udenad). C. Hostrup: Senere Livserindringer, 1893, s. 1-104. Holger Begtrup: Dansk menighedsliv, 5, 1934, s. 154-59. Eline Boisens erindringer. Udgivet af Anna Bojsen-Møller, 1-3, 1999, bd. 2.
 20. A. Ravn (se note 8), s. 30-36. A.C. Overgaard: Fra Lysgård herred, 1920, s. 81-84. Overgaard konkluderer, at vækkelsen efter mødet i Ungstrup »gik tilbage i Sejling og Sinding, hvor grundtvigianismen fik magten, og efterhånden som tiden gik, blev der mere og mere åndelig sløvhed«.
 21. Gustavussen i Vort sogns historie i 100 år. Udg. af Salomon J. Frifeld, 1952, s. 124-25.
 22. C. Hostrup (se note 19), s. 7-8.
 23. F.B. Møller: En gammel præst fortæller. Optegnelser 1832-1864. Ved Hans Degen, 1953. Sidste halvdel af Møllers efterladte optegnelser for tiden 1864-1914 er endnu ikke udgivet, men baseret på faderens manuskript har sønnen J. Bartholdy Møller skildret Sejling-tiden 1874-83 i Minder fra gamle grundtvigske hjem. Samlede og udgivet af H.P.B. Barfod, bd. 5, 1926, s. 120-30.
 24. J.P. Lundø: Et blad af Hids herreds historie. (Årbog for Viborg Amt, 1945), s. 92.
 25. Gustav Gustavussen (1888-1965), bolsmand, har skrevet en del jyske viser, lejlighedsange samt artikler til dagspressen. Frifelt (se note 21), s. 121-50. Gustavussen nedstammer fra en svensk soldat, Andreas Halvig (1694-1774), der blev taget til fange ved Stenbocks overgivelse af Tønning 1713. Han blev siden gift med en pige fra

- Sejling og overtog her en fæstegård. Halvigs søn Gustavus Andreasen (1725-1815) er tipoldefar til Gustav Gustavussen. Der findes stadig mundtlige overleveringer i slægten og på egnen om Halvig.
26. Kirkebogen for Sejling oplyser, at ungkarl Christen Gustavussen og pigen Ane Male-
ne Andersen blev gift i kirken 28. marts 1876 – altså to år efter »gamle Møllers« af-
rejse.
 27. Slægtsbog for efterkommere efter Thøger Michelsen, født 1781, gårdmand i Sejling
sogn. Dansk Slægtsforskning, Fredericia 1961. (Denne slægtsbog er behæftet med
flere fejl). Anton Østergaards forfædre i Rye og Dover er skildret i Niels Ravn: Gam-
le slægter i Rye sogn, 1969, ny udg. 1981, s. 9-35, 28-48, 75-83, 94-95 og 112-128.
 28. Hans Peder Nielsen, 1855-1921. Hjælpe lærer i Sejling fra 1881 og lærer 1886-1921.
Einar Poulsen: Viborg amts degne- og skolehistorie, 1957, s. 690. J.P. Lundøe (se
note 24), s. 96-97.
 29. Silkeborg Seminarium 1886-1911. Et festskrift, 1911. P.J.M. Vinther: Hemming
Carstensen. (Silkeborg Seminarium 1886-1936), 1936, s. 86-89.
 30. Kristian Østergaard: Hvorfor jeg blev friskolelærer. Optegnelser fra omkr. 1947 i
Dalby Arkiv.
 31. Meddelt af Folmer Christensen, Munkebo, der er vokset op på Hindsholm.
 32. Silkeborg Avis 11. januar 1946, indsendt af B-p.

Kvaksalver på godt og ondt

Husmand Christen Thordalsen (1789-1847)

Kvaksalveri kendes langt tilbage i tiden, men er også højaktuelt i dagens Danmark. Man læser i aviserne om folk, der er blevet dømt eller anklaget. Straffen i dag er dog ikke så hård, som den var omkring år 1800, hvor overtroen var stor og også var koblet sammen med kvaksalveriet.

Om kvaksalvere hed det i forordning af 5. september 1794, at det var »De som tager syge under kur, og således udsætter disse for fare«.

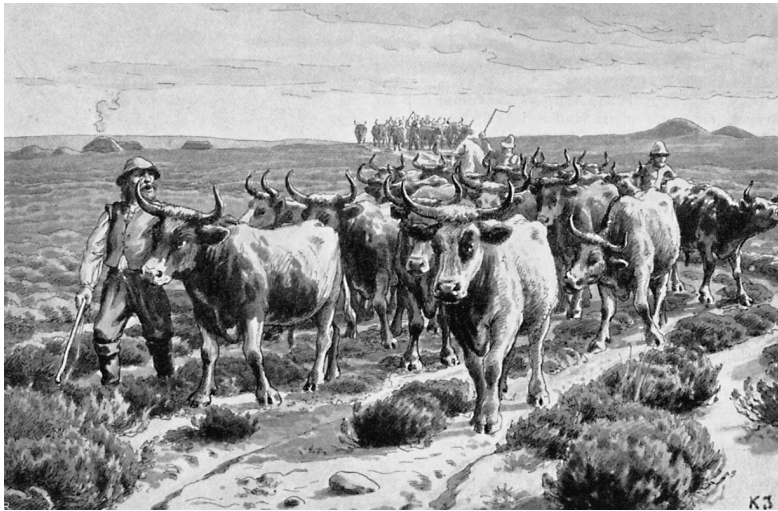
Man kunne dengang ved at tage en akademisk grad få kgl. bevilling til at virke som en slags naturlæge, men en sådan bevilling blev meget sjældent givet.

Christens baggrund og opvækst

Her skal vi høre om en lille husmand, Christen Thordalsen eller Thorsted, der havde skiftende bopæle i Vest-, Midt- og Østjylland. Han havde mange forskellige navne, og han kom gang på gang i klemme i retssystemet, fordi han gerne ville hjælpe folk og bruge sin kunnen. Han var en ret så interessant person, og hans skæbne giver et ganske godt billede af, hvordan kårene dengang var for den jævne mand og den store respekt, man dengang nærede for øvrigheden og dermed også for lægestanden.

Hans livshistorie er bemærkelsesværdig, for han synes med tiden at være blevet kendt viden om. Han havde i sin kamp mod lægestanden og myndighederne mange støtter, og man ser gennem forløbet af sagerne mod ham en vis vaklen hos myndighederne og usikkerhed med hensyn til de domme, han idømtes. I de mange retssager blev nedskrevet ganske mange udsagn, der kaster lys over de aktiviteter, som en kvaksalver kunne føre sig frem med.

Christen Thordalsen fik et hårdt, spændende og ret usædvanligt livsforløb. Det kan belyses ud fra et omfattende kildemateriale, som er fundet dels på Landsarkivet i Viborg, dels på Rigsarkivet. En del er fundet i

Stedeflok på vej gennem Jylland. Det var flokke som disse, Christen Thordalsens mor fulgte ad de lange veje ned mod Holsten. Tegning i Danmarks folk i skildringer af danske videnskabsmænd, 1901.

trykte kilder, især gamle aviser. En del overleveringer og skrøner om ham har også overlevet i familien. Nogle viste sig at være sande, og de er taget med.

I Christen Thordalsens efterslægt gik den overlevering, at han skulle være et sigøjnerbarn, der nyfødt var blevet efterladt i laden hos et husmandspar på Mors. De blev glade for drengen og tog ham til sig som deres egen. Den historie holder ikke helt

Her er den virkelige historie, som ikke er mindre farverig.

Studedrifterne til Holsten gik ned langs vestkysten og kom i 1789 igennem Ramme pastorat. Med i studedriften dette år var der en fattig gravid kvinde, Dorthea Hansdatter fra Nørhå sogn i Thy. Om hun føder på vejen fra Holsten, eller det først sker, da de når til Ramme, er uklart, men præsten i dette sogn får i alt fald nys om, at der i laden i Rammegård befandt sig et nyfødt drengebarn, og sørger for at få den lille hedning døbt.

Det skete i Ramme Kirke den 18. oktober 1789, hvor præstens tjenestepige Margrethe holdt den lille dreng over dåben og præstens karl Niels Jensen og to tjenestefolk fra Rammegård, Jacob Nielsen og Svend Kirk, samt Marie Traiborg og Ellen Olsdatter var faddere. Drengen får

navnet *Christen*, og til barnefar udlægges en soldat ved navn Thorsten fra Thisted. Faderen til Christen findes kun nævnt denne ene gang her ved hans døb.

Christens mor, Dorthea Hansdatter, var født den 16. maj 1762 i Stenbjerg i Nørhå sogn af fattige forældre, nemlig husmand Hans Christensen og Margrethe Nielsdatter, og hun var den ældste i en børneflokk på 10. Hendes forældre skulle begge have haft noget at gøre med stude-drifterne til Holsten. Dorthea selv fulgte med stude-drifterne frem og tilbage. Måske har hun været den, der skulle sørge for mad og tøj?

Christen følger sin mor med studeflokkene sydpå, indtil han er ca. 3 år. Hans mor afleverer ham da hos husmand Mads Smed og hans kone Ane Olsdatter i Dragstrup på Mors til kost og opdragelse. Moderen skulle have betalt dem et årligt beløb for hans ophold. De kommer til at holde af ham og sørger godt for ham.

Han gik i skole i Frøslev og lærte at læse og regne, men han fik aldrig lært at skrive. Dengang krævede man, at man skulle lære at læse, da man ellers ikke kunne læse den lille katekismus og bibelen. Ville man lære at skrive, kostede det ekstra, og for en fattig husmandsknægt har det ikke været nødvendigt.

Christen har givet gjort sig nyttig hos Mads og Ane og har sikkert også tjent som dreng hos gårdmændene på egnen. Da han blev konfirmeret 1807 i Frøslev, tjente han hos Mogens Christian Mouritzen i Frøslev.

Mads Smed døde som 70-årig i 1801, Ane blev 80 år gammel og døde i 1824. I folketællingen 1801 står Mads anført under Dragstrup som husmand med jord, og foruden ham og Ane står Christen, nu med efternavnet Christensen, anført som tjenestedreng, 12 år gammel. Når hans navn er stavet på så mange forskellige måder, er det ikke skrivefejl. Man har ikke kunnet blive enige om hans navn. Da han selv aldrig havde fået lært at skrive, var det den, som førte pennen, der bestemte, hvad der skulle stå. Christen fik kun tingene læst op, inden han med ført pen satte sit navn under. Derfor ser man ham anført med mange forskellige efternavne, Thordalsen, Thorsdalsen, Thaarsted, Thorild, Thorkildsen, Thorsten.

Christens familie

I 1812 tjente Christen på Dueholm. Her blev han udlagt som barnefarer til Anne Villadsdatters barn Mads den 13. februar 1812. Anne, der

var blevet døbt 12. maj 1782 i Stagstrup, boede hjemme hos sine forældre, Villads Christensen Heel og Anne Christensdatter i Stagstrup. Hun havde i forvejen en lille pige, Marianne, der var født 10. juni 1808 i Stagstrup. Faderen til pigen var matros Michel Andersen, udkommanderet til København.

Christen vedkendte sig faderskabet og blev viet til Anne den 18. maj 1812 i Stagstrup, samme dag, som Mads' dåb blev publiceret. Anne og børnene blev foreløbig hjemme hos hendes forældre, indtil Christen i 1813 købte et lille hus i Rakkeby, og her blev der plads til dem alle, også til Marianne.

Christen skulle dette år ind og aftjene sin værnepligt ved 2. Jyske Regiments Jægerkompagni i Viborg, og da Anne ikke var så rask, flyttede hendes søster Maren ind hos dem for at hjælpe hende. Maren var døbt 3. november 1784 i Stagstrup. Hun var væverske og kunne forsørge sig selv med det. På dette tidspunkt var hun gravid og fødte en lille pige, Anna Cathrine, 26. september 1813 i Rakkeby. Faderen til den lille pige var ungkarl Søren Myg fra Skjoldborg. Pigen døde allerede 4. januar 1814 i Rakkeby.

Der har været nok at se til med en syg kone og to sammenbragte børn. Anne, Christens kone, døde 27. juni 1813, 29 år gl. Det faldt naturligt, at Maren blev hos børnene, og hun og Christen giftede sig 16. oktober 1814, og sammen tog de ansvaret for alle børnene. Annes pige Marianne var da 5 år, Christens barn Mads 1¹/₂ år, og dertil Marens Anna Cathrine. Christen var stadig inde som soldat og kun hjemme på orlov. Ved vielsen anførtes Christen som arbejdsmand og bonde, og om Maren hed det, at hun nærrede sig ved at spinde og sy.

Maren og Christen fik igennem årene fem børn sammen. Villads blev som den ældste født 3. juni 1815 i Rakkeby, Anne Marie 10. december 1818 i Solbjerg, Anne Kirstine 17. maj 1820 i Solbjerg, Anne Dorthe 14. juli 1822 i Skallerup og Tobias 11. februar 1825 i Sundby på Mors.

I 1817 brændte deres lille hus i Rakkeby. Christen fandt hurtigt et andet hus i Sejerslev. Uheldigvis fik han ikke købesummen betalt i tide, så huset blev solgt over hovedet på dem i 1818. Han købte så et hus i Solbjerg, og gjorde det i stand til familien.

Det er et gennemgående træk, at han hele tiden sørgede for, at hans familie havde et ordentlig sted at bo, selv om det kneb ham at få penge til det. Han havde sikkert haft sin egen opvækst i tankerne, og ville derfor gerne give sin kone og børn tryghed.

Christen aftjente jo sin værnepligt på dette tidspunkt og kunne der-

Stuehus på Mors, tegnet i 1880'erne. Væggene er lave, og stråtagets tagskæg er kun godt 1 m over jorden, bortset fra det lille stykke sydvendte husmur med nogle få små vinduer. Huset har åbent ildsted med røgaftræk gennem en lyre i taget. Tegning af Carl Jensen i R. Mejborg: Gamle danske hjem, 1888.

for ikke selv forsørge familien, men det passede ikke Solbjerg sogn, at de skulle overtage Rakkebys forpligtelse over for familien, så længe han var inde som soldat. Familien omfattede i august 1820 fem børn, og Christen var på det tidspunkt syg, idet han var blevet hjemsendt på grund af et slagtilfælde. Der har været smalhals i det lille hjem, og over for sognepræst Søe i Solbjerg forlangte Christen offentlig understøttelse. Ved brev af 16. august 1819 til Rakkeby sogn refererede Thisted Amt til denne henvendelse og forlangte Christen bragt til Rakkeby, idet forpligtelsen til at underholde familien måtte påhvile dette sogn, da Christen sidst havde opholdt sig dér i tre fulde år. Medmindre da Rakkeby sogns fattigkommission ved forhandling med Solbjerg kunne opnå en ordning med refusion af dette sogns udgifter, der også ville omfatte Christens kur hos distriktslægen. På svar fra Rakkeby sogn måtte amtet ved brev af 31. august 1819 fastholde dette, dog at Christen skulle forblive i Solbjerg, hvor amtet fandt ham i en gældbunden tilstand med ejendele, der måske næppe kunne kaldes hans.

Christen begynder som kvaksalver

Under sin soldaterjeneste havde Christen meget af tiden fungeret som sygepasser. Lægen syntes godt om ham, lånte ham en hel del bøger og gav ham samtidig en del praktisk erfaring i forbindelse, medicin m.m. Da Christen var blevet hjemsendt i 1819, skulle han ifølge overleveringer først have begyndt på at behandle og kurere dyr. Især naboerne kom og bad ham hjælpe sig, da de vidste, at han havde held med sig.

Han var derefter også begyndt med at behandle folk for forskellige

sygdomme og småskavanker. Naboer og bekendte kom til ham og bad om hjælp, og da han tilsyneladende også her havde held med at hjælpe dem, rygtedes det hurtigt, at han skulle være i stand til at afhjælpe mange ting. Det kunne se ud til, at det er den læge, der havde hjulpet ham med bøgerne, der opfordrede ham til at søge om lov til at tage patienter. Noget, der selvfølgelig vakte oprør i lægekredse i Thisted amt, og en retssag mod ham var under opsejling.

Christen får en til at hjælpe sig med at skrive en ansøgning om licens til kongen, og får også fat i nogle attester fra folk, som han havde kureret. Alle attesterne er behørigt attesteret af naboer og sognepræster.

I Danske Kancellis arkiv i Rigsarkivet finder vi hans ansøgning:

*Solbjerg by og sogn, under Thisted amt,
den 25. marts 1820. Christen Thordalsen
søger allerunderdanigst tilladelse til
i Thisted amt at tage patienter under
kur for udvortes svagheds tilfælde.*

Til kongen!

Stedse har jeg fra ungdommen affølt lyst og attrå til lægekunsten, uden dog egentlig at kunne holdes frem til opnåelse af et sådant mål, dels fordi mine forældre var uformuende almuesfolk, der ikke havde evne og lejlighed til at lade mig studere, og dels fordi jeg som værnepligtig blev udskrevet til Deres Majestæts krigstjeneste som jæger ved 2. Jyske Infanteri Regiment og der tjente, medens jeg skulle have opofret mig til lægefaget.

Ikke desto mindre har jeg dog ved given lejlighed erhvervet mig en del lægekundskaber, såvel teoretiske som praktiske, Dels hos regimentsfeltskærere, dels hos andre lægekyndige og dels aflæsning og også erfaring, så at jeg nu er istand til at kurere øjensvagheder, kræft, gevækster, koldfyf, benskade og andre udvortes svagheder.

Som følge deraf har adskillige i omegnen tyet til mig om hjælp, og som hosfølgende attester udviser, har jeg kureret adskillige personer, hvis svagheder og bræk jeg så mig i stand til at ændre, og skønt jeg til sådan praksis var uberettiget, fandt jeg det dog at være en pligt, menneskeligheden og fornuf-ten bød mig.

En sådan etisk pligts efterladelse kunne vel forsvares, men jeg anså det dog for en umenneskelighed eller utilgivelig hårdhed at nægte næsten, som er i nød, sin hjælp, når man ved redning og kan hjælpe, helst i de tilfælde, vedkommende autoriserede læger trækker sig tilbage.

Af de mange patienter, der har meldt sig hos mig om hjælp, har jeg kun antaget de, der forgæves har frekventeret distriktslægerne, og har stedse henvist hjem til disse. Ligesom jeg aldrig har eller nogensinde agter at befatte mig med helbredelsen af indvortes svagheder, kun de patienter, som er beladte med sådanne udvortes svagheder, som det står i min magt at kurere, det jeg ønsker at måtte tage under hånd, og villig er jeg til at underkaste mig den i allernådigst forordning af 5. september 1794 befalede prøve, enten hos stiftsfysikus eller distriktslægen.

Grundet herpå giver jeg mig den frihed allerunderdanigst at ansøge Deres Kongelige Majestæt om allernådigste tilladelse til at måtte praktisere i Thisted amt som læge af benskade, kræft, øjenssvagheder, koldfyv, gevækster og andre udvortes svaghedstilfælde.

Over denne ansøgning udbedes vedkommende høje autoriteters erklæringer gunstigen meddelt.

*Allerunderdanigst
Christen Thordalsen.*

Med ansøgningen sendte Christen nogle attester, som eksempelvis følgende:

Af glædesfølelser over mit bekomne helbred igen, kan jeg ikke undlade mig for, at jeg jo med en følsom glæde skal give Christen Thordalsen til hans ære mit bevis for den af ham mod mig beviste store velgørehed, da han i en tid af 5 til 6 uger hjalp mig af min elendige svagthed, nemlig kræft, som jeg havde i mit bryst, dette var allerede så vidt, at det var og i mit kraveben og om på min side, og nu er jeg ganske frisk. Gud være lovet og tak.

Jeg var i Nykøbing omtrent i 14 dage under sr. doktor Nyeholms hånd, men det hjalp slet intet, jeg blev meget værre. Han lagde plaster derpå, at der ej skulle gå hul derpå, men der gik alligevel hul, og så ville han ej gøre mere derved, så kunne jeg gå hjem lige så svag, som jeg var. 5 rbd. måtte jeg give ham, så snart jeg kom til ham, men det var synd og ej ret at gøre mig, som en fattig pige.

Solbjerg, den 12. marts 1818.

Ane Lauritzdatter

Til vitterlighed havde Ane Lauritzdatter fået to mænd fra Solbjerg til at underskrive med sig, og yderligere bevidnede sognepræst Kr. Søb nogle dage senere med sin underskrift, at han havde hørt hende udtale dette. Flere andre bilag af samme art var underskrevet af personer fra Mors: Sejerslev, Salling; Rærup, og Thy: Tømmerby, Ræhr og Skinnerup.

Christens ansøgning blev af Kancelliet den 23. maj 1820 sendt tilbage til Thisted Amt til påtegning, og blev herfra den 24. juni returneret til Kancelliet med en række bilag.

Et af disse viser med al tydelighed, at det ikke blot var rent lægefaglige hensyn, der spillede ind. Det anførtes, at Christen aldrig havde haft teoretisk eller praktisk kundskab om lægevidenskaben, førend han som soldat havde kommanderet som sygevægter på en sygestue. Han havde i amtet foretaget flere kure og været temmelig heldig med nogle, men dette held blev nærmere tilskrevet patienternes gode natur end Christens lægekundskaber. Imidlertid havde supplikanten, hed det, tilvundet sig en del praksis hos almuen, der var tilbøjelig til at tro enhver, som med friskagtighed og uforskammeth udgav sig for at besidde kundskaber, der i ordets egentlige forstand manglede. Dette var tilfældet med supplikanten, som efter rygtet erklærede sig duelig til endog at kurere krøblinge og pukkelryggede og andre sådanne, der fra barndommen havde haft uhelbredelige legemsbrok. Det blev fremhævet, at amtet ikke manglede duelige læger. De beskikkede distriktskirurger havde udmærket sig med flere vanskelige operationer, og der var flere andre læger. Man ville ikke drage supplikantens duelighed i tvivl, men mente ikke at burde anbefale hans ansøgning, da det var uretfærdigt, at de, der fra deres ungdom havde opofret sig for lægefaget og havde erholdt tilstrækkelige kundskaber, kunne komme til at lide ved, at der blev ansat flere personer, end nødvendigheden krævede, hvilke ansættelser desuden ville lede til bedrageri og dovenskab. Brevet sluttede med at anmærke, at supplikanten af amtet var sat under tiltale for kvaksalveri, men at sagen var stillet i bero, indtil kongens resolution var indløbet.

Her blev altså lagt op til den første retssag mod Christen.

Den 1. retssag (1820-21)

Udgangspunktet for retssagen var et retsmøde 10. januar 1820 på rådstuen i Nykøbing Mors, hvortil Christen Thordalsen blev indstævnet til forhør vedrørende udøvet kvaksalveri. Senere fulgte en indberetning af 7. marts 1820 fra distriktskirurg Anton Ivar Wittendorff (1786-1853) i Thisted til Thisted Amt om, at Christen Thordalsen hos Jens Bak i Skinnerup skulle have befattet sig med kvaksalveri, visen igen osv. Wittendorff anmodede om, at der måtte blive optaget et forhør af Christen Thordalsen, der engang tilforn skulle have været dømt for kvaksalveri.

Forhør den 26. maj 1820

Et sådant forhør blev optaget den 26. maj på Hillerslev-Hundborg Herreders tingstue i Thisted efter indstævning af Jens Bak og hans kone Maren Kirstine Nielsdatter i Skinnerup, sognefoged Christen Østergaard i Skinnerup og Peder Blak og dennes tjenestepige Maren Christensdatter af Ræhr.

Under forhøret forklarede Jens Bak, at hans kone det forrige efterår lå syg i nogle uger og i længere tid var fra forstanden. Han søgte hjælp hos distriktskirurgen, som ordinerede medikamenter, men de hævdede ikke sygdommen. Han havde da hørt, at Christen Thordalsen i Solbjerg kunne kurere sygdommen, og søgte derfor dennes hjælp. Christen Thordalsen fulgte med ham til Skinnerup, og da han havde set konen, købte han medikamenter på apoteket i Thisted, nemlig dråber og pulver, som konen tog ind. Da hun havde brugt det 1, 2 à 3 dage, blev hun noget roligere, idet hun ellers var meget ustyrlig. Christen Thordalsen var 2-3 gange i deres hus, og konen brugte de af ham ordinerede medikamenter omtrent en måneds tid, hvorefter hun var fuldstændig restitueret. Hvilke medikamenter det var, konen brugte, vidste Jens Bak ikke. For kuren betalte han til Christen Thordalsen så vidt erindredes 2 rbd. i penge, en skæppe ærter og en skæppe byg.

Jens Baks kone forklarede selv, at hun ikke kunne erindre, at Christen Thordalsen under hendes sygdom og afsindighed var i hendes hus og talte med hende eller ordinerede hende medikamenter, men efter at hun fuldkommen var restitueret, havde hun omtrent 8 dage før kyndelmisse sit barn i kirke, på hvilken dag Christen Thordalsen atter indtraf i hendes hus. Hun klagede da over at have ondt i brystet, hvorefter han gav hende 14 à 15 dråber harlemmerolie i lidt brændevin og undertiden i øl, da hun brugte disse medikamenter, og hun syntes, at det lindede hende for brystet.

Også Peder Blaks pige Maren Christensdatter af Ræhr Hedegård blev forhørt og forklarede, at hun 4-5 år tidligere fik nogen følelseløshed i den højre hånd og siden tillige i den venstre, hvorved fingrene blev døde og hårde i enderne. Hun kunne vel bruge hænderne til groft arbejde, ligesom hun også kunne binde og sy, men det gik noget langsomt. Hun søgte distriktskirurgen, som ordinerede hende nogle salver, som hun købte på apoteket, og hvormed hun smurte hænderne, men skønt hun brugte dette omtrent 3 måneder, mærkede hun deraf ingen virkning. Da hun hørte, at Christen Thordalsen var i Skinnerup hos Jens Baks kone, søgte hun ham dér og spurgte ham om råd. Han sagde da, at han

vel kunne kurere hende, når hun kunne komme over til ham på Mors, men hun måtte først forsøge at trække hul på fingrene, førend han fuldkommen kunne bestemme, om de kunne helbredes. Derfor blev hun i 4 dage i Skinnerup, i hvilken tid Christen Thordalsen på enderne af hendes fingre udvendig lagde spansk flueplaster, som trak vabler til, som han siden klippede op. Efter at dette var sket, gik hun igen til Solbjerg og forblev i 14 dage hos ham, hvor han atter lagde spansk flueplaster på fingrene, som igen trak vabler, der ligesom de forrige blev opklippet, da huden efter første gang var lægt. Derefter lagde han atter plaster på fingrene og smurte dem med noget salve, som hun ikke vidste, hvorledes var præpareret. Da hun havde været på Mors i 14 dage, var hendes hænder så vidt kureret, at de næsten var ligesom før, de blev følelsesløse. For kuren havde hun endnu ikke betalt Christen Thordalsen noget, men for medikamenterne havde hun udgivet 9 mk. Hendes forklaring blev bekræftet af Peder Blak af Ræhr Hedegård, hendes bror.

Sognefoged Christen Østergaard af Skinnerup kunne hertil blot sige, at han vel havde hørt om, at Christen Thordalsen havde kureret på Jens Baks kone og pigen Maren Christensdatter, men om de virkelig var blevet helbredt ved hans hjælp, vidste han ikke. Derimod havde han hørt, at Christen Thordalsen skulle have befattet sig med at kurere flere, som han havde helbredt, men hvilke kunne han da ikke opgive. Imidlertid lovede han skriftligt at opgive det til dommeren inden 8 dage, hvorfor forhøret blev udsat til 3. juli.

Forhør den 9. juni 1820

Forud for retsmødet i Hillerslev-Hundborg Herreders tingstue i Thisted blev fremlagt og oplæst en opgørelse over Christen Thordalsens »doktorprofession.« Den kaster lys over hans aktiviteter, og omfatter Jens Pallisen i Holder i Vester Vandet sogn, Peder Poulsen på Ballerum i Tved sogn, Anne Rytter i Kløv i Hundstrup sogn, husmand Anders Andersen Oddershede i Hillerslev og gårdmand Søren Skrædder i Hjarde-mål.

I retten forklarede Søren Skrædder, at der hos en af hans naboer var en pige ved navn Kirsten Ovesdatter, som omtrent et halvt års tid havde været noget fjantet eller vanvittig. Denne pige har Christen Thordalsen i sidste maj måned haft under kur. Befølt hende på hænderne og brystet og derefter givet hende medikamenter, som kostede 10 mk. 8 sk. Om disse medikamenter var pulver eller dråber, ved han ikke, men kuren

frugtede ikke, og pigens forfatning er endnu lig den som forhen. Om Christen Thordalsen ellers anvendte kunster for helbredelsen, ved han ikke af.

Peder Poulsen på Ballerum forklarede, at hans stedsøn Christen Pedersen, som nu er 7 år gammel, i sit 4. år længe lå syg, hvilken sygdom efterlod de følger, at drengen ikke kunne tale, og at han var næsten døv, hvorfor han søgte råd hos lægerne i Thisted og Nykøbing. De lod drengen elektrificere, hvilket sidste, så vidt han kunne skønne, efter gentagne forsøg hjalp lidet på drengens hørelse. Tale kunne han ikke undtagen sige enkelte ord, for eksempel ja, nej og av.

Da lægerne ikke kunne kurere drengen, søgte han hjælp hos Christen Thordalsen, som til den ende indfandt sig i hans hus, så drengen i øjnene og følte på hænderne og pulsen. Derefter gav han ham et pulver, som han afhentede hos Christen Thordalsen under hans ophold i Skinnerup. Pulveret var grønt af kulør, men hvoraf det var præpareret, vidstes ikke. Pulveret blev indgivet drengen i vand tre dage efter hinanden, men forekom det ham, at han efter at have taget det, kunne høre lidt bedre end forhen. Så var drengen nu ligesom før, Christen Thordalsen kom til ham. Han havde ikke videre søgt hans hjælp, da han var lovlig blevet efterlyst. Det var ham ikke bekendt, at Christen Thordalsen ellers brugte nogen kunster, som kunne være overtro.

Anders Oddershede fra Hillerslev forklarede, at han havde en datter, Maren, som sidste år ved juletid gik fra forstanden og blev ganske ustyrlig, så der måtte holdes vagt hos hende, omtrent et par måneder. Han søgte doktoren i Thisted, som gav pigen medicin, der ikke virkede, og pigens tilstand blev uforandret. Han søgte derfor til Christen Thordalsen, som var fire gange i hans hus, følte den syge på legemet, årelod hende på begge arme og derefter ordinerede medicin til hende, dråber og pulver, som Anders købte på apoteket i Thisted, hvilket blev sat på brændevin, og pigen derefter fik ind.

Han købte således flere gange pulvere og dråber af forskellig slags, men hvilke navne pulvere og dråber havde, ved han ikke eller kan erindre, men iblandt var dyvelsdræk og så vidt vides lakridstræ. Af det, som blev sat på brændevin, fik pigen 2 à 3 gange om dagen, hver gang omtrent så meget som en halv dram efter Thordalsens anvisning. Efter at pigen havde begyndt at bruge de af Christen Thordalsens ordinerede medikamenter, blev hendes tilstand forværret, og hun blev mere urolig, men da hun vedblev at bruge medikamenterne, blev hendes tilstand bedre, så at hun kom til at sove og blev mere rolig, ligesom hun nu ikke

Thisted, den lille provinsby, hvor kvaksalveren Christen Thordalsen adskillige gange måtte møde til forhør og retsmøder. Gouache af R. H. Kruse (1796-1877) fra midten af 1800-årene.

er så ustyrlig, som hun var forhen, og der nu ikke mere behøves at holde vagt ved hende.

Imidlertid var pigen endnu ikke kommet til forstandens fulde brug, så hun kunne bestille noget eller være til nytte. Mellem påske og pinse ophørte pigen med at bruge medikamenter, og det, som faderen havde købt, kostede ca. 10 rbd. i sedler.

Han har ikke betalt noget for Christen Thordalsens ulejlighed, og denne havde overladt det til ham selv at give ham, om han kunne eller ville, efter »tykke«.

Forhør den 16. juni 1820

Forhørene fortsattes den 16. juni på herredskontoret i Thisted. Her var Jens Pallesen fra Holler mødt og forklarede, at hans kone omtrent to år tidligere havde koldfeber, som efterlod sig ubehagelige spor og sygdom i hele legemet, der undertiden bandt hende til sengen. Han søgte råd hos doktoren i Thisted, og af ham havde hun to år tidligere to gange fået medikamenter, som dog ikke virkede.

Han havde imidlertid hørt, at Christen Thordalsen i foråret var på egnen, og søgte råd hos ham, og til den ende var denne to gange i hans

hus kort før påske. Han omtalte ikke, hvori hendes sygdom bestod, men han ordinerede pulver og dråber, som Jens købte på apoteket for omtrent 1 rbd. Medikamenterne, hvis navne han ikke kunne opgive, brugte konen som de kom fra apoteket, og tog dem ind om morgenen på fastende hjerte. Disse medikamenter, som blev købt to gange, brugte konen i nogen tid, og så vidt skønnes har hun derefter fundet bedring, og er nu for så vidt restitueret. Om sygdommen kunne han ellers ikke forklare sig, andet end at konen havde nogle strækninger, når samme påkom, hvorved hun klagede over, at hun havde det hårdt for brystet, dog uden at hun var urolig i hovedet eller gav nogen ualmindelig lyd fra sig. Dog kunne hun undertiden blive lidt forvildet i hovedet, hvilket dog straks gik over igen. Han har endnu ikke givet Christen Thordalsen noget for kuren.

Distriktskirurg Wittendorff sendte nu en klage til amtet, om at husmand Christen Madsen i Bangsgård tilsteder kvaksalveren Christen Thordalsen tilhold i hans hus, for at de, der ønsker at konsultere ham, dér kan træffe ham etc., og bad assessoren om at foranstalte det fornødne. Forinden svar på Christen Thordalsens ansøgning om jus practican-di indløb, kunne søgsmål for hans kvaksalveri ikke anlægges, hvilket Wittendorff i betragtning af klagernes øvrige indhold ikke ville lade ubemærket.

Christen havde søgt om en bevilling til at praktisere, men han fik afslag, som man kunne forvente. Lægerne var rasende på ham, og der indkaldtes til forhør på Morsø Herreders tingsted i Nykøbing den 14. oktober 1820.

Man har åbenbart haft svært ved at skaffe vidner ind til afhøring. De har mange forklaringer, og da de ikke kan få fat i Thordalsen, bliver hans kone beordret til at møde for ham.

Retsmøde den 14. oktober 1820

Den 14. oktober 1820 blev forhørsretten sat på rådstuen i Nykøbing, og der blev fremlagt forskellige skrivelser i anledning af Christen Thordalsens ansøgning om tilladelse til at praktisere som læge for udvortes svagheder. Den indstævnte Christen Thordalsen af Solbjerg var ikke mødt, men hans hustru Maren Villadsdatter forklarede, at hendes mand, forinden stævningen var blevet forkyndt, var rejst fra sit hjem til Thy for ved havet at bestille nogle fisk. Hun ventede ham ikke hjem før sidst i næste uge.

De øvrige var mødt, undtagen Christen Vesters hustru i Mellem-Jølby, som hendes mand foregav at være syg og sengeliggende, ligeledes Niels Johansen af Elsø, hos hvem man ej kunne erfare, om stævningen var forkyndt.

Anne Laursdatter af Solbjerg fortalte, at Thordalsen foretog operation i hendes bryst med en pennekniv, efter at have blødgjort brystet med varmt omslag af havregrød og med nogle olier, han smurte brystet i. Efter operationen blev brystet helbredt ved at lægge salve på hullet. Thordalsen tog ingen betaling af hende, men i den tid, hun opholdt sig hos ham, syede hun lidet for ham, når smerterne tillod det. Navnet på olien og salven vidste hun ikke, men hun købte det selv på apoteket efter Thordalsens ordination. Hun tillagde, at hendes bryst endnu var godt, og forsikrede, at det ej var hende ubekendt, om Thordalsen forhen var tiltalt eller dømt.

Peder Jensen af Mellem-Jølby vedstod en forklaring fra et forhør den 20. april, med tillæg, at han ikke vidste navnet på den medicin, Thordalsen brugte til ham, men det var noget olie i en flaske, som denne selv medbragte.

Anders Tambours datter Kirstine af Solbjerg forklarede at være i sit 16. år, konfirmeret afvigte påske. Sommeren 1819 ved pinsetid fik hun ondt i det venstre øje. Sygdommen tiltog, og ved Skt. Hansdags tider kunne hun intet se med øjet. Hendes far søgte da råd for hende hos Christen Thordalsen. Denne kom og beså øjet og sagde, at der var trukket en hinde over stenen. Han blæste derpå noget af en pennefjer i øjet, og gentog dette to gange daglig i tre dage, da var hun helbredt, og så fuldkommen med øjet. Hvad medikamentet hed, vidste hun ikke, men det var bidende, og han bragte det selv med. Han tog ingen betaling for kuren.

Villads Pedersen af Sejerslev og hustru Kirsten Christensdatter vedgik tidligere forklaringer og tillagde, at Christen Thordalsen brugte en liden pennekniv, at de ikke véd navnet på den salve, hvormed han lægte brystet, at hun ikke havde smerter eller mén, og at Thordalsen ikke havde erholdt nogen betaling.

Gårdmand Christen Vester af Mellem-Jølby vedkendte sig den af ham udstedte attest. Efter at hans hustrus knæ af Thordalsen var trukket i lave, blev der efter hans ordre hentet medikamenter til at smøre det med. Hvad det hed, vidste han ikke, men efter at hans hustru havde brugt det omtrent tre uger, og Thordalsen nogle gange havde forbundet knæet, var hun nu fuldkommen helbredt.

Da den tiltalte Christen Thordalsen ikke ventedes hjem før den følgende uge, blev forhøret udsat til den 24. oktober.

Forhør den 24. oktober 1820

Den 24. oktober 1820 blev på Morsø Herreders tingsted i Nykøbing holdt forhør i anledning af Christen Thordalsens forøvede kvaksalveri. Han fik forelagt de under forhørene afgivne forklaringer, hvis rigtighed han i ét og alt vedgik, og tillagde, at han kendte de omhandlede patienters svaghed, dels af deres øjne, dels af deres puls og af deres tunge. Han havde derefter ordineret medikamenter for enhver sygdom med hensyn til deres svaghed og ikke i flæng eller på lykketræf.

Således havde han til den sindssvage Kirsten Ovesdatter i Hjardemål brugt hoffmannsdråber, hvoraf hun skulle tage 20 to gange dagligt, og for den døde og stumme Christen Pedersen Hjardemål efinapulver, $\frac{1}{4}$ teskefuld hver morgen. For den gale Maren Andersdatter Oddershede, Hillerslev, brugte han åreladning to gange omtrent med 10 dage imellem, hver gang med sammensat medikament, hvori var lakridsrod og violsdræg, som blev sat på brændevin, og hvoraf hun skulle tage en teskefuld to gange om dagen. For Jens Pallesen Hollers hustrus krampagtige tilfælde ordinerede han 25 hoffmannsdråber og en fjerdedel flaske kamferpulver, som hun skulle indtage om morgenen. Anne Laursdatters bryst opererede han med sin pennekniv, brugte siden rosmarinolie, en salve, han ikke husker, og engelske plastre. Til Anders Tambours datters øjne brugte han blå sten, som han blæste i øjet, og en salve, han ikke husker. Kirsten Christensdatter Sejerslevs bryst opererede han med en lille pennekniv og lægte med engelsk plaster. Christen Vesters hustrus knæ lod han smøre med linolie og en tilsætning, som han ikke vidste. Anne Rytter i Kløv havde han haft i kur for sindssvaghed, han årelod hende en gang og tog 1 pot blod, og han havde derefter ordination på medicin, som han fandt, han selv skulle købe, men som han nu ej husker at navngive.

Hvad medicin han havde brugt til de i forhørene omhandlede personer, mindedes han nu ikke, idet han ikke holdt nogen sygejournal. Årsagen til at han ikke under et forhør den 20. april opgav, at han tillige havde haft i kur pigen Kirsten Ovesdatter i Hjardemål, Peder Poulsens søn Christen og de flere, som indeholdes i forhøret, var dels, at han anså det uforholdent til hans ansøgnings fremme, dels at han først senere havde haft de nævnte personer under kur. Da han som forklaret ikke holdt

journal eller bog over sine syge, kunne han ikke opgive deres navne eller bopæl. Han havde endnu aldrig fordret betaling for nogen kur. Havde vedkommende fået hjælp af ham og haft evne til at give ham noget, havde han undertiden modtaget, hvad man har budden ham, det har bestået i naturalier, hvis art og kvantitet han ej mindedes at opgive. På dommerens spørgsmål, om han tilforn havde været tiltalt eller dømt for kvaksalveri eller anden lovovertrædelse, svarede han, at han ikke tilforn havde været tiltalt eller dømt for kvaksalveri eller nogen anden forbrydelse.

Christen Thordalsen fik derefter forelæst amtets skrivelse om, at han tilforn har været under tiltale for kvaksalveri, men han vedblev sin forklaring om aldrig havde givet sig af med hemmelige kunster, visen igen eller deslige.

Derefter forklarede husmand Jens Johansen af Elsø, at han ca. 3 år tidligere havde lidt af en gammel benskade. Han havde søgt råd hos Christen Thordalsen, da i Sejerslev. Denne kom hjem til ham, beså benet, åbnede for sårene med en pennekniv og gav ham noget salve til at smøre med. Han gik omtrent 8 uger til ham, men benet forblev det samme, det voldte bestandige smerter, så han til sidst måtte lade det afsætte ved distriktskirurg Wittendorff i Thisted. Da Thordalsen kom til ham, havde han i alt haft benvaghed i hen ved 20 år. Thordalsen vedkendte sig dette som rigtigt, for så vidt ham betræffende. Navnet på salven, han brugte, kunne han ikke huske, men han tog intet for kuren.

Christen Vesters hustru Anna Nielsdatter af Mellem-Jølby fik forelæst den under 20. april fremlagte attest og forklarede derpå, at hun sidst afvigte faste fik ondt i sit knæ, sådan at hun ikke kunne stå eller gå. Hun søgte råd hos tiltalte Christen Thordalsen, efter at have brugt medicin fra distriktskirurg Nørgaard. Thordalsen kom efter hendes mands anmodning, undersøgte knæet og fandt, at det var af led. Han trak det i lave og gav hende noget at smøre det i og forbandt knæet. Han kom til hende 4 à 5 gange, og efter at have brugt den af Thordalsen ordinerede medicin var hun helbredt. Hun og manden betalte ikke noget for kuren, men betalte medicinen, som hun ikke ved at navngive.

Retsmøde den 9. januar 1821

I justitssagen foretaget i Thisted den 9. januar 1821 mod Christen Thordalsen for udøvet kvaksalveri fremhævede anklageren, at var de nævnte sygdomme og svagheder vanskelige at give sig af med at kurere

for den kyndige og erfarne læge, så meget mere farligt måtte det være at overlade slige tilfælde til en i lægevidenskaben ukyndig og uautoriseret person som tiltalte, skønt hans kure ikke omtaltes at have haft skadelige følger. Med sine handlinger havde han skaffet sig et udbredt bekendtskab blandt almuen, både i Mors, Thy og Han herred, og ikke alene derved, at han gav sig af med at kurere for alle slags sygdomme og svagheder, men også fordi han overlod til vedkommende, hvad betaling de ville give ham. Thi derover vil således bonden, som altid er mere tilbøjelig til at tro på slige kunstmagere end den i sit kald kyndige mand, især når det enten ikke koster eller kun ubetydelig, søge råd hos ham. Tiltalte, der endog selv erklærede at have kureret på flere personer, end de i forhørene nævnte, var således en farlig person med hensyn til den håndtering, han har iværksat i den nævnte henseende, og de onde og frygtelige følger dette kunne have, når talen var om den tilsidesættelse, beskikkede læger derved led. Skønt anklageren fandt, at denne kvaksalver vist nok kunne fortjene en alvorlig revselse, så ville han dog ikke påstå større straf end den i forordning af 5. september 1794, § 5, stk. 1 anførte, da det er oplyst, at ej nogens død er forårsaget derved, og at tiltalte forhen ej havde været tiltalt og dømt for lige forbrydelse eller med sin kur havde brugt kunster, fagter og deslige.

Forsvareren derimod hævdede i sit forsvar, dateret 19. januar 1821, at kvaksalver var vel den, som påtager sig at helbrede sygdomme iblandt almuen, uagtet aldeles ukyndig i lægekunsten, men ingen kan anses som sådan, når definitionen ikke passer på ham. Det ville være tilfældet med tiltalte. Han havde aldrig udgivet sig som en såkaldt klog mand eller brugt kunster, som disse plejede at benytte, og desuden havde han indrømmet det. Tiltalte var langt fra »aldeles ukyndig i lægekunsten«. Han havde foretaget kure og lykkeligt udført disse, hvilket sidste ville være vanskelig for mangan autoriseret læge. Han havde f.eks. skåret underbenet af en mand, hvori var kræft, og fuldkommen lægt såret, helbredt fingre, hvori var koldfyv, dvs. koldbrand, ligeså helbredt en kone, som var gået fra forstanden etc. Han havde også forklaret, at han ikke havde foreskrevet medikamenter i flæng eller på lykketræf, men at han kendte sygdomme af patienternes øjne, deres puls og tunge. Det syntes fuldkommen at stemme overens med det menneskelige legemes indretning.

Det var derfor ikke bevist, at tiltalte var en farlig person, lige så lidt, som at han gav sig af med sygdomme, han ikke kendte. Hans kureren havde ikke haft noget farligt eller skadeligt, hverken for det offentlige eller for hans patienter. Tværtimod havde han været heldig og hurtigt ud-

ført de kure, han havde iværksat. Det var ligeså vigtigt, at tiltalte manges gang først havde begyndt at kurere syge, som det ikke havde været vedkommende beskikkede læger muligt at bringe til sundhed igen. Lægerne var altså ikke voldt nogen tilsidesættelse og endnu mindre tab, da tiltalte ikke havde gjort sig det til en næringsvej at kurere syge; men foretaget slikt af kærlighed til sine medmennesker og altid gratis, undtagen at han undertiden havde modtaget frivillige gaver for sine rejser, hvilket var så meget mere billigt, som han var en fattig mand, der havde mange børn. Forsvareren sluttede med at påstå tiltalte Christen Thordalsen aldeles frifundet og procesomkostningerne som følge deraf udredt af det offentlige og han som forsvarer tilkendt et salær på 10 rbd. sølv, diætpenge for to møder og budløn efter amtets nærmere resolution.

Efter et retsmøde 22. januar 1821 fik Christen Thordalsen så sin dom. For 1. gang udøvet kvaksalveri idømtes han en mulkt af 20 rbd. sølv til sognets eller amtets fattigkasse samt udredning af sagens omkostninger og til anklageren salær 16 rbd sølv, idet denne reserverede sig ret til diætpenge. I mangel af formue skulle han afsone.

Christen Thordalsen havde dog ifølge amtsstuens kvittering af 22. januar 1821 betalt mulkten til amtets fattigkasse, ligesom han senere betalte det prokuratøren tilkendte salær.

Den 2. retssag (1821)

I maj 1821 sendte lægerne i Thisted et brev til amtet, hvor de beklager sig over, at der findes så mange kvaksalvere af begge køn, bl. a. forhenværende apoteker Østvald i Kærby og Christen Thordalsen i Solbjerg, der allerede én gang før var dømt for kvaksalveri, men som vedblev med dette til med samme træskhed at udøve sit fordærvelige håndværk.

Blot 14 dage senere var der forhør på rådstuen i Nykøbing, hvor bl. a. fisker Graves Furboe af Nykøbing forklarede, at hans hustru ca. 5 måneder tidligere var blevet syg og sengeliggende, og han havde anmodet doktor Nyeholm om at tage hende i kur, hvilket han gjorde. Om trent 3 uger senere kom Christen Thordalsen en dag ind til dem under foregivende af at ville købe ål, og han så da den syge kone. Graves Furboe havde ikke anmodet ham om at komme, ligesom han heller ikke kendte ham eller hørte ham tale om nogen kur, men efter at han til nabokonen havde ytret, at han kendte patientens svaghed samt de midler,

der kunne helbrede hende, lod han sig deraf forlede til hos ham at lade hente medicin, hvilket skete tre gange. Men da han ikke mærkede, at hun derved erholdt nogen helbredende forandring, holdt han op med at bruge denne kur. Han havde ikke betalt Christen Thordalsen, hverken for kuren eller for medicinen, og denne havde i alt kun været to gange i huset. Da Christen Thordalsen derefter blev afhørt, forklarede han, at vel havde han været hos Graves Furboes hustru for en tid siden og for hende ordineret medicin, men han benægtede at have været tilkaldt. Men på grund af, at han hørte hun var syg, gik han derhen og tilbød at hjælpe hende. Han ordinerede for hende harlemmerolie og hoffmannsdråber, men han benægtede selv at have udleveret det. Han forklarede, i øvrigt, at den omtalte kur af ham var foretaget forinden, han første gang var dømt for kvaksalveri eller i al fald forinden denne dom var forkyndt, ligesom han vedblivende på det bestemteste benægtede efter den tid at have befattet sig med kvaksalveri.

Derefter blev forhøret udsat 8 dage, til den 23. juni. Her mødte husmand Christen Madsen, som fortalte, at han en dag, kort før Jølbygård brændte, var beordret af sin madmor til at køre til mølle, og da fulgte Thordalsen med ham tilbage og forlod vognen ved Nykøbing Mark. Apoteker Siemesen af Nykøbing forklarede, at han ingensinde havde udlevere nogen medicin efter opskrift fra Christen Thordalsen. Husmand Jens Poulsen i Hvidbjerg forklarede, at ved juletider 1820 blev Chresten Thordalsen hentet til hans søn, som en tid lang havde været belagt med slagsyge, og kurerede ham straks, således at han siden ikke havde været syg. Siden havde hans hustru været beladt af samme sygdom og han havde flere gange anmodet Thordalsen om at tage hende under kur, men denne havde bestandig nægtet det, sigende, at sådant var ham forbuden.

Gårdmand Søren Larsen Bach af Karby forklarede, at ca. 8 dage tidligere kom hans søn Niels, 15 år gammel, til skade med sit ene ben, så han troede, det var brækket. Han sendte sin brorsøn Mads Nielsen Bøyle til Sundby efter Christen Thordalsen med bud, om at han ville komme for at kurere drengen, og han fulgte da samme nat med tilbage, undersøgte drengen og sagde, at faderen skulle lade købe for 1 mk. hvid teglstensler og endnu en slags, som han ikke erindrer. Han hentede dette på Nykøbing Apotek, og anvendte det på den af Christen Thordalsen anordnede måde. Drengen var nu i god bedring, dog endnu sengelig-gende.

Chresten fik så efter flere retsmøder den 22. september 1821 sin 2.

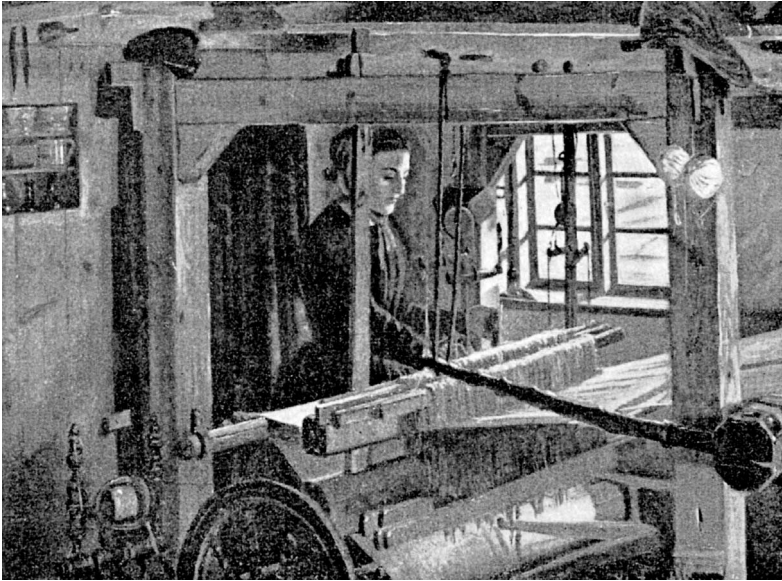
dom for kvaksalveri. Han idømtes 6 gange 5 dages fængsel på vand og brød i Nykøbing Arrest med befalet mellemfrist og skulle udrede alle af sagen og hans afstraffelse følgende omkostninger, deriblandt salær til anklageren, i det mindste 15 rbd. sølv, hvortil denne reserverede sin ret til diætpenge. I tilfælde af tiltaltes uformuenhed skulle dette udredes af det offentlige.

Den 3. retssag (1824)

Der gik tre år efter, at Christen Thordalsen havde prøvet at »sidde på vand og brød. Konen Maren passede sin dont derhjemme, tjener lidt ekstra ved at væve og skulle efter overleveringer være god til det.

Familien boede da i Rakkeby, og bestod af Marianne 13 år, Mads 9 år, Villads 6 år, Anne 3 år og Anne Kirstine 1 år gammel. Christen passede det udendørs og forsøgte at lade være med at hjælpe folk eller i alt fald gå stille med dørene. I marts 1824 gik det dog igen galt for ham. En af hans patienter døde, og distriktslæge Wittendorff blev sat til at foretage obduktion af den afdøde.

Den 5. marts begav han sig efter amtets ordre til Gørup for at foretage syns- og obduktionsforretning over afdøde Mads Christian Christensen. Som det fremgår af politiprotokollen for Refs-Hassing herreder mødte han ved sin ankomst foruden husets folk søgnefogden over Stagstrup sogn, Jens Smed af Gerup, af hvem han erfarede, at et ekspresbud, som af amtet var afsendt til herredsfoged, overauditor Fisker, som på embeds vegne skulde overvære obduktionen, var ankommet så sildigt til Stagstrup, at der næppe ville være håb om hans ankomst før sent på aftenen, og i så fald ville forretningen med vanskelighed kunne foretages. Wittendorff ventede da så længe, som han endnu kunne håbe på hans ankomst så betimelig, at obduktionen kunne foretages ved dagens lys. Men da det lakkede ad aften, og ligets begravelse var bestemt til en af de første dage, troede han at burde efterkomme den ham af amtet givne ordre. I mellemtiden havde han af den afdødes kone erfaret, at hendes mand i omtrent et år havde haft en gevækst på venstre skulder, noget større end et gåseæg, og at denne hævelse undertiden havde smertet ham meget, og at han uagtet sine venners fraråden havde besluttet at lade sig operere af Christen Thordalsen, som han kendte personligt, og som forsikrede, at operationen var ganske uden fare, og at han var overbevist om at kunne kurere ham.

Som kvinden på maleriet her skaffede Christen Thordalsens kone, Maren Villads-datter, en indtægt ved at væve, til eget forbrug og til salg til andre. Maleri af Hans Smidth (1839-1917) 1870.

Operationen selv havde han foretaget således, at han med en kniv havde gjort et snit ligeså langt som hævelsen, og derpå med fingrene udkradset så meget, som der ville følge med. Senere havde han gydt et fluidum i såret, som efter sigende røg, når det hældtes af flasken, og som forårsagede så mange smerter, at patienten beskrev det, som en gloende jernstang blev stukket i såret

Christen Thordalsen havde set til den syge og forbundet ham 4 à 5 gange efter operationen. Omtrent 6 uger efter døde den syge i en alder af 72 år.

Wittendorff synede liget i overværelse af sognefogden og fandt, at den afdøde efter sin alder var af en kraftfuld legemsbygning. På venstre skulder, der hvor kravebenet forbinder sig med skulderbladet, fandtes et sår af omtrent 3 tommer i omfang og så dybt og rummeligt, at han uden vanskelighed kunne indbringe pegefingeren, der næppe var tilstrækkelig til at nå sårets bund. Det strakte sig forfra bagtil og udefra indad under kravebenet, til de øverste ribben. Kravebenet var løst fra sin

forbindelse med skulderbladet, demideret i en strækning af omtrent to tommer, og desuden manglede hen ved en tomme i benets fulde længde på den ende, som havde været forbundet med skulderbladet, hvad enten nu dette stykke var blevet destrueret med kaustiske midler eller, som følelsen snarere syntes at vise, afsavet eller afbrækket, Basis var mod den forreste del af det udvendige sår gulbrun, strukturen løs og svampet. På det øvrige legeme fandtes intet unaturligt.

Da brystets hulhed var åbnet, fandtes en betydelig mængde fedt i hjertets hinde. Hjertet selv var aldeles sundt. De forreste flader af lungerne havde deres naturlige farve og konsistens, på de bageste derimod var kuløren meget mørkerød, især på den venstre, ligesom og spidsen af lungen have samme farve. Ved indsnit i substansen på disse steder fandtes denne af en endnu mørkere, næsten sort farve og opløst i strukturen. Dog uden nogen usædvanlig lugt. Bag lungerne fandtes en temmelig mængde ekstra blodvand; i øvrigt intet unaturligt, hverken i brystet eller andre steder. Ud fra det iagttagne mente Wittendorff at kunne uddrage, at Christen Thordalsen, skønt vistnok imod sin vilje, havde været en fjern årsag til mandens død, da han med sin urigtige og som det synes voldsomme behandling havde frembragt en infektion i såret, der havde strakt sig til de underliggende dele. Han bemærkede dog, at hvad han anførte om de af ham anvendte midler, havde han blot fra den afdødes kone, hvem tabet af manden muligvis kunne have gjort mindre gunstigt stemt mod den anklagede. Fremdeles kunne til hans undskyldning anføres, at den afdøde var i en høj alder, og lungernes inflammatoriske tilstand muligens kommet af en anden, ubekendt årsag. Men hvad alderen angik, da burde denne have afholdt ham fra at foretage en operation, som han hverken var berettiget til eller voksen. Til slut undlod Wittendorff ikke at bemærke, at Christen Thordalsen allerede to gange tilforn havde udstået straf for begået kvaksalveri, uden at dette havde forbedret ham.

Retsmøde den 6. marts 1820

Ved retsmødet den følgende dag, den 6. marts 1820, bekræftede den afdødes enke med sin forklaring de udsagn, som Wittendorff havde gengivet i sin rapport. Hun fortalte, at hendes mand havde følt smerter i sin skulder ved midsommertid det foregående år. Ved Mortensdag var kommet en gevækst af størrelse som et dueæg, noget efter nytår var den som et gåseæg, og 14 dage senere havde hendes mand besluttet sig for at

ville lade sig operere, og da han kendte Christen Thordalsen, dels personligt, dels som den, der gav sig af med slige sygdomme, så sendte han bud efter ham. Efter operationen leverede Christen Thordalsen enken en olieflaske og plaster, hvormed hun hver morgen og aften skulle smøre såret. Så vidt det erindredes, kom han igen 3. dagen efter og undersøgte såret, og de første 14 dage à 3 uger besøgte han patienten hver 3.-4. dag og behandlede såret, men siden mere sjældent og de sidste 10-12 dage kun én gang. Han leverede 5-6 gange forskellige plastre, men enken erindrede ikke, at han brugte mere end én slags olie. Plastrene havde forskellige kulører, nogle grønne, andre gule og atter andre grå. Patienten måtte nyde til spise, hvad han havde lyst til, undtagen ost, og han måtte få to snapse brændevin om dagen, som han skulle have, når såret blev efterset og fornyet.

I de første 14 dage skønnede Mads Christian og enken, at han befandt sig bedre, men efter den tid syntes de ikke at kunne skønne nogen forbedring med hans tilstand, og de sidste otte dage blev han endog ringere, ligesom såret og kødet omkring gevæksten fik et slettere udseende. Thordalsen var til stede såvel dagen før som den samme dag, Mads Christian døde, og da han sidste gang fik efterretning derom, sagde han »Det var vel, Vor Herre har taget ham, og nu får de gøre med mig, hvad de vil«.

Efter anmodning fik Thordalsens udleveret de flasker og krukker med deri værende medikamenter, som han havde leveret den syge, og de gamle plastre var brændt, så enken havde ingen deraf i behold. Hun erindrede ikke, at der nogen tid blev talt imellem Thordalsen og dem om, at distriktslægen skulle kaldes til hjælp. Men den sidste aften, han levede, var han så utilfreds med Thordalsens behandling, at han ytrede, at når denne igen kom i hans hus, skulle han vises døren. Han overlod enken på hendes anmodning, om hun ville have distriktslægen hentet, men døden kaldte ham, førend bud derom blev afsendt.

Enken vidste ikke af, om Thordalsen var akkorderet at skulle have nogen betaling for sin kur, men han havde til to forskellige tider modtaget 2 rbd. 1 mk. sedler og tegn for medikamenter.

For 3. gang begået kvaksalveri blev Christen Thordalsen samme dag dømt til at hensættes til forbedringshusarbejde i Viborg Tugt- og Forbedringshus i et år samt at betale sagens omkostninger, heriblandt salær til anklageren, 6 rbd. sølv, foruden diætpenge, og til forsvareren 4 rbd. sølv.

Sagen ankedes til Landsoverretten i Viborg, der stadfæstede dom-

Viborg Sindssygehospital, hvori det gamle Viborg Tugthus indgik med den store bygningklods i baggrunden. Tugthusets dystre bygning var opført i 1740'erne og blev nedrevet i 1950'erne. Uret fra spiret står i dag som den eneste tilbageblevne rest i forhallen i Viborg Stiftsmuseum. Foto vinteren 1925.

men, derefter til Højesteret, der stadfæstede dommen 19. oktober 1824. I november sendtes Christen Thordalsen til Viborg med signalementet: middel af vækst, noget koparret, har en vorte på højre kind.

I medicinalindberetningen 1824 skrev stiftsfysikus Jens Georg Lind (1794-1871) i Viborg om kvaksalveri: Herom er intet i fysikatet blevet mig bekendt, uden at Christen Thordalsen, som i flere år har drevet sit uvæsen i Thisted amt og til slutningen tog sig til at operere folk til døde, nu af Landsoverretten er dømt til et års tugthusstraf. At der skjult drives en del kvaksalveri imellem almuen, derom er jeg primært overbevist.

Den 4. retssag (1827)

Efter tugthusopholdet passede Christen Thordalsen igen sit husmandssted og vævede ligesom konen en del for naboer og andre. Men han kunne alligevel ikke lade være med at hjælpe folk med deres småskavanker, så i 1827 gik det igen galt for ham.

Ved Han Herreders rets dom af 14. juli 1827 blev Christen Thordalsen for 4. gang begået kvaksalveri idømt 2 års forbedringshusarbejde i

Viborg Tugt- og Forbedringshus, hvor han blev indsat den følgende måned. Efter blot et år blev han dog igen løsladt.

Under opholdet fik han problemer i forbindelse med det hus, han i maj 1826 for 150 rbd. sedler foruden et mindre beløb i gæld havde købt af en enke i Sønderhå, hvortil familien var flyttet. Enken tog igen huset i besiddelse, og han fik for at få købekontrakten respekteret hjælp til at skrive en ansøgning om fri proces, attesteret af sognepræsten i Solbjerg. Denne henviste til, at Christen Thordalsen som arrestant var sat ud af virksomhed og ude af stand til at forsørge sin familie.

Den 5. retssag (1836-37)

Christen Thordalsen var som nævnt allerede efter et år, i 1828, igen blevet løsladt af Tugt- og Forbedringshuset i Viborg. Der gik en længere årrække, hvor vi ikke hører så meget til ham. Men der blev holdt øje med ham.

Medicinalberetninger 1831-37

Christen Thordalsen synes at være blevet nøje iagttaget af stiftsfysikus Lind i Viborg. I sine årlige medicinalberetninger redegjorde denne for eventuelt kvaksalveri i stiftet. I 1831 står der, at kirurgen Wittendorff beretter, at den for kvaksalveri 4. gang dømte Christen Thordalsen var kommet hjem fra tugthuset i Viborg, hvor han for anden gang havde været indsat for kvaksalveri. I 1835 skriver han om en møller fra Mors, der var tiltalt, og at den person i Feldingbjerg, Fjends herred, omtrent 4 mil derfra, som Tetens i sin beretning har omtalt, ved en undersøgelse var befundet skyldig og for tiden var under tiltale, han har flere gange været straffet for samme forseelse og skal under sidste lægevakance i Holstebro stadig have opholdt sig der i byen og temmelig åbenlyst være blevet konsulteret af alle. I den følgende årsberetning, fra 1836, kan han så afsløre, hvem denne var: Den forrige år omtalte doktor i Feldingbjerg var den i Thy så berygtede kvaksalver Christen Thordalsen, som for kvaksalveri allerede tilforn havde siddet i tugthuset. Hans sag havde, til dels på grund af herredsfogdens forflyttelse, henstået hele året, men nu var der faldet dom i sagen for Landsoverretten, hvormed den forangående underrettsdom af 21. januar 1837 stadfæstedes. Ifølge denne skal Thordalsen i tugthuset i 4 år.

*Stiftsfysikus Jens Georg
Lind (1794-1871),
stiftsfysikus 1822-71 i
Viborg*

Retsmøde den 23. februar 1836

Forud var gået en længere række retsmøder. Den 23. februar 1836 var Christen Thordalsen i forhør. Dommeren fremlagde en fra Amtet under 13. februar tilstillet skrivelse fra stiftsfysikus Lind, der refererede, at Christen Thordalsen havde erkendt, at han omtrent 4 år tidligere efter begæring af amtsprovst Petersen i Holstebro havde givet gørtler Anders Møller midler for hans skade i hovedet, og at denne i begyndelsen befandt sig meget vel. Videre påstod han ikke at have kureret, siden han omtrent 6 år tidligere var blevet løsladt af tugt- og forbedringshuset, hvor han havde været idømt 2 år for kvaksalveri.

Politiforbør den 20. september 1836

I september 1836 var Fjends-Nørlyng Herreders politiret sat på Viborg Rådhus. Efter tilsigelse mødte Christen Thordalsen, der henholdt sig til sin under politiforbør afgivne forklaring. Med hensyn til de øvrige under sagen omhandlede personer, som han skulle have haft under kur, forholdt det sig rigtigt, at han havde haft skipper Skovsgaard i Lemvig

under kur, da den afdøde distriktslæge Basse havde opgivet ham, og kurerede ham, idet Basse selv overleverede ham knive, og han i dennes påsyn skar skaden bort. Han erindrer ikke, hvilken betaling han fik for denne kur. Han havde nok været i København efter sin sidste domfældelse for at erholde bevilling til at kurerer, men han havde hidtil ingen sådan modtaget. Endelig bad han bemærket, at han i afvigte sommer havde haft Niels Laursens søn i Ammelhede i Virring sogn under kur. Han var 21 år gammel, havde gået med krykke i 6-7 år og havde søgt doktoren i Randers fra begyndelsen af sin sygdom, men var nu fuldkommen helbredt og kureret af ham på hans bopæl, men han havde ikke hidtil fået videre betaling end for ophold hos sig, 1 mk. daglig.

Ligeledes havde han denne sommer kureret en søn af J. Hansen på Sporuplund under Skanderborg amt. Han var behandlet af doktoren på Frijsenborg Gods, således at foden næsten var rådnet af ham, og han var i Christen Thordalsens hjem helbredt. Af ham havde han ligeledes kun fået dagligt 1 mk. Ligeledes en dragon af 1. eskadron af Randers Dragoner, der havde ligget der på sygestuen for en skade i ryggen. Ligeledes David Polaks kone i Randers, omtrent 60 år, hvor tre doktorer havde sagt, at en finger var blevet så dårlig, at de ville sætte hånden af. Efter anmodning indfandt Thordalsen sig og helbredte hende. Ligeledes Jens Snedkers søn i Randers ved siden af Hospitalet. Han var behandlet af to doktorer, fordi han havde fået en splint i fingeren. De skar hånden op uden dog at helbrede ham. Christen Thordalsen havde helbredt ham inden 8 dage og i øvrigt fik han, da han var i hans hjem, kun 1 mk. daglig.

Forhør den 28. september 1836

Den 28. september fortsatte forhøret. Dommeren bemærkede, at Christen Thordalsen den foregående eftermiddag kl. 4 af sognefogden i Fellingbjerg blev afleveret på herredskontoret i en så beruset tilstand, at han ikke kunne fremstilles i forhør, hvorfor han blev indsat i arresten. Christen Thordalsen forklarede foreløbig, at årsagen til, at han ej gav møde efter tilsigelse den 20. ds. var, at han havde glemte det. Han blev dernæst foreholdt de den 20. fremlagte oplysninger og benægtede den anonyme skrivelse, for så vidt deri indeholdtes, at han ved historier havde trukket enfoldige til sig og skilt dem fra, hvad de ejede. Derimod tilstår han at have haft vagtmester Hald fra Randers under kur i 10 uger for huller i ryggen, som blev fuldkommen helbredt. For denne kur er-

holdt han af Hald udbetalt 30 rbd. i sedler. Derimod havde han ingen sergent haft under kur og benægtede ligeledes at have befattet sig med at kurere på de i en skrivelse opgivne to personer.

Men i sagen vedrørende fisker Anders Nielsens søn på Refshammer ved Nykøbing indrømmede Christen Thordalsen, at det forholdt sig rigtigt, at han havde haft denne dreng under kur i anledning af et dårligt knæ, som han helbredte, og han fik derfor, så vidt han mindedes, 4 pund ål. Anders Nielsen havde under et forhør på Mors forklaret, at hans søn, et barn på 10 år, i 1835 blev slagen af en hest og skadet under knæet. Han lå i ni uger til sengs under lægens behandling, men da fiskeren syntes, at dette var for langvarigt, henvendte han sig til Christen Thordalsen. Denne lovede at helbrede barnet og kom i dette øjemed flere gange til ham og ordinerede nogle salver eller olier, hvis navn han skrev på en seddel, og som fiskeren hentede på apoteket, og hvormed knæet blev smurt. Efter at drengen endnu havde ligget en måned til sengs, kom han omsider op, men benet var ikke ganske kureret, og der var endnu hul under knæet. Tiltalte erholdt for sin ulejlighed nogle sne-se ål og 2 mk. i penge. I anledning af denne forklaring havde Christen Thordalsen i retten forklaret, at da han blev kaldet til barnet, var dette i en så elendig forfatning og led af så frygtelige smerter, at når det blev båret fra et sted til et andet, måtte én bære det og en anden løfte benet. Lægen havde allerede ytret, at benet en af dagene skulle afsættes. Han tilføjede, at benet allerede den gang var så skævt, at der ikke kunne være tanke om at få det lige.

Vedrørende husmand Niels Hulgaards kone i Tøving på Mors forsøgte Christen Thordalsen at benægte, at han havde befattet sig med at kurere på hende, men manden havde tidligere under et forhør den 20. september forklaret, at Thordalsen flere gange havde besøgt hans kone, som led af en heftig hovedpine, og meddelt hende forskellige slags medikamenter, som han selv medbragte, for hvilke og umagen han efter forlangende har erholdt 5 rbd. Thordalsen tilstod og forklarede i retten, at det vel forholdt sig rigtigt, at Niels Hulgaard en gang på gaden i Nykøbing havde anmodet ham om at se til hans syge kone og selv ladet ham bringe ud til sig. Men han anordnede blot udvortes midler til at smøre hovedet og halsen med, og erholdt i det hele for sin ulejlighed 1 specie.

De i et forhør ved Hjerm-Ginding Herreders ret den 26. marts 1836 aflagte forklaringer erkendte han. Dog erindrede han ikke, om han havde haft en søn af Thomas Holby under kur, men sådant havde været

tilfældet med pigen fra Måbjerg sogn, som blev fuldkommen restitueret efter endt kur, men hvad betaling, han erholdt, vidste han ikke, men det var kun ubetydeligt.

I anledning af en skrivelse fra provst Pedersen vedblev Christen Thordalsen at påstå, at denne havde anmodet ham om at tage gørtler Anders Møller i kur. Han blev dog gjort opmærksom på, at sådant måtte være foranlediget af Christen Væver, hvis forklaring han havde vedgået. Han forandrede da sin påstand derhen, at det vel ikke oprindeligt var på provstens anmodning, men denne var dog i gørtlerens hus på samme tid som ham, og ved den lejlighed var det, at provsten anmodede ham om at gøre sin flid med at kurere gørtleren, hvis det var ham muligt.

Andre vidneafhøringer

Foruden disse sager optræder i papirer fra denne tid endnu adskillige, og man ser også yderligere oplysninger vedrørende flere af de ovennævnte. I flere tilfælde fremlægges oplysninger, der synes at vise, at Christen Thordalsen til tider har set lidt for lyst på resultaterne af sin virksomhed.

Således kunne ved et forhør den 26. marts den førnævnte afdøde gørtler Anders Møllers enke og datter samt værtshusholder Christen Væver i Holstebro give en mere detaljeret skildring af forløbet. Anders Møller lå i februar 1832 syg af en åben skade i hovedet, og da der ingen læge var i byen – distriktslægen var død – antog de Christen Thordalsen, som var kommet dertil og havde ord for at kunne kurere kræftskader. Han var i deres hus og brugte ifølge enken såvel indvortes som udvortes midler, uden at hun havde kunnet angive, hvoraf de bestod, i et tidsrum af 14 uger, efter hvis forløb den syge var blevet jo længere jo værre. Christen Thordalsen fik sin afsked, som tillige synes foranlediget af distriktslæge Tetens i Skive, der var kommet til byen og blev konsulteret. Foruden at Christen Thordalsen fik kosten i huset, erholdt han betaling for gørtlerarbejde. Distriktslæge Tetens sagde ved forhøret den 23. februar, at Møller havde benedder i hovedet, og det var inkurabelt, og at Christen Thordalsen, der tilstod at have givet Møller lægemidler for hans skade i hovedet, havde pint den syge på det skrækkeligste med voldsomme midler.

Også vedrørende skipper Niels Christensen Skovsgaard i Lemvig fremkom mere detaljerede oplysninger. Han havde vinteren 1831 efter

Christen Thordalsens redegørelse haft en rød blegne på underlæben, som smertede ham en del. Han rådførte sig med daværende, senere afdøde distriktslæge Basse, der ordinerede ham medicin, både til indvortes og udvortes brug, men efter tre dages forløb blev læben så ophovnet af bullenskab og råddenhed, at den nu var omtrent så tyk som en knyttet hånd, og læben var rød og blå. Basse erklærede da, at læben var inkurabel, og at patienten måtte dø. Christen Thordalsen var tilfældigvis i Lemvig, og blev foranlediget til at se patienten, hvorpå han erklærede, at han ikke uden lægens tilladelse turde befatte sig dermed. Basse, som blev udspurgt, indvilgede straks, hvorpå begge mødte hos Skovsgaard. Christen Thordalsen ordinerede da, at læben skulde skæres, hvilket Basse også begyndte, men da Thordalsen mente, at der ikke blev skåret rigtigt, blev de enige om, at han skulle foretage operationen. Dette skete da også i Basses nærværelse, med dennes instrumenter, og Basse overlod aldeles til ham kuren, hvilken han fortsatte og tilendebragte, så at Skovsgaard blev ganske helbredt. Dette havde Skovsgaard selv forklaret under et forhør den 12. december, med det tillæg, at han ikke mindedes, hvad han betalte, men det var billigt.

Også sagen vedrørende gårdfæster Niels Laursen af Ammelhedes søn Søren blev yderligere belyst, ved en politirapport fra Estrup Birk. Her forklarede Niels Laursen, at sønnen, 21 år gammel, havde været fuldkommen rask, men 6 à 7 år tidligere fik han et tilfælde i højre ben og arm, hvilket på kort tid tiltog således, at han kun kunne slæbe sig frem ved hjælp af en kæp eller krykke. Tilfældet i benet havde sæde i knæet, som blev ganske stift og trak benet op mod låret, selve knæet var stærkt ophovnet og noget ømt. Efter at han havde konsulteret flere læger, navnlig doktor Bech i Randers, i omtrent 3 år uden nytte, henvendte han sig til Christen Thordalsen, som da boede i Feldingbjerg. Denne tog straks sønnen under kur, og han var nu således restitueret, at han kunne gå uden kæp eller anden hjælp, kun hinkede han endnu. Kuren blev udført på tiltaltes bopæl, hvor sønnen i den anledning opholdt sig hen imod 6 måneder, og skulle fremdeles have forblevet, for så vidt tiltalte ikke var blevet arresteret. For hver dag, hans søn opholdt sig hos tiltalte, havde han efter tiltaltes aftale betalt ham 1 mk. for alt i huset samt logi og føde, opvartning og vask. Derforuden havde han til forskellige tider for medikamenter og for tiltaltes ulejlighed med kuren leveret nogle naturalier, hvilket han antager tilsammen beløb hen imod 20 rbd., så hans udgifter i et og alt har beløbet sig hen imod 50 rbd.

Om tømmersmand Jens Christensens søn Søren Jensen i Randers blev

af Christen Thordalsen i retten den 26. november yderligere forklaret, at han havde helbredt ham på 8 dage, efter at han var behandlet af to doktorer, som skar hånden, uden at få ham kureret for en splint i fingeren. Christen Thordalsen sagde, at da han var i hans hjem, fik han for ham kun 1 mk. daglig. Den helbredte havde selv senere i et forhør i Randers den 8. december forklaret, at han forrige sommer havde fået en splint, der næsten var gået helt igennem den venstre hånd. Først havde han henvendt sig til krigsråd Pabst, men da denne samme dag skulde følge med regimentet til Århus, kunne han ikke hjælpe ham. Derpå søgte han hjælp hos den praktiserende læge Beck, der også i otte dages tid havde kureret på ham. Men uden at splinten var kommet ud. Da han imidlertid havde ulidelige smerter i hånden, henvendte han sig til Christen Thordalsen, som han tilfældigvis traf i Randers, og efter aftale begav patienten sig til hans bolig i Feldingbjerg, hvor han opholdt sig i omtrent tre uger og blev aldeles kureret, således at han ikke havde den mindste smule mén eller spor deraf. Betalingen for ophold og kuren var 5 rbd.

Supplerende oplysninger fremkom også den 8. december 1836 i Randers Byret, hvor vagtmester Hald forklarede, at han i en tid af 8-9 år havde været meget dårlig som følge af et slag, han havde fået af en hest i nærheden af lænden eller den nederste del af ryggraden, endda i den grad, at der formentlig gik benedder i denne. Han var i flere år blevet behandlet af lægerne ved regimentet samt af læge Bech i Randers, i hvilken tid der blev taget flere splinter ben, men han var endnu forrige år så dårlig, at han aldeles ikke kunne ligge på ryggen. I februar 1836 gik han da med regimentets tilladelse til den berømte Thordalsen, som tog ham i kur og aldeles helbredte ham, således at han atter er tiltrådt som vagtmester. Kuren blev foretaget hjemme hos Thordalsen på hans bopæl i Feldingbjerg og varede 10 uger. Han har for kuren, såvel som for kosten og opholdet, kun betalt i alt 30 rbd.

Også sagen vedrørende stedsønnen af J. Hansen i Sporuplund blev yderligere belyst. I retten medgav Christen Thordalsen den 26. november 1836, at han den sidste sommer havde kureret nævnte, og at denne var behandlet af doktoren på Frijsenborg gods således, at foden næsten var rådnet af ham. Han var i Thordalsens hjem blevet helbredt, og denne havde for opholdet hos sig fået daglig 1 mk. En erklæring fra sønnen og stedfaderen forelå med lovprisning af det held, Thordalsen havde haft med helbredelse af udvortes sygdomme. Stedsønnen var i begyndelsen af 1836 blevet sengeliggende, hvorefter stedfaderen uden ophold havde hentet kirurg Rauchmand, som med ufortrøden flid havde fortsat sine

besøg og ikke sparede nogen møje for at kurere den syge fod, men uger og måneder forsvandt uden nogen synderlig forbedring. Et stort hul viste sig på vristen tværs igennem fodbladet. Efter Hansens anmodning medbragte derfor Rauchmand den 3. maj distriktskirurg Weis fra Århus, og den bekymrede fader fik nu den trøst, at foden ville blive helbredt, men at der ville medgå tid. Men maj og juni gik, og da han i slutningen af juli efter symptomer kunne befrygte, at sønnen skulle miste foden og blive krøbling for livet, sendte han den 25. juli sønnen til Thordalsen, som kurerede ham på 5 à 6 uger. Efter Hansens oplysninger betalte han 1 mk. daglig for kost og logi. At Thordalsen indskrænkede sin fordring for ulejlighed og mediciner til 15 rbd., gjorde efter Hansens egen opfattelse ham til dennes bestandige skyldner. Heroverfor stod, at kirurg Rauchmand i en attest af 11. december 1836 bevidnede, at Hansens søn havde været i kur omtrent 5 måneder hos ham for benedder i foden, der hverken var rådden eller erklæret for inkurabel, men tværtimod i bedring, da patienten blev sendt til kvaksalveren Thordalsen.

Om to af de førnævnte personer var Christen Thordalsen tidligere ret fämælt, idet han under forhøret den 28. september 1836 mente ikke at kunne huske, om han havde haft Thomas Holbys søn af Gimsing under kur, mens en pige af Måbjerg sogn samtidig blot blev nævnt som fuldkommen restitueret, men i 1837 nævnes det, at begge er døde.

Efter afhøringerne fremlagdes yderligere en attest fra Christens Thordalsens sognepræst, pastor Bøtcher, hvori denne bevidnede, at det ikke var ham vitterligt, at Thordalsen i pastoratet havde praktiseret som læge eller foretaget sig kure etc. Og der var om hans moralske forhold intet bekendt, som kunne gravere ham, og han syntes at være forstandig og virksom og en omhyggelig husfader og han, hustru og børn var meget sædelige og skikkelige mennesker.

Anklagerens indlæg af 11. januar 1837 ved Fjends-Nørlyng herreders ret

I sit indlæg som anklager af Christen Thordalsen henviste anklageren til en beretning af stiftsfysikus Lind og oplysninger fra flere forhør, og gennemgik derefter de mange sager, som ovenfor er omtalt ud fra forhørsreferaterne. Hans henviste som grundlag for anklagen til forordningen af 5. september 1794 og instrukser for stiftsfysici og distriktskirurger fra 1818 og lagde ikke skjul på, at han havde store betænkeligheder. Han så

det som sin pligt at sige nogle ord herom, om han så også skulle sære egoisten og monopolisten.

Han pegede på de mange heldige kure, som Christen Thordalsen havde gennemført, i flere tilfælde efter, at patienter havde været forkvaklet af en læge. Han fandt her, at tilfældet, hvor patienten, den 72-årige Christian Christensen var død, også kunne have været et problem for en studeret læge. Han pegede på det forhold, at havde Christen Thordalsen skadet almuen, skulle klager nok være fremkommet, men han fandt kun klager fra læger. Endelig henviste han til den anklagedes forgæves bestræbelser på at opnå tilladelse og underkaste sig eksamen.

Her gik anklageren så vidt som til at beklage, at en mand i denne oplyste tidsalder skulle bøde så hårdt for at have gjort, hvad de autoriserede læger syntes ikke at kunne. Skulle anklageren følge sin egen stemme, forekom det ham, at flere af kurene burde udslette den tiltaltes synderegister, om han ellers havde noget. Fra moralitetens side fandt han ingen brøde hos tiltalte, som snarere syntes med filosofisk ligeGYldighed at have opofret hele sit timelige vel for dem, som han havde ydet sin hjælp. Men for at forebygge uvidende kvaksalveres skadelige råd, havde man love som forordningen af 5. september 1794, og i overensstemmelse hermed nedlagde han påstand om dom på 4 års tugt- og forbedringshus.

Christen Thordalsen var efterhånden ved virkelig at blive et problem.

Herredstingets dom faldt den 21. januar 1837. Den lød på 4 års tugt- og forbedringshus. Derefter gik sagen til Landsoverretten i Viborg. Her fremlagde forsvareren sit indlæg til forsvar for Christen Thordalsen.

Forsvarerens indlæg af 23. februar 1837 ved Landsoverretten

I sit forsvar af Christen Thordalsen, dateret Viborg den 23. februar 1837, forsøgte forsvareren at tage udgangspunkt i en fortolkning af bestemmelserne i forordningen af 5. september 1794, hvori står, at de folk, der er så enfoldige at søge hjælp hos kvaksalvere, ikke sjældent bliver ulykkelige ofre for deres godtroenhed ved aldeles at tabe deres sundhed og førlighed for livstid, i hvis følge almuen advares mod at betros deres helbred til slige uvidende menneskers skadelige behandling. Han konstaterede, at kvaksalvere altså var forbudt for at enfoldige mennesker ikke skulle underkastes en skadelig behandling, men benytte de foranstaltninger, som var førende, dvs. benytte de autoriserede læger. Han fortsatte, at hvis det tilfælde indtraf, at en persons sygdomstilfælde blev værre og værre, så bemeldte læge forkyndte patientens dødsdom, kunne

man da fortænke patienten i, at han tyede til det sidste redningsmiddel og anrøbte den såkaldte kvaksalver om hjælp. Her ville kvaksalveren, som med sig selv vidste, at han kunne redde patientens liv, tænke: Skal jeg gøre det? Den, der hertil svarede, at han hellere skulle lade patienten dø, end overtræde loven, ville efter forsvarerens mening være et umenneske. Kunne dette være retfærdigt og stemmende med grundsætningerne for den lovgiver, der havde skrevet forordningen af 5. september 1794, at straffe kvaksalveren, fordi han havde reddet et menneske, der ellers ufejlbarligt ville være død?

Forsvareren fandt, at med Christen Thordalsen havde man et sådant tilfælde for hånden, idet han, således som akterne oplyste, havde reddet skipper Skovsgaards liv med en heldig operation, selv om distriktslægen havde erklæret, at han måtte dø.

Hertil kom, at sådant også kunne finde anvendelse, hvor vedkommende patient efter længere tids brug af flere autoriserede læger ingen andre følger mærkede af deres behandling, end at han var og blev en krøbling, sig selv og andre til byrde, og således på en måde var værre faren, end om han havde en sygdom, der snart kunne gøre ende på det byrdefulde liv. Hvorfor han for at redde sig ud af denne ulykkelige forfatning tyede til det sidste middel: den indsigtsfulde kvaksalver, der ved at følge sin egen drift og en anden stemme end loven ved en indre stemme prøvede at give personen sin førlighed og sundhed tilbage.

Netop således forholdt det sig jo dog i virkeligheden med tiltalte Christen Thordalsen. Han havde ikke søgt patienterne, men disse havde søgt ham. Han havde ikke berøvet folk deres sundhed og førlighed og undtaget dem fra duelige og bedre lægers behandling, men tværtimod. Patienten, som en autoriseret læge har forkvaklet og ikke kunnet kurere, har han gengivet sundhed og førlighed, og det i reglen uden at få nogen egentlig betaling for kuren. Forsvareren fandt hér, at det ville være for vidtløftigt og trættende for den ærede ret, om han skulle opregne og omtale alle de heldige kure, som tiltalte have udført. Men han måtte dog sige, at man foruden det anførte tilfælde skulle lægge mærke til kuren på vagtmester Hald i Randers, der efter i 8 à 9 år at have været behandlet af regimentslæger og den ellers så bekendte læge dr. Bech for et farligt tilfælde i ryggraden dog stedse var en krøbling og uduelig til tjenesten, indtil han efter at have været hos tiltalte i 10 uger blev fuldkommen helbredt. Og ligeledes til Mads Højer, en stedsøn af J. Hansen, Sporuplund, der efter at have brugt de autoriserede lægers hjælp et halvt år for et sygdomstilfælde i foden og være blevet værre og værre, så at foden

næsten var rådnet af, på 5 à 6 uger var blevet aldeles helbredt af tiltalte.

Sluttelig appellerede forsvareren til, at for så vidt sagens omstændigheder af domstolene befandtes at være af sådan beskaffenhed, at tiltalte måtte dømmes som kvaksalver, så måtte dog den ret, der pådømte sagen i sidste instans, for gode vidnesbyrd om hans vandel indstille ham til benådning. Og for om muligt at mindske en eventuel straf, forsøgte han at stille spørgsmålstejn ved grundlaget for Christen Thordalsens domfældelse i 1827, således at der blot ville være tale om 4. gang og ikke 5. gang begået kvaksalveri, hvorved straffen ville være ikke 4, men 2 års tugt- og forbedringshus.

Den lange arrest var trykkende for både tiltalte og det offentlige, og fra Skanderborg Amtshus blev den 22. december 1836 stillet forslag om Christen Thordalsens løsladelse. Også hans forsvarer stillede forslag om, at han blev løsladt mod kautionsbevis. Og ligeledes herredsfogeden i Fjends-Nørlyng herreder. Måske har hertil medvirket en række indlæg i aviserne fra den tid.

Men herredsrettens dom blev den 6. marts 1837 stadfæstet af Landsoverretten, den 22. maj 1837 af Højesteret. Igen kom Christen Thordalsen i tugthuset i Viborg, med signalementet 37 år gammel, middel af vækst og lemmer, med blå øjne og brunt hår og et godt udseende.

Christen Thordalsen var imidlertid blevet kendt viden om. Mange fandt dommen helt urimelig, og stiftsfysikus Lind i Viborg kunne i medicinalberetningen for 1837 konstatere, at der blandt publikum rejste sig et ramaskrig. Eller rettere, som han skrev: i bladene.

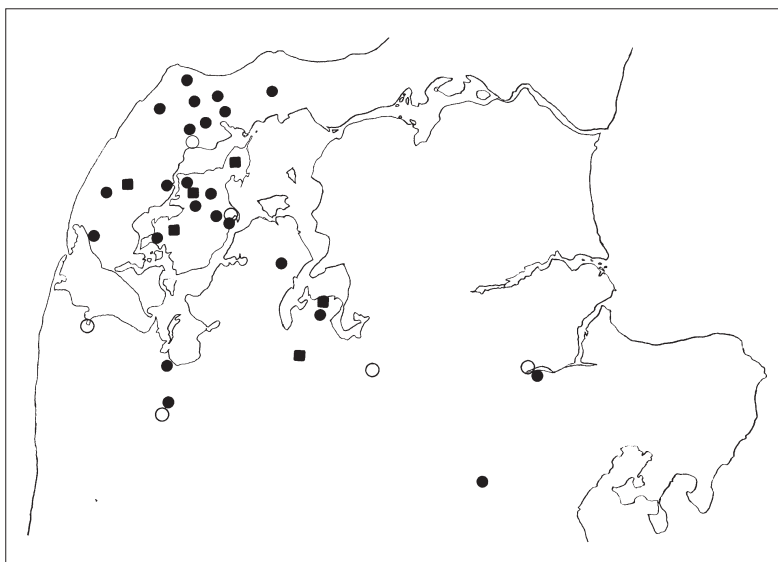
Indlæg i bladene

De blade, stiftsfysikus Lind havde i tankerne, var bl.a. Aarhus Stiftstidende og Randers Amtsavis, der i oktober og november 1837 bragte nogle meget tankevækkende indlæg, som viser den holdning, der efterhånden havde udviklet sig med hensyn til forholdet mellem de autoriserede læger og kvaksalverne og almuen.

Indlægget i Aarhus Stiftstidende den 27. oktober 1837 lød:

Forlangte indrykkelser. Lovligt menneskeligt

En englænder, Sir John Thomsen, rejste for tyve år siden fra New Hampshire for at nedsætte sig i Louisiana. Efter egnens skik valgte han sig blandt slavinderne en mulatinde, som han indrømmede alle en hustrus rettigheder; men ægte hende kunne han ikke, lovene forbød det, da hun ikke var fri. De

Kvaksalveren Christen Thordalsens aktivitetsområde. ● = hjemsted for patient. ■ = Christen Thordalsens skiftende bopæle. ○ = købstad, hvor Christen Thordalsen har været til forhør eller i retten.

levede lykkeligt med hinanden i tyve år. Sir Thomas døde og hans kone fulgte snart efter ham i graven, da hun ej formåede at bære det for hende uerstattelige tab. Hun efterlod tre døtre, af hvilke den ældste var 18 år, den yngste 11 år. Disse tre unge piger besad ånd, dannelse, behagelige træk, og deres farve røbede ikke deres herkomst. Imidlertid kom deres farbror til Louisiana for at ordne det derangede bo og tage sig af de forældreløse. Der fremstod en stor mængde kreditorer, og de forlangte summer, hvis beløb langt overgik boets værdi. Man regnede og regnede og troede omsider at opdage uregelmæssigheder i inventariet. Hvem skulde man tilskrive dem? Mistanken faldt naturligvis på kuratoren, hvem man beskyldte for at have skjult genstande af betydelig værdi. Lang om længe opdagede man, at tre slavinder, hvis værdi var ansat i inventariet, ikke var taget med i beregningen. Ifølge Louisianas love er en slavindes og en hvids børn – slaver. Kreditorerne beråbte sig på lovene, og forlangte de tre piger udleveret. Farbroderen, som aldrig havde kendt sin svigerindes herkomst og elskede de tre børn som en fader, vægrede sig ved at opfylde denne fordring. Men lovene sanktionerede den. Den værdige mand, som selv havde seks børn, tilbød at betale en anseelig sum i løsepenge for hine ulykkelige skabninger; men kreditorerne hen-

holdt sig til lovene og påstod ubarmhjertigt, at han skulle udlevere de tre slavinder for at de kunne blive forauktionerede. Man tænke sig de armes fortvivelse, da man forkyndte dem deres skrækkelige lod! Man greb dem, satte dem på en vogn og bragte dem til torvet i New Orleans, hvor de blev solgt som kvæg.

Danske mand, du gyser ved at læse dette? Du forbander en social forfatning, der har så rædsomme kendsgerninger til følge? Du takker forsynet, at du ej har hjemme ved bredderne af Mississippi, men på dannevangen, i hvis skød kærligheden bor!

Vel! – Du har ret, og dog... Og dog forekommer også i vores forfatning tilfælde, hvori det lovlige og det menneskelige fremstiller sig for os som fjendtlige poler. Nedenstående må gælde som faktisk belæg!

Det er bonden Christen Thordalsen. Hvad har han forbrudt? Han har gjort sig skyldig i kvaksalveri 5. gang. Nu, så har domstolene gjort deres pligt; thi lovgivningen om kvaksalveri, navnlig en forordning af 5. september 1794, § 5, er bestemt og afgørende. Ja, de har gjort deres pligt; men domstolene i Louisiana gjorde også deres pligt, da de kendte for ret, at hine ynkværdige piger skulle – forauktioneres. Og dog var her, som så ofte *summum jus – summa injuria!* [altså højeste ret – højeste uret]. Domstolene har gjort deres pligt, idet de tilkendte Christen Thordalsen fire års tugthusstraf for 5. gang forøvet kvaksalveri. Men denne kvaksalver har helbredt patienter, som de autoriserede læger havde forkyndt deres dødsdom, som uhelbredelige. Denne kvaksalver har ikke søgt patienter, men disse har søgt ham. Denne kvaksalver har på en uegennyttig måde hjulpet lidende brødre, som de studerede læger ikke har kunnet kurere. Denne kvaksalver har navnlig reddet skibsfører Skovsgaards liv ved en heldig operation, efter at distriktskirurgen havde erklæret, at han måtte dø. Denne kvaksalver har helbredt herr M. Højer af Sporuplund, som efter at have brugt de autoriserede lægers hjælp et halvt år for et sygdomstilfælde i foden stedse blev slettere, så at foden næsten var rådnet af, men på mindre end seks uger blev kureret af kvaksalveren, der nu sukker som dømt forbryder i Viborg Tugthus. Han har helbredt vagtmester Hald i Randers, som for et farligt tilfælde i rygraden i 8 til 9 år havde været behandlet af regimentets læger og af hr. dr. Beck, men som dog stedse var krøbling og uduelig til tjenesten, indtil han betroede sig til kvaksalveren, der i 10 uger gav ham hans sundhed igen

Denne kvaksalver har med et ord reddet flere, til døden allerede hjemfaldne menneskeliv, men loven går sin jerngang over ham, over hans ære, over hans velfærd; loven dommer ham – til tugthuset.

Havde denne mand studeret i København eller Kiel; havde han sin vis-

*Bonde og apoteker.
Akvarel i Randers histo-
riske Museum, slutnin-
gen af 1700-årene.*

*dom fra de akademiske høresale; havde han skrevet om end kun en mid-
delmådig disputats, hvor anset var han da ikke! Men nu har han ingen ek-
samen, ingen licens, ingen grad, slet intet har han, uden sine beundrings-
værdige kure. — med ét ord, han er en kvaksalver, og må derfor bøde i tugt-
huset, som et individ, der er farligt for den offentlige sikkerhed.*

*Hvad roser da den akademiske, den graduerede lægekunst sig af? Og tør
man ikke uden at træde sandheden for nær trøstigt påstå, at den egentlige
lægevidenskab ikke er steget noget trin siden Hippokrates' og Galens tider,
men at den derimod snarere er gået tilbage? For 50 år siden blev de fleste
syge ombragt med åreladen, ifølge lægernes ordination, for 40 år siden ved
lavermidler, for 30 år siden ved klysterer, for 20 år siden antog de fleste
læger den såkaldte strykninmetode, der er blevet opofret flere mennesker end
i alle krigene fra 1793 til 1815. Men er vort årti bedre? Man behøver kun
at besøge apotekerne og efterse recepterne.*

*Når kvaksalveren helbreder en syg, så er loven straks der med sit forbud:
det må han ikke! Men når han helbreder en syg, som den autoriserede læge
har erklæret for et dødens bytte, så siger loven ikke den autoriserede læge et
eneste ubehageligt ord. Det må han ikke! Det til døden viede offer anråber
den indsigtfulde kvaksalvers bistand. Hvad skal han gøre? Kan han hjælpe,*

og gør han det, så siger loven: Du skal i tugthuset. Og sligt finder sted i Danmark! – i vort oplyste old!

Af loven er, som forhen anført, intet at vente i favor af menneskerettigheden her, men af menneskeligheden burde man i slige tilfælde kunne vente alt. Vi hører dog så ofte, at vores menneskekærlige konge benåder ulykkelige, som har gjort sig skyldige i blodige forbrydelser, mislædere, som har forgrebet sig på deres medmenneskers liv. Har da ingen indstillet denne kvaksalver til benådning i betragtning af, at han just ved det, hvorfor han er sigtet og dømt, har frelst sine brødres liv, idet han ved sin sjældne indsigt har udrevet dem af dødens strube, som brande af bålet? Vi ved ej, hvad der til dette spørgsmål bør svares. Et rygte siger, at det er sket. At have visshed til dette rygte, thi vi har en ubegrænset tillid til kongens hjerte. Vi tror ikke, at denne kvaksalver har været indstillet til benådning; men vi tror, at han vil blive benådet, hvis han indstilles dertil.

Dertil ved vi intet middel uden pressen. Gid denne røst måtte lyde så vide om land, at den til sidst nåede kongens øre! En af den menneskelige slægts uegennyttige velgørere vil da ikke vansmægte længe i Viborg Tugthus. Thi fra kongens øre til kongens hjerte er kun kort vej. J.S.

I Randers Amtsavis stod den 5. oktober 1837 følgende indlæg:

I nr. 114 af Thisted Avis (fra den 28. september 1837) har en indsender ikke uden interesse behandlet det emne: Hvad er årsagen til almuens ligegyldighed for videnskabelig dannede læger? Man hører så ofte, siger han, den dannede klasse beskyldte almuen for en total indolens imod læger og lægekunsten, og at den sjældent konsulterer disse, før døden skinbarlig står for øjet. Man kan slet ikke nægte sagens rigtighed; men spørgsmålet er: hvorfor rejser dette sig? Indsenderen indrømmer vel, at armod eller gerrighed ofte hindrer almuen fra at benytte lægehjælp, skønt mange af de herrer lægers fordringer også undertiden er temmelig høje, da nogle af dem uden at rødmeforlanger 10 rbd. og fri befordring for et besøg; men dette antager indsenderen dog ikke for hovedårsagerne, thi var bonden først kommet til den overbevisning, at lægens videnskabelige dannelse gjorde den ustuderede mands eller den såkaldte kvaksalvers råd til skamme, så gav han med glæde lægen sin sidste skilling og gjorde mungen en gang sit helbred de største opoffrelser. Men erfaringen lærer ham ofte det modsatte; og man ser ikke sjældent ustuderede personer af begge køn foretage kure, som vedkommende læger har erklæret for umulige, og helbrede lemmer, der af dem var dømt til amputation. Derfor mangler almuen tillid til den autoriserede videnskabelige mand, og søger råd hos andre, hvis kure i benbrud og flere udvortes tilfælde

virkelig ofte giver dem plads blandt udmærkede læger. Jeg kunne, siger indsenderen, anføre mangfoldige tilfælde af dette slags (nemlig hvor lægen har opgivet en patient), og en såkaldt klog mand eller kone siden helbredt ham. Kun et par eksempler:

En kone faldt for to år siden med begge ben i en kogende bryggerkedel. Kødet blev, i ordets egentlige forstand, næsten kogt. Den nærmeste læge blev straks kaldet og ordinerede i førstningen nogle smørelser; men erklærede, at skaden var inkurabel, og at benene burde afsættes. Konens smerter og skrig var rædsomme; i sin fortvivlelse henvendte manden sig til en kvaksalver, som man jo kalder dem, og denne brave mand anordnede en dekokt af urter og rødder fra mark og have til omslag. Nogle uger efter var konen helbredt. Omtrent 1826 fik en møllers søn ved Hjørring sin arm knust i mølleværket, og sendtes til en læge i Aalborg. Efter et halvt års lidelse bestemtes armen til amputation; men forskrækket herover sendte faderen drengen til Kirsten Christensdatter i Lendum i Vendsyssel, der skar armen op, tog den halvførtærede armspole ud, og efter 3 måneders forløb kunne han forrette sit vanskelige arbejde. I Albæk sogn fik en mand i 1831 ved et spaltet træ hele læggen klemt fra benet i en stærk frost. Hun syede kødet sammen. I nogen tid så det ud som hakket kødmad eller levret blod; men ved salver dels af vegetabiliske substanser blev dette kød atter forenet med benet og med sig selv indbyrdes, Manden lever karsk og sund den dag i dag. Skønt nu disse praktiserende læger ej befatter sig med indvortes svagheder, hvortil de studerende læger beholder eneret, så dog den enfoldige fra disses ufuldkommenhed i det ene tilfælde til deres ufuldkommenhed også i andre; og når nu dertil kommer de uhyre rammer, en og anden sætter op, og ved hvilke de så brugte, så er det slet intet under at ligne de igler, der er brugt, at lægevidenskaben, den ældste kunst på Jorden, og dens dyrkere, der burde kaldes menneskeslægtens stærkeste velgørere, taber en stor del af den agtelse og tillid, som det var at ønske enhver kunne yde dem. (I en note tilføjes, at den iver, med hvilken så mangen læge søger ved amputation at skille et fordærvet lem fra det øvrige, har givet anledning til den blandt almuen udbredte besynderlige tro, at Sundheds-Kollegiet betaler årligt 6 specier for hver arm eller ben, en læge har afsat og atter lægt, og at han desårsag kan beregne sit gratiale efter antallet af afsatte lemmer).

Endelig så man i Aarhus Stiftstidende den 1. november 1837 dette indlæg:

Bonden Christen Thordalsen, der som bekendt sidder i Viborg Tugthus for 5. gang begået kvaksalveri (se Aarhus Avis, no.179), har også fundet en iv-

rig talsmand i Københavnsposten. Uagtet det næsten er utroligt (at der ikke er agtet på den af Højesterets tilforordnede varmt anbefalede ansøgning, som tiltalte defensor for Højesteret, ifølge rettens vilje, har indgivet om benådning), så vækker det dog en endnu langt større forbauselse, når man erfarer (hedder det deri), hvad der er tilfældet, at Kancelliet ikke engang har refereret sagen til Hans Majestæt for at lade ham decidere, men har stillet hele sagen i bero og uden videre tilladt dommen at eksekveres. Vi for vores part (således sluttes der) er af den formening, at Kollegiet ikke engang vil vente så længe (indtil det ved pressen har nået kongens øre) med at oprette det forsømte, hvorpå vi er så overbeviste, at vi endog antager, at de fornødne skridt allerede er indledt dertil; thi Kollegiet ville pådrage sig et stort moralsk ansvar ved at tøve længere; og vi kunne, uden at give os mine af at optræde officielt, forsikre, at det ikke vil vare ret længe, inden tiltalte bliver gengivet sine medmennesker, ja, formentligen endog vil blive indrømmet den tilladelse at praktisere, som det står i Kancelliets magt på grund af ovennævnte loubud at meddele ham, der, hvis de oplyste fakta beviser noget, vel tør antages at have de i forordningen omtalte kvaliteter dertil, thi er sagen først refereret kongen, da er der kun kort vej tilbage til hans hjerte.

Avisartiklerne, hvoraf ses endnu flere, synes at have nyttet. Christen Thordalsen fik vel ingen kongelig bevilling, men blev løsladt efter knap 1 år. Han prøvede så igen i 1838, efter det meget avisskriveri, at få licens til at helbrede folk for udvortes ting. Han skrev en ansøgning til kongen, ja, han rejste endda til København for at prøve på at få den igenem. Sådan en ansøgning skulle attesteres af lægekollegiet og amtet, det blev den også, men da ingen af disse to parter billigede den, fik han den ikke igenem.

I 1837 købte Christen Thordalsen et hus af Jens Mørck i Hejlskov. Der boede han og konen i 1840, med børnene Anne Dorthé, 18 år, og Tobias, 15 år.

Hans ansøgning til kongen lød:

*Hald By, Ørslevkloster sogn,
Viborg amt den 23. august 1838.
Christen Thordalsen ansøger om
allernådigst bevilling til
at tage folk i kur for kræft,
gevækst og benskade, og til
at anvende udvortes lægemidler.*

Til kongen

Deres Majestæt har allernådigst bevist mig sin velgerning, hvorfor jeg i dybeste underdanighed må aflægge min inderligste taksigelse. Deres Majestæt har skænket mig det første, det vigtigste af alle retsgoder, friheden, hvis værd som jeg som enhver retskaffen og æreker mand, der kun attrår at benytte friheden på den rette måde, i fuldeste mål erkender. Jeg håber ikke at skulle anses for utaknemmelig og uskønsom for den mig meddelte nådesbevisning, fordi jeg herved allerunderdanigst ansøger om en ny nådesbevisning, nemlig en allernådigst bevilling til i overensstemmelse med forskrifterne i forordningen 5. september 1794, § 6, at tage folk i kur for kræft, gevækst og ben-skade, og til disse sygdommes helbredelse anvende udvortes lægemidler. Tværtimod nærer jeg det allerunderdanigste håb, at samme grunde, som har bevæget Deres Majestæt til den 31. juli d.å. allernådigst at skænke mig friheden, ville indeholde den bedste anbefaling af min sag til meddelelse af den ansøgte bevilling.

Da mit foregående levned er Deres Majestæt fuldkommen bekendt af den sidste justitssag imod mig for kvaksalveri, kan jeg her fatte mig kort. At jeg gentagne gange er dømt for kvaksalveri, er vist nok, men det er ligeså sandt, at mit udviste forhold har været af den beskaffenhed, at det ifølge almindelige retsgrundsætninger fortjente ros og belønning i stedet for dadel og vanærende straf.

Jeg har ikke som en charlatan udgivet mig selv for en vidunder-doktor, der kunne kurere alle syge, lige så lidt som jeg har søgt at få patienter; men tværtimod – det er patienterne alene, som har søgt mig, og som med deres indstændige, deres bønfuldende anmodninger har bevæget mig til at yde dem den hjælp, som de forgæves søgte hos de autoriserede læger, og hvilken hjælps ydelse de anså som en betingelse for deres fremtidige eksistens. Jeg gav efter for deres bønner, jeg handlede efter morallovens bud, der tilsagde mig det som ubetinget pligt at yde min trængende næste den hjælp, uden hvilken han enten ville miste livet eller i ethvert fald blive krøbling, men jeg handlede imod den positive lovs bud.

De tilfælde, som tidligere er indtrufne, vil efter tingenes sædvanlige gang atter indtræffe, og det vil altså hende sig, at der vil komme folk til mig med udvortes skader, som er opgivne af de autoriserede læger, og som jeg nu lige såvel som før vil kunne kurere, men hvem det altså er min pligt, hvis bevillingen ej meddeles, at nægte hjælp og gå bort igen som kandidater til døden, fra hvilken de kunne udrives. Kan Deres Majestæt, som fra det ophøjede standpunkt, hvorfra De betragter alle forholdene i staten, ved at rette den fejl, der kunne opstå som følge af lovens ubetingede efterlevelse, finde det ret og billigt?

På grund af de krænkelser, der er overgået mig ved de justitsager, som man har anlagt imod mig, for et forhold, jeg selv umuligt kan anse for nogen forseelse, er mit helbred blevet meget dårligt, hvorfor jeg og den sidste del af tiden i tugt- og forbedringshuset var patient. Mine kræfter vil derfor ikke nu ved min sædvanlige væverprofession tillade mig at arbejde så meget, at jeg kan fortjene det fornødne til min og familiens tarveligste underholdning. Også den omstændighed forventer jeg vil komme i allernådigst betragtning. Herhos vedlægges attester, nemlig fra vagtmester Hald, David Josephsen, Søren Jensen, Isak Friis, alle af Randers, og Niels Sørensen fra Krstrup sogn i Randers amt, samt fra inspektøren ved straffeanstalten, major Undall.

Allerunderdanigst
Christen Thordalsen

For og imod kvaksalveren

Der sendes erklæringer for og imod Christen Thordalsen fra læger og amt m.m. til København. I en besvarelse af 29. august 1838 af en henvendelse fra stiftamtmanden i Viborg fremsatte stiftsfysikus Lind argumenter imod at støtte Christen Thordalsens ansøgning om licens til at tage folk i kur for kræft m.v. Han hævdede bl. a., at dersom denne, efter at have praktiseret i mange år og efter at være dømt for 5. gang, fik en sådan licens, som han kunne have erholdt for længe siden, så måtte særdeles og utvivlsomt afgørende grunde tale derfor, hvis ikke bevillingen og dommen skulle stå i skærende disharmoni. De grunde, der dengang talte derimod, har ikke tabt deres gyldighed. Den omstændighed, at dommen for kvaksalveri kan falde for streng, navnlig den sidste dom, kan ikke komme ham tilgode. Christen Thordalsen har heller ingen anbefaling fra nogen som helst sagkyndig, man havde ingen vished for, at han besad den kundskab eller fortjente dygtighed, som er et krav i forordningen af 5. september 1794.

Omvendt argumenterede en af Christen Thordalsens patienter, vagtmester Laurids Andreas Hald, for ham. Han havde bragt i erfaring, at amtmanden havde vist Christen Thordalsen den nåde at modtage hans allerunderdanigste ansøgning til videre besøgelse, og aflagde sin allerunderdanigste tak og tilskyndede til at ansøgningen snarest muligt blev afsendt, da Thordalsen for tiden var blottet for enhver næringsvej til at forsørge sig og sin familie, når han ikke kunne få kongelig tilladelse til at praktisere som sår læge. Hald havde håb om, at han ville få dette, når Hans Majestæt kunne få forebragt hans gode anbefalinger fra vedkom-

mende embedsmænd og hans attester fra flere patienter, som han heldigen har kureret. Han bad undskyldt sin forvovne dristighed, men anså det for sin pligt at aflægge sin tak.

Medicinalberetninger 1838-41

I Linds årlige medicinalberetninger spillede Christen Thordalsen også i de følgende år en stor rolle. I beretningen for 1838 fandt han, at det mærkeligste, som var passeret i årets løb, var Thordalsens løsladelse af tugthuset før straffetidens udløb, og hans ansøgning om licens, som dog til ære for rettens orden ikke blev bevilget. Stiftamtet havde sendt en ansøgning fra Christen Thordalsen til erklæring af ham, og han fik derved lejlighed til at blive bekendt med anklagerens indlæg i den sidste sag ved Landsoverretten, hvori denne på én gang gav efter for sin indre drift og optrådte som kvaksalverens forsvarer – hvilket netop også sås ovenfor i referatet af anklagerens indlæg ved herredsretten. Christen Thordalsens ansøgning var affattet som for en mand, der i høj grad havde lidt uret, idet han kun havde opfyldt sin pligt til at hjælpe sine medmennesker. Den pligt vedblev han også fremdeles at opfylde i de huse, hvor der var syge af kroniske ydre tilfælde. Han havde for kort tid siden været i Viborg og sendte bud til et hus, hvor et barn var under Linds kur, med begæring, at det måtte være ham tilladt at komme og se på skaden. Han kom derhen, satte sine briller på næsen, beså og befølte knæet og erklærede, at det vel kunne helbredes. Hvormed? Ved varme bade ved såret, og dermed mente han varme lokale bade. Han spurgte om, hvad det var for et sår, og de måtte sige ham det, efter at have undersøgt det, at det duede ikke. Han har for så vidt ret, som der er tale om de dybere liggende dele – men hans varme bade skulle end mindre gøre sagen klar.

Han har introduceret sig op i Mors hos patienter, som ligger under Nyrups kur. Hvad skal man gøre ved en slig person. Lind tænkte helst ikke.

I beretningen for 1839 anføres, at Hoff skriver om Thordalsen, at denne driver sit uvæsen meget åbenlyst og forresten udmærkede sig ved fuldskab og snyderi. Og 1841 hedder det, at Christen Thordalsen på klage fra Nibe atter er sat under tiltale og har været arresteret i Nibe det meste af vinteren. Mage til uforsømmethed, som den slyngel har udvist, skulle man således ikke finde magen til. Han har siden, han sidst kom ud af tugthuset, faret hele landet rundt, og er i øvrigt første umoralsk subjekt, ej alene forfalden til druk, men også efter sigende til en

anden ækel last, som Lind ikke vil nævne, da beviset i så fald ville være meget vanskeligt.

Den 6. retssag (1842)

Som det fremgår af stiftsfysikus' årsberetninger, har Christen Thordalsen ikke kunnet lade være med at hjælpe folk, når de kom til ham. Så det varede ikke så længe, før han igen blev anklaget.

Ved Års-Slet Herreders ting i Løgstør blev lørdag den 26. marts 1842 afsagt dom over arrestanten Christen Thordalsen, der ved Højesterets dom 22. maj 1837 for 5. gang begået kvaksalver havde udstået straf af 4 års forbedringshusarbejde og under den igangværende sag med egen tilståelse og i øvrigt ved tilvejebragte oplysninger var overbevist om atter at have gjort sig skyldig i samme lovovertrædelse, idet han for betaling havde taget forskellige syge under kur og i medføre af forordningen af 5. september 1794, § 5, ville være at straffe med 8 års forbedringshusarbejde. Han skulle udsone alle af sagen lovligt følgende omkostninger, herunder salær til anklageren 6 rbd. og til forsvareren 4 rbd. sølv, foruden diætpenge til dem begge efter øvrighedens bestemmelse.

Denne dom blev den 9. maj 1842 stadfæstet af Landsoverretten i Viborg, der fastslog, at Christen Thordalsen på ny havde gjort sig skyldig i kvaksalveri, idet han uden at være berettiget til udøvelse af lægepraksis, dels på sin bolig, dels i de pågældendes hjem, for betaling havde taget forskellige personer under kur for kræft, benskade og flere sygdomme. Retten fandt, at det, at arrestantens tidligere ved Højesteret idømte straf for størstedelen var blevet ham eftergivet, ikke kunne medføre nogen forandring heri. Herredstingsdommens bestemmelsen om sagens omkostninger blev ændret derhen, at anklagerens og forsvarerens salærer i 1. instans blev nedsat til henholdsvis 4 og 3 rbd. sølv, idet de så ved Landsoverretten fik tilkendt hver 5 rbd. sølv, som skulle udredes af arrestanten. Retten konstaterede, at under sagens behandling i 1. instans og den befalede sagsførelse har ved begge retter intet ulovligt ophold fundet sted.

Christen Thordalsen måtte fra Nibe Arrest igen i Viborg Tugt- og Forbedringshus, hvor han idømt de 8 års forbedringshus blev indsat den 2. juni 1842. Som hans profession anførtes på hans sag i tugthuset: dr.[!], bonde.

Mathiasgade i Viborg på den tid, hvor Christen Thordalsen må have færdedes i gaden på vej til Landsoverretten eller i Tugt- og Forbedringshuset. Stik efter maleri af Martinus Rørbye 1831.

Bestræbelser på at opnå benådning

Igen rejste der sig en bevægelse for at få Christen Thordalsen benådet. Selv fremsendte han til Landsoverretten en anmodning om formildelse af den idømte straf. Man overvejede da igen sagen. Det kunne konstate-

res, at det under sagen var blevet oplyst, at den domfældte ikke havde taget patienter i kur, førend en autoriseret lægehjælp enten ikke kunne erholdes eller forgæves havde været benyttet, ligesom han i gerninger havde bevist at besidde duellighed til de kure, han havde påtaget sig, så at hans forhold efter det oplyste ikke kunne antages at have haft nogen skadelig virkning, men meget mere havde været heldbringende for flere. Hertil kom, at han ikke havde begæret betaling for sine kure, men kun modtaget de ham undertiden tilbudte højst billige godtgørelser, og han havde vidnesbyrd om en i øvrigt ulastelig vandel. Derfor havde Kanceliet tilladt sig at bringe ham i forslag til benådning. I en erklæring havde straffeanstaltens inspektør bevidnet, at ansøgeren, der da var 51 år gammel og gift og havde 4 børn, under sit ophold havde udvist en god opførsel, og at hans helbred var som fremstillet af straffeanstalten [nemlig temmelig dårligt].

I Landsoverrettens betænkning var yderligere anført som grund, der formentlig kunne tale for ansøgerens benådning, dels at det forhold, hvorfor han var dømt, efter sin beskaffenhed ikke i og for sig blev betragtet som en forbrydelse, uagtet det i staten var fundet nødvendigt at lovgive derimod, og dels at han i almindelighed skulle have vist kyndighed i de kure, han havde udført og foreskrevet, og været heldig med dem. Når man henstillede til, at han allerede seks gange var dømt for det samme forhold, var der efter Landsoverrettens formening grund til at antage, at hans virksomhed ikke altid var ham til gavn, men tværtimod mere til skade, når den ikke var forbundet med tilladelse for ham til i visse sygdomme og under fornødent tilsyn at drive lægepraksis. Det kunne ventes, at han ligesom de foregående gange, når han løslodes, ville vedblive med sine kure og således pådrage sig straf og forbedringshusarbejde i dobbelt så lang tid som den, han nu skulle udstå. Når derimod lægepraksis for eftertiden med visse indskrænkninger blev ham tilladt, skønnede retten ikke, at der kunne være noget til hinder for hans benådning, uagtet han kun havde udstået en ringe del af den dømte straf. Man konkluderede, at efter hvad der således var oplyst angående supplikantens forhold, syntes den ham idømte straf forholdsmeæssig stor med hensyn til den begæede forseelses beskaffenhed.

I betragtning af den strenge straf, Christen Thordalsen var idømt, otte års forbedringshusarbejde, må en eftertid undre sig over, at Landsoverretten ved nærmere eftertanke kunne nå frem til, at det forhold, hvorfor han var dømt, efter sin beskaffenhed ikke i og for sig kunne betragtes som en forbrydelse.

Det lykkedes altså for Christen Thordalsens venner og andre forbavsende hurtigt at få ham frigivet. Af de 8 års straf afsonede han kun 1¹/₂ år. Ved kgl. bevilling, dateret Wijck på Føhr den 25. august 1843, fik han eftergivet den resterende del af de 8 års forbedringshusarbejde.

Medicinalberetninger 1842-45

I Viborg fortsatte stiftsfysikus Lind sine årlige medicinalberetninger. I beretningen for 1842 nævnte han Christen Thordalsen, der var indsat i Nibe Arrest og derefter i Viborg Tugthus, hvor Lind mente, at han med ansøgning og formående anbefalinger kunne gøre sig håb om snart at komme på fri fod. Han konstaterede, at man denne gang intet havde hørt i bladene fra hans velyndere, og erindrede det ramaskrig, der opløftedes, da han forrige gang sad i tugthuset, først i Aarhus Avis og siden hen i Københavnerposten. I beretningen for 1843 konstaterede han, at der alle vegne klagedes over kvaksalverne. Den første af kvaksalverne var for tiden frikendt. Den berømte Thordalsen, som for 4. gang var idømt tugthusstraf, i 8 år, var efter et kortvarigt ophold dér atter løsladt og skulle efter en beretning have taget ophold i Skive distrikt, hvorfra han som tilforn gjorde udflugter til Mors og Thy. Dog skulle han have tabt meget af sin anseelse og i øvrigt som følge af drikfældighed være meget svag. Endelig konstaterede Lind i beretningen for 1845, at der var intet nyt. Dog var kvaksalverne berygtede, endnu var Christen Thordalsen, Maren Haaning, Else Kusk og Gigtmanden i Stærkær der og udøvede deres kure mere eller mindre åbenlyst. Den første oldermænd for lavet havde i årets løb atter indgivet en ansøgning om tilladelse til at praktisere, ligesom han gjorde i året 1838, da han dengang som i fjor med nåde var sluppet ud af tugthuset.

»Oldermænden« var Christen Thordalsen, der ganske rigtigt indsendte følgende ansøgning:

*Hejlskov, Ørlevkloster sogn, Viborg amt,
den 29. december 1844 Christen Thordalsen, ansøger
allerunderdanigst om at måtte, på grund af de i
ansøgningen erklærede omstændigheder, blive
meddelt allernådigst bevilling til at helbrede
for alle udvortes sygdomstilfælde og in subsidium
for benedder, benbrud, kræft og gevækster.*

Til kongen

Ligesom undertegnede i året 1821 indgav en af 21 troværdige attester for heldig udførte kure ledsaget ansøgning om bevilling til at helbrede visse udvortes sygdomstilfælde, således har jeg oftere og selv for ikke meget lang tid siden været at fremsætte det samme ønske, dog uden held. Der kunne således intet bevæge mig til nu atter at søge i denne retning, når ikke en skare af lidende daglig overhænger og beder, ja, trygler mig om råd og hjælp, som jeg har måttet afslå, hvor sårende det end er at måtte bortvise lidende, af smerte overvældede mennesker. Der hører meget til at kunne modstå i sådanne tilfælde, og jeg må desværre beklage alt for ofte at have givet efter for mine indre følelser, men herfor har jeg i høj grad måttet bøde.

Jeg skal dernæst tillade mig at anføre, at jeg i sin tid og navnlig i året 1831 har gjort regnskab for den måde, hvorpå jeg har behandlet visse sygdomme, ved at underkaste mig eksamination af derværende stadsfysikus Lund i København, hvis resultat var således, at Lund gav mig de bedste forhåbninger med hensyn til et af mig indleveret andragende, der havde samme øjemed som nærværende. Men denne mand døde kort derpå, og mit håb glippede. Endvidere vover jeg nævne nogle få af de mange syge, jeg har helbredt, således 1. Skipper Skovsgaard i Lemvig, der havde kræft i underløben endog af den beskaffenhed, at vedkommende stiftsfysikus erklærede patienten inkurabel, helbredte jeg ham fuldkommen i en tid af 20 dage. 2. Vagtmester Hald i Randers, der var angrebet af benedder i ryggraden og for denne sygdom havde ligget under ordinær lægebehandling i 8-9 år, kurerede jeg ligeledes fuldkommen i en tid af 4 uger. 3. Ungkarl Mads Højer i Sporuplund, der led af benedder, hvorfor distriktslægen uden virkning skal have behandlet ham i omtrent 2 år, blev under min behandling restitueret inden 6 ugers forløb. 4. Peder Svendsen af Vestervig Kloster, der havde kræft i underløben, hvorfor lægehjælp var forgæves søgt, blev efter at jeg havde behandlet ham i 13 dage aldeles rask.

Det ville formentlig være at trætte Deres Majestæt med en opregning af alle de syge, som ved min hjælp er gengivet helbredet. Noget, der ikke alene her i provinsen er almindelig bekendt, men som og under de mange justitsager, jeg som følge deraf har været genstand for, ofte er blevet dokumenteret, idet jeg derpå byggede håb om frifindelse, som jeg mente at have billigt krav på. Jeg har desårsag indskrænket mig til de nævnte 4, der alle lever og således kan bekræfte rigtigheden af, hvad jeg angående disse har anført. Kun skal jeg her tilføje, at jeg har udført adskillige kirurgiske operationer for kræft, gevækster og benskade, hvis heldighed har vakt beundring.

At det har været givet enkelte lægmand undertiden at få bugt med sygdomme, som har trodset al kunst, har til alle tider bekræftet sig. Det er derfor også bekendt, hvor vanskeligt det ofte er for den mindre velhavende bonde at forskaffe sig ordentlig lægehjælp. Han må nemlig have så meget ordnet, forinden han kan tænke på at hente den ofte flere mil borte boende læge, som ikke sjældent er fraværende, når kaldet sker, og hvis lindring selv i modsat tilfælde ofte er højere, end vedkommendes pekuniære forhold tillader at udrede. Også synes det at være hårdt ikke at måtte tage fat, hvor den kaldede læges kunst intet udretter, og hvor tilfældet kræver en øjeblikkelig og kraftig hjælp.

Allernådigste konge, en nu 58 år gammel mand, der har tjent som soldat ved det Jyske Infanteri Regiment i 8 år, og hvis liv i en række af over 30 år idelig er blevet fortrædiget for at have gjort vel mod lidende, ved til forskellige tider at have måttet være friheden berøvet i over 5 år, sidst var jeg endog dømt til at udholde 8 års forbedringshusarbejde, hvilken betydelige strafsforandring til 1 år, jeg alene har Deres Majestæts allerhøjeste nåde at takke for, og som nu er ramt af et apoplektisk tilfælde, så at jeg ej alene ikke kan gå, men ej heller foretage noget, hvorved jeg kan have mit ordentlige udkomme, vover allerunderdanigst at bønfalde Deres Majestæt om af den højeste nåde at blive meddelt allernådigst bevilling til at helbrede for alle udvortes sygdomstilfælde og in subsidium for benbrud, benedder, kræft og gevækster.

*Allerunderdanigst
Christen Thordalsen m.f.p.*

Christen havde i 1837 købt et hus i Hejlskov, alt havde set lovende ud, men da han igen skulle i fængsel, kunne han ikke klare afdragene, og så satte den forrige ejer huset på tvangsauktion.

Af en auktionsliste ses indboet og hvem, der købte det. Mange af navnene har vi set før, det var dem, Christen havde hjulpet med at blive raske, de kommer langvejs fra for at støtte ham. Svigersønnen, styrmænd Jens Tønnesen Schantz, købte bl. a. nogle af de ting, som Christens kone Maren brugte i dagligdagen. Hendes stol, sybord, en trebenet skammel og et får. Svigersønnen tog Maren med sig hjem til Mellerup, senere, da han bliver lods, flytter de til Udbyhøj. Her får Maren det godt. Hun døde i 1871 hos dem, 87 år gammel, og er begravet i Udbyhøj.

Christens død

Efter at huset og alle deres ejendele er solgt på auktionen den 27. august 1845, og Maren er taget med datter og svigersøn, finder vi Christen som fattiglem i Ørslevkloster. Ifølge fattigregnskabet dér får han den 6. juli 1846 udleveret 1 skæppe rug, 1 skæppe byg og 1 rbd. I alt står han til hele året at skulle leve af 3 skæpper rug, 3 skæpper byg og 3 rbd. Det var ikke meget.

Hvor han ellers har opholdt sig efter den dag, boet blev gjort endeligt op, den 16. juli 1846, er det ikke nemt at sige noget om. Folk, der var under fattigforsorg, gik på omgang i sognet. Om Christen har gjort det vides ikke.

Den 26. december 1847, 3. juledag, der var en søndag, kom Christen Thordalsen i mørkningen til sin soldaterkammerat i Rogenstrup, gård-ejer Christen Pedersen Elle. Han var træt og forkommen. Manden var ikke hjemme, men kom imens Christen stod og talte med hans kone, Mette Hansdatter. Han spurgte dem, om de ville huse ham om natten, da han agtede at rejse videre mod Randers næste dag. Det blev bevilget, og Christen Thordalsen lagde sig i sengen hos Christen Elle.

Næste dag blev Christen liggende i sengen til hen ad kl. 10 om formiddagen. Han sagde, at han ikke havde det så godt, og bad senere på dagen om at måtte få lov til at blive der endnu en nat, hvad han da også fik lov til. De lå endnu en nat sammen, og tirsdag morgen, der var den 28. december, stod gårdmanden op til sædvanlig tid, hvorimod Christen Thordalsen blev liggende i sengen.

Konen havde et ærinde hos sognefogden i Løgstrup. Kl. ca. 9 gik hun og tog sin »tåbelige« datter med, da hun ikke kunne være alene. Kl. ca. 9^{1/2} gik Christen Elle hen til sin nabo Anders Bjerring for dér at gøre sig et økseskaft. Inden han gik, bemærkede han, at Christen Thordalsen stadig lå i sengen.

Noget over middag kom han hjem igen og mødte sin kone i døren. Hun var lige kommet hjem fra Løgstrup og spurgte efter Thordalsen, om han var gået. Men da de så sig om, lå hans overtøj, støvler og kasket i stuen. De blev enige om, at han nok, ham vanligt, var gået ud på naturens vegne.

Konen spurgte, om manden havde husket at give fårene foder, hvortil han svarede nej, men tilføjede, at han straks ville gå ud at gøre det. Han gik ud af stuen, over mod foderloen, og da han åbnede døren, så han, at Christen Thordalsen havde hængt sig.

Der blev straks sendt bud efter sognefogden. Han kom med det samme.

Stakkels Christen. Kun 58 år gammel var han blevet træt af det hele, syg, udslidt, ødelagt af de mange fængselsophold og foragtet, selv om han syntes, at han havde gjort, hvad han kunne, for at hjælpe sine medmennesker. Christen havde givet savnet Maren og børnene. Mon ikke det var dem, han havde i tankerne, da han sagde, at han var på vej til Randers? De to mindste af børnene var på Randerseggen lige som Maren.

Sognefogden ville have Christen Thordalsen til Ørslevkloster, hvor han var hjemmehørende. Han skulle ikke gerne ligge sognet til byrde. Men Christen blev begravet på Fiskbæk Kirkegård den 7. januar 1848. Det har sikkert været billigere, end at få ham fragtet til Ørslevkloster.

Der var gået bud til Ørslevkloster om, at de havde pligt til at stå for udgifterne ved begravelsen. Det mærkelige er, at da Christens ejendele var solgt, og udgifterne for begravelsen trukket fra, blev der et par mark tilovers. De blev sendt tilbage til Ørslevkloster. Christen har altså, ligesom Maren, ikke ligget nogen til byrde.

I fogedprotokollen er der en beskrivelse af hans få ejendele: Han var iklædt eller havde en hvid strikket hue, en hørgarnsskjorte, et blåt bomuldshalstørklæde, en ulden strikket trøje, en indertrøje med bomuldsærmer, en grønstribet vest, en violet ditto, et par uldne strikkede underbukser, et par mørkegrå everlastingsbukser, et par lange og et par korte hvide uldne strømper, og i bukselommen fandtes et par briller i papfutorial.

I hans stue var der en kamelot chenille, dvs. kameluldsække eller slag, en blå klædesfrakke af bomuldstøj, et uldent halstørklæde, en mørk bomulds ditto, en blå kasket med lodden kant; i bomuldsfrakken fandtes et messingfyrtøj, en lommekam samt to bælgvanter, den ene strikket blå, den anden af skind. Ligeså blev påvist ham tilhørende en gammel hørgarnsskjorte, et porcelænsbibetøj, et par gamle støvler og en krogkæp.

I sin beretning for 1847 skrev stiftsfysikus Lind ret koldt: Ja, Thordalsen, sagde man, praktiserede i selve tugthuset, men nu er Thordalsen død og borte.

Christen Thordalsen var tipoldefar til forfatteren, Zira O. Villadsens mand, Poul Stampe Villadsen.

Benyttede kilder:

Landsarkivet for Nørrejylland:

- B 24A Viborg Landsoverret: Påankede sager 1837. 39-44. Justitsprotokoller 1821-42. 86-99. Domprotokoller 1820-42.
- B 33D Hillerslev-Hundborg herreder: 19. Justitsprotokol 1815-24.
- B 34 Refs-Hassing herreder: 99. Politiprotokol 1822-26. 111. Dokumenter til politiprotokol 1823-32. 126. Domprotokol 1819-35.
- B 35C Mors Nørre og Sønder herreder: 20. Justitsprotokol 1816-24. 48. Dokumenter til justitsprotokol 1820-21. 254. Skifteprotokol 1825-29.
- B 42 Løgstør birk og købstad og Års og Slet herreder: 43. Ekstraretsprotokol 1829-52. 47. Dokumenter til ekstraretsprotokol 1841-45.
- B 44 Fjends-Nørlyng herreder: 15. Justitsprotokol 1838-44. 85. Politiprotokol 1836-39. 211. Skifteprotokol 1843-57. 231. Skiftedokumenter 1844-54. 271. Auktionsprotokol 1831-64. Fogedprotokol.
- I ovennævnte ses yderligere sager med referencer til B 32 Øster og Vester Han herreder, B 50 Randers byfoged og B 78A Hjerm-Ginding herreder.
- B 118 Stiftsfysikatet for Viborg og Thisted amter: 32-33. Medicinalberetninger 1823-59.
- B 204 Viborg Tugthus: 153. Sager vedr. fangerne.
- B 2 Thisted amt. 280. Journalsager D. Justitsvæsenssager 1827. 347. G. Politivæsenssager 1827. 471. P. Adskillige sager 1820.
- B 4 Viborg amt: 344. Indkomne breve. A. Justits- og politivæsen 1836. 543. O. Bevillinger og benådninger 1838. 599. Q. Medicinalvæsenet 1836-38.
- C 11C Mors Nørre herreds provsti: 2. Skifteprotokol 1811-17.
- G 109 Dueholm godsarkiv: 1. Fæsteprotokol 1755-1862. 3. Skifteprotokol 1755-1828.
- G 110 Frøslevgård godsarkiv: 1. Skifteprotokol 1784-1820.
- G 112 Højris godsarkiv: 3. Fæsteprotokol 1720-1867. 18. Skifteprotokol 1783-1850.
- G 218 Fussingø godsarkiv: 97. Skifteprotokol 1831-50.

Rigsarkivet

Danske Kancellis arkiv. Korrespondance.

Aarhus Stiftstidende 1837. Randers Amtsavis 1837. Viborg Samler 1846.

Beretning for året 2002

Året 2002 har ikke været præget af de helt stor begivenheder, men mere af gode udbud omkring foreningens mærkesager: de historiske foredrag og Årbogen.

Vi lagde ud efter generalforsamlingen med lektor Jan Kocks levende og vidende foredrag om middelalderens borge og befæstninger, med hovedvægten på anlæggene i det midt- og østjyske. Vi fik ikke bare en gennemgang af de forskellige borges opbygning, men de blev også sat ind i deres historiske sammenhæng, så vi samtidig fik et rids af den senere middelalders historie.

Næste arrangement var udflugten til Hvolris, hvor vi skulle se de forhistoriske spor af jernalderens tilværelse og desuden de nye rekonstruktioner af huse og værksteder. På grund af personalemæssige problemer, som området i foråret var ude i, gik vi glip af Merete Essenbæks foredrag om jernalderens dagligdag og også af diskussionen om, hvordan og hvor langt man skal gå med rekonstruktioner af oldtidens hverdag.

Det var måske også grunden til, at vi ikke var flere på udflugten, end at vi kunne afbestille bussen og selv køre derud.

Efter sommerferien startede sæsonen med et foredrag af museumsinspektør Jesper Hjermand, der på basis af 20 års udgravninger ved Sønderødde ledte os på sporet af de ældste indbyggere i byen. Det blev ved hjælp af de mange naturhistoriske undersøgelser og de avancerede udgravninger på stedet til et bredt og spændende kig ind i vore forfædres tilværelse for næsten 1000 år siden.

Og så fik vi endnu en gang konstateret, at det ikke nødvendigvis er Historisk Samfunds medlemmer, som har lyst til at drage på éndages ture (eller for den sags skyld flerdages) til historisk interessante steder. Turen til Mariager til Saltcentret og kirken måtte i hvert fald aflyses på grund af for ringe tilslutning.

Så var der bedre opbakning om samfundets sidste foredrag i det forgangne år, hvor arkivar Dan Ersted Møller fortalte om Sindssygeanstaltens forandring fra depot for uhelbredeligt sindssyge til dagens moderne behandlingssted. Det var et spændende tværsnit – også af sindssygebehandlingens historie i Danmark, som vi var mange, der ikke kendte i detaljer.

Den 27. november kunne vi præsentere Årbogen, der i lighed med en

hel del litteratur i tiden havde sin styrke i de biografiske artikler. De spænder fra Helmuth Spanggårds dystre beretning om de sidste måneder af 2. verdenskrig over idyllerne fra Lynderup og Tjele og Jørgen Østergaards muntre skildring af tiden på »Føns'« til Carl Anker Jensens brede skildring af en arbejderdrengs opvækst og politiske liv i et nutidigt Viborg.

Bogen blev præsenteret ved en lille sammenkomst i Kongens Kammer, og her bidrog flere af de tilstedeværende forfattere med yderligere erindringsstof, dels på det skolemæssige, dels på det politiske område.

Der er stadig en del årbøger på lager, og vi har derfor prøvet med et par kampagner at afsætte nogle. Dels ved en kampagne til medlemmerne i forbindelse med udsendelsen af årbogen før jul, dels ved deltagelse i dette års bogudsalg fra Biblioteket.

Bestyrelsen har holdt 4 møder med Samfundets affærer på dagsordenen, og deltaget i Kultursamvirkets to årlige møder, hvor det mest spændende har været lanceringen af et reformationsår specielt for Viborg i 2004. Det vil Historisk Samfund naturligvis være med i, og det vil fremgå af de arrangementer, vi udbyder allerede i efteråret 2003, men også foråret 2004 vil være præget af reformationen og de spørgsmål, man også i dag kan stille til den.

2002 var året, hvor det meste gik godt, og noget gik slet ikke. Det vil vi overlade til næste bestyrelse at tænke over.

Marianne Bro-Jørgensen

Regnskab for året 2002

Indtægter:	Medlemskontingenter	45.511,00
	Tilskud (Kultursamvirket)	15.000,00
	Bogsalg	7.859,00
	Renter	100,26
<hr/>		
	I alt	68.470,26
	Beholdning ved årets begyndelse	6.574,25
<hr/>		
		75.044,51
<hr/>		

Udgifter:	Trykning, Årbog 2002	25.557,50
	– kuverter, folder og girokort	3.852,25
	Annoncering	1.848,01
	Porto	1.247,25
	Bankgebyrer	675,00
	Møder /foredrag	1.813,25
	Tidsskriftet »Fortid og Nutid«	211,00
	Renter	1,64
	Gaver	125,00
<hr/>		
	I alt	35.330,90
	Beholdning ved årets slutning	39.713,61
<hr/>		
		75.044,51
<hr/>		

Status:	Indestående kasse:	353,75
	Do bank:	39.359,86
	Do reservefond:	1.199,29
<hr/>		
	I alt	40.912,90
<hr/>		

Viborg, den 1. februar 2003 *Jørgen Østergaard*

Ovenanførte regnskab er revideret. Der fandtes intet at bemærke.

Viborg, den 1. februar 2003.

J.V. Lund
Mimersvej 9, 8800 Viborg

Michael Christensen
Nørresøvej, 8800 Viborg